

DANTE
A PARADICSOM
A DIVINA COMMEDIA HARMADIK RÉSZE

PRÓZÁBA ÁTÍRTA ÉS MAGYARÁZTA
CS. PAPP JÓZSEF

TARTALOM

ELŐSZÓ.

BEVEZETÉS.

ELSŐ ÉNEK.

(Bevezetés a Paradicsomba. Felszállás a tűz-körbe. A világ-egyetem rendje.)

MÁSODIK ÉNEK.

*(A hold első köre: Akik fogadalmukat nem tartották meg. Intés az olvasóhoz.
Felszállás az első égbe, A hold foltjai. Az egek befolyása.)*

HARMADIK ÉNEK.

*(A hold első köre: Akik fogadalmukat nem tartották meg. Az üdvözültek látomása.
Piccarda Donati. A boldogság fokozatai. Constanza császárné.)*

NEGYEDIK ÉNEK.

*(A Hold első köre. Akik fogadalmukat nem tartották meg [folytatás].
Az üdvözültek székhelye. A lelkek visszatérése a csillagokba. Szabadakarat.)*

ÖTÖDIK ÉNEK.

*(A Hold első ege. Akik szüzességi fogadalmukat megszegték. A fogadalom szentsége.
Fölmenetel a második égbe. Merkur második ege. Tevékeny és jótékony szellemek.
Justinianus császár.)*

HATODIK ÉNEK.

*(Merkur második ege. Tevékeny és jótékony szellemek... Justinianus császár élete.
A római sas története. A gibellinek ellen. Villanovai Romeo.)*

HETEDIK ÉNEK.

*(Merkur második ege. Tevékeny és jótékony szellemek. Krisztus halála.
A lélek megváltása és halhatatlansága.)*

NYOLCADIK ÉNEK.

*(Vénus harmadik ege. A plánéta neve. Szerető lelkek, Martell Károly,
Róbert nápolyi király. Az egyéniség különféleségének oka.)*

KILENCEDIK ÉNEK.

(Vénus harmadik ege. Szerető lelkek. Romano Cunizza. Treviso. Folco. Raháb.)

TIZEDIK ÉNEK.

*(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. A teremtés rendje.
Fölmenés a negyedik égbe. Bölcsék, hittudósok, skolasztikus és ó-kori filozófusok.)*

TIZENEGYEDIK ÉNEK.

*(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. A földi gondok hiábavalósága.
Két kétség. Szent Ferenc élete. A Domokosok megfeddése.)*

TIZENKETTEDIK ÉNEK.

*(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. Szent Domokos élete.
Megfeddi a Ferenc-rendieket. Bonaventura és társai.)*

TIZENHARMADIK ÉNEK.

*(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. Új tánc és új ének.
Salamon, Ádám és Krisztus. Emberi hiúság.)*

TIZENNEGYEDIK ÉNEK.

*(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. Az üdvözöltek megdicsőülése a test
feltámadása után. A harmadik fénykoszorú. Fölmenetel Mária egébe. Mária ötödik
ege: A vallás vértanúi. Mária keresztje. Dante vádolja önmagát és mentegetőzik.)*

TIZENÖTÖDIK ÉNEK.

(Mária ötödik ege: A hit vértanúi. Cacciaguida. A régi Firenze. Dante ősei.)

TIZENHATODIK ÉNEK.

*(Márs ötödik ege: A hit vértanúi. Nemesi származás. Cacciaguida és az ősei.
Firenze régi és új lakossága.)*

TIZENHETEDIK ÉNEK.

*(Márs ötödik ege: A hit vértanúi. A száműzetés keserűségei. Dante szerencsétlenségei
és reményei. Az igazság bátorsága.)*

TIZENNYOLCADIK ÉNEK.

*(Márs ötödik ege: A vallás vértanúi. A Márs keresztjében ragyogó szellemek.
Felmenés Jupiter egébe. Jupiter hatodik ege. Bölcs és igazságos fejedelmek.
Diligite justitiam! A pápák kapzsisága.)*

TIZENKILENCEDIK ÉNEK.

*(Jupiter hatodik ege: Bölcs és igazságos fejedelmek. A beszélő sas.
A hit szükségessége. Az isteni igazságszolgáltatás. Hit és jó cselekedetek.)*

HUSZADIK ÉNEK.

*(Jupiter hatodik ege: Bölcs és igazságos fejedelmek. Az igazak éneke.
Hit és megszabadítás. Az isteni előreelrendelés titkai.)*

HUSZONEGYEDIK ÉNEK.

*(Saturnus hetedik ege: Szemlélődő szellemek. Fölmenés a hetedik égbe.
A mennyei lépcső. Damiano Péter. A főpapok fényűzése ellen.)*

HUSZONKETTEDIK ÉNEK.

*(Saturnus hetedik ege: Szemlélődő lelkek Szent Benedek. A zárdák romlottsága.
A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Az Ikek jegye.
Pillantás a plánétákra és a földre.)*

HUSZONHARMADIK ÉNEK.

*(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Krisztus diadala.
Beatrice mosolya. A mennyei hadsereg. Mária megkoronáztatása.)*

HUSZONNEGYEDIK ÉNEK.

*(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Szent Péter.
Dantét megvizsgálják a Hitből.)*

HUSZONÖTÖDIK ÉNEK.

*(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Dante hazájára gondol.
Szent Jakab apostol. A költőt megvizsgálják a Reménységből. Szent János.
Égi fény és földi szem.)*

HUSZONHATODIK ÉNEK.

*(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Dantét megvizsgálják
a Szeretetből. Ádám. Eredendő bűn. Első idő. Első nyelv. Első lakás.)*

HUSZONHETEDIK ÉNEK.

*(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Szent Péter beszéde a pápák ellen.
Mennyei fájdalom. Fölmenés a kilencedik égbe. A kilencedik kristályos ég:
Az angyalok Rendjei. Az első mozgó ég. Mennyei szépség és földi romlottság.)*

HUSZONNYOLCADIK ÉNEK.

(A kilencedik kristályos ég: Az angyalok kara. Isteni lényeg. Csillagrendek.)

HUSZONKILENCEDIK ÉNEK.

*(A kilencedik kristályos ég: Angyali hierarchiák. Az angyalok elmélete.
A hiúságok prédikátorai ellen.)*

HARMINCADIK ÉNEK.

*(Az Empyreum: Isten, Angyalok, Üdvözültek. Fölszállás a legfelsőbb égbe.
Tűzfolyam. A mennyei rózsa. VII. Henrik helye.)*

HARMINCEGYEDIK ÉNEK.

*(Az Empyreum: Isten, Angyalok, Üdvözültek. A fehér rózsza és az angyali méhek.
Szent Bernát. Imádság Beatricéhez. Szűz Mária dicsősége.)*

HARMINCKETTEDIK ÉNEK.

*(Az Empyreum: Isten, Angyalok, Üdvözültek. A mennyei rózsza.
Gyermekek. Mária és Gábor angyal. A mennyei Jeruzsálem Főrendjei.)*

HARMINCHARMADIK ÉNEK.

*(Az Empyreum: Isten, Angyalok, Üdvözültek. A szent imádság.
Mária közbenjárása. Az Istenség látásának teljessége. A Szentháromság titka.
Krisztus kettős természetének titka. A legnagyobb boldogság.)*

GIUSEPPE CASTELLI
KAPOSI JÓZSEF
VERSÉNYI GYÖRGY
BARÁTAIMNAK
SZERETETEM JELEÜL

CS. PAPP JÓZSEF

ELŐSZÓ.

A Divina Commedia harmadik részét, a Paradicsomot is szószerinti fordításban adom ki, mint most két éve a Purgatoriumot. Ha szükség lesz a Pokol második kiadására, azt is szószerinti fordításban jelentetjük meg. A szükséges magyarázatot mindjárt a szöveg után, zárójelben közlöm, hogy ne kelljen az olvasást megszakítani a lap aljára vagy a könyv végére csatolt magyarázat után való keresgéléssel. Lehet, hogy nem mindenkinek tetszik ez így, de engem ennek a helyességéről régi tapasztalás győzött meg.

Magas, művészi igényekkel nem állok elő most sem. Én csak azt a szerény célt tűztem ki, hogy prózába átírt fordításomat a művelt közönség s kivált a tanuló ifjuság könnyen olvashassa s kedvet kapjon arra, hogy Dante szép nyelvét megtanulja és majd az eredetiben élvezze igazán Dantét.

Könyvem elterjedése amellet bizonyít, hogy nálunk még ilyen szerény kísérletre is van szükség, mert igazán „nehéz étel ez az első kóstolásra, de jól megemészelve, erősítő táplálék lesz idővel”.

Örömmel irom le azt a hírt, hogy *Farkas Ödön*, a kolozsvári zene-konzervatórium igazgatója, annyi szép dalmű szerzője, fölkérésemre szíves volt megzenésíteni a költeménynek Magyarországra vonatkozó helyeit.

Köszönetet mondok tanártársaimnak, amiért könyvemet beszerezték a tanári és ifjusági könyvtárak részére. Továbbá a hazai és olasz sajtónak, amiért az 1896-ban megkezdett munka folytatására és befejezésére buzdítottak. De köszönetet kell mondanom *Radics Sándor* kiadómnak is, mert szíves volt a könyv kiadására vállalkozni.

Kolozsvár, 1909. május 16.

P. J.

BEVEZETÉS.

Dante paradicsoma az értelem boldogsága, mely az igaznak megismerésében és megszerzésében áll. Az értelem élete, a tudománynak minden kérdése megoldódik ebben a canticában. Itt csodáljuk legjobban a költő hatalmas erejét. Hajója olyan tengeren szánt itt barázdát, ahol más ember csónakja nem járt még soha.

A végtelen mennyországban kilenc ég kering örökké a mozdulatlanul álló Föld körül. Az a vágy tartja keringésben, hogy egyesülhessen a mozdulatlan Empyreummal, Isten székhelyével. A kilenc ég anyagból áll, de az Empyreum csupa fény és szeretet. Mindegyik égben ott honol a három hierarchiába osztott angyaloknak egy-egy Rendje. A Holdban az Angyalok, a Merkurban az Arkangyalok, a Vénusban a Fejedelemségek, a Napban a Hatalmasságok, a Mársban az Erők, a Jupiterben az Uradalmak, a Saturnusban a Trónusok, a nyolcadik csillagos égben a Cherubok, a kristályos égben a Szerafok.

A kilenc ég egyuttal a tudományokat is jelképezi. A hét alsó ég a középkori trivium és quadrivium tárgyait: a grammatikát, dialektikát, retorikát, aritmetikát, zenét, geometriát, asztrológiát jelképezi; a nyolcadik csillagos ég a fizikának és metafizikának, a kilencedik ég az erkölcstudományoknak, a csendes Empyreum pedig a teológiának felel meg.

Míg a pokol egészen sötét, csillagtalan, mélységes vak világ, addig a paradicsom csupa világosság, mely Istentől árad szét. A pokol sötétsége az isteni kegyelem teljes hiányát jelenti, a paradicsom fénye pedig az ő nagy kegyelmét. Az üdvözült lelkek mindnyájan a paradicsomban vannak, csak hogy érdemeiknek megfelelően az egyik vagy másik égben látszanak. Dantét Beatrice szemének ragyogó sugarai vezetik fölfelé, szeretettel mosolyogva néz a költőre, mint az anya lázban égő gyermekére, s fejt meg előtte egyik nagy kérdést a másik után. Végre minden bűnétől megtisztultan megpillanthatja Isten ragyogását egy fényfolyam alakjában, mely két bámulatosan szép virágos part közt hömpölyög, míg egyszer föltűnik „az igaz birodalom fenséges diadalma”, körülötte rózsza alakjában ott állanak a kiválasztott lelkek, közből Szűz Mária, mellette Éva, Rákhel és Beatrice. A mennyei székhelyen üres egy hely: VII. Henrik császár széke, aki „azért jön majd Itáliába, hogy talpra állítsa, mielőtt ez elkészült volna rá”.

Dante benézhet tehát az örök világosságba s megtekintheti a Szentháromság és Krisztus istenségének rejtelmait. Nem sokáig bírja szeme a mennyország dicsőségének ragyogását és véget ér a látomás.

Az első nyolc eget huszonhét óra alatt járja be, a kristályos égben megszűnik az időnek minden mértéke, de körülbelül kiszámíthatjuk, hogy összesen harminchat órára volt szüksége ehhez az úthoz.

Fölösleges arról vitatkozni, hogy a három cantica közül melyik a legszebb. Mindahárom egyformán szép, de együtt a maga egészében a legszebb. A Paradicsomban kevesebb az emberi elem, túlnyomó a bölcselkedés, a hitigazságok fejtegetése. Ne feledjük, hogy Dante kora nem elégedett meg tisztán esztétikai élvezettel. Akkor az tetszett legjobban, ami kemény munkát adott a koponyának. Ezért bajosabb a megértése, mint a másik két részé, de ha egyszer megértettük, egyik szépség a másik után jelentkezik s meggyőződünk arról is, hogy ő mennyivel túlszárnyalta elődeit, akik a mennyországról valaha énekeltek. Azok nem is tudtak elképzelni túlvilági boldogságot érzéki gyönyörűség nélkül. Dante azonban mennyei boldogságot fest, amikor Istennek színről-színre meglátását tartja legfőbb üdvösségnek és azt a szeretetet, amely róla eláradva éltet és boldogít. A szeretet itt még szorosabban összefűzi a lelkeket.

Feledhetetlen látványok tárulnak föl előttünk. A föld sincs kizárva Dante paradicsomából. Látja messziről azt az égi jegyet, mely alatt született; izzó haraggal feddi meg a föld zsarnok urait, fényűző és léha papjait s kárhoztatja a nemzetet emésztő párttusákat.

Magyarországról kétszer is megemlékezik. Ahol minden szónak pontosan ki van mérve a helye, mint az Isteni Színjátékban, ott még az is sokat jelent, hogy melyik részben, vagy melyik énekben fordul elő az illető szó. Rólunk mindakétszer a Paradicsomban beszél. A XIX. énekben boldognak mondja Magyarországot, habár csak föltételesen. Határozottan boldognak - fájdalom! - annyi évszáz elteltével, még ma sem nevezhetné. A VIII. énekben pedig Martell Károlylyal, hazánk egykori címzetes királyával mondatja: „Már homlokomon ragyogott koronája annak a földnek, melyet a Duna öntöz, miután elhagyja a német partokat”.

Dante rokonszenvét meg kell hálálnunk. Méltó haragját kiönti háládatlan szülővárosára. Szolgaságba süllyedt hazája fölött megsuhogtatja ostorát. Törvényt ül élők és holtak fölött. Nem kimél rokont, barátot, ha kiméltre nem érdemesek. De mihozzánk, magyarokhoz van egy jó szava annak az embernek, aki saját családi viszonyairól, édes tűzhelyéről egy hangot sem szól. Mintha mihozzánk kedves emlékek fűznék azt a költőt, akit ridegnek, szomorúnak ismert mindenki. Dante, aki olyan fukar volt az elismerésben, mint amilyen a világ volt őhozzá örömeivel; aki éppen azért nem lehetett soha boldog, mert büszke volt és nagyon érzékeny szívet adott neki az ég, - az a Dante szeretett bennünket bizonyosan, noha nem járt nálunk soha, tehát nem is tudhatta, hogy mennyire szereti a magyar azt, aki őt szereti.

Nem foglalkozunk ugyan még vele érdemlegesen, de a többi művelt nemzetek példájára attól sem állunk nagyon messze, hogy tanulmányozását minden művelt ember kötelességének ismerje. Mert így kell annak lenni mindenütt, ahol az igaz és szép kultuszának élnek.

A Paradicsomot élete utolsó éveiben írta Dante. A 33 ének 4758 sorból, összesen 32719 szóból áll. Az egész Divina Commedia 100 énekében 458 szó hiján 100,000 szó fordul elő, eszerint egy-egy énekre 1000 szó esik.

A Magyarországra vonatkozó pár sor így hangzik az eredetiben:

*Fulgeami già in fronte la corona
Di quella terra che il Danubio riga
Poi che le ripe tedesche abbandona.
(VIII. 64-66.)*

*O beata Ungaria, se non si lascia
Più malmenare!.....
(XIX. 142-143.)*

ELSŐ ÉNEK.

(Bevezetés a Paradicsomba. Felszállás a tűz-körbe. A világ-egyetem rendje.)

Annak dicsősége, aki mindent mozgat, áthatja a mindenséget, s az egyik helyen jobban ragyog, máshol pedig kevésbbé. Abban az égben voltam, mely legtöbbet kap a fényéből és láttam ott olyan dolgokat, melyeket újra elbeszélni sem nem tud, sem nem bír az, aki onnan felülről száll le; mert célja felé törekedve eszünk annyira elmélyed, hogy az emlékezet nem éri utol. De amennyi kincset valóban össze tudtam gyűjteni elmémben a szent birodalomból, az lesz most énekemnek tárgya.

Oh, jóságos Apollo, utolsó munkámhoz tégy engem erődnek olyan edényévé, amilyennek kívánod azt, akinek megadod a kedves babért. Eddig nagyon elég volt nekem a Parnassus egyik csúcsa; most azonban mind a kettővel kell síkra szállanom a hátralevő küzdelemben. (A *Parnassus* két csúcsa a bölcsészet és theologia.) Szállj keblembe és úgy lehellj belém, mint akkor, midőn Marsyast kihúztad tagjainak hüvelyéből. (Apollo egy költői versenyen megnyúzta a legyőzött szatírt, *Marsyast*.)

Óh, isteni erő, ha annyira részesülhetnék benned, hogy legalább az árnyékát mondhassam el a megboldogultak országának, amint emlékezetembe vésődött. Majd meglátod, hogy kedves fádhhoz, a babérhoz sietek s koszorút kötök a levelekből, melyekre a tárgy és te méltóvá teszték engem. Atyám, oly ritkán kötnek abból koszorút diadalmi jelként császárok és költők, - bűne és szégyene az emberi vágyaknak, - hogy a peneusi lomb örökre fakasztja a víg delfii istenséget, ha valakinek vágya támad reá. (A peneusi lomb: a babér; *Peneus* thessaliai folyó, a Tempe-völgy babérligetei közt folyt.) Kis szikrából sokszor nagy tűz lesz; talán én utánam majd jobb hangok kéri Cirrhát, hogy feleljen. (*Cirrho*, a Parnassus egyik csúcsa; a másik csúcsa Helikon.) A világ fénye (a Nap) a különböző évszakok szerint más meg más torkolatról kél fel a halandóknak; de ott, a hol négy kör három kereszttel egyesül, jobb úton és jobb csillagoktól kísérve kél fel, természetének inkább megfelelően készíti elő a világi viaszt s nyomja rá pecsétjét. (Torkolatok: az égtájak. Tavaszi nap-éjegyen idején a Nap a Kos jegyébe lép, metszi az ekliptikát, az egyenlítőt és délkört. Ezek képeznek egy-egy keresztet. Ilyenkor termékenyíti meg legjobban a földet s nyomja rá bélyegét mint viaszra.) Itt reggelt fakasztott, ott beállt az alkony; ott az égbolt fele fehér volt a fénytől, a másik fele pedig sötét, amikor Beatricét balra fordúlva a napba nézni láttam; a sas soha nem nézett rá oly erősen. S ahogy egyik sugárból fakad ki a másik és vissza felszökik, mint a zarándok, aki haza akar térni: úgy tettem én is az ő példája után, mely szemeimen át lelkembe hatolt, és szememet szokásom ellenére a napba szegeztem. Sok meg van ott engedve (a földi paradicsomban), a mi itt (a földön) túlhaladja erőnket, mert olyan hely az, mely az emberi nem számára teremtetett.

Nem sokáig birtam ki, csak annyit láttam, hogy körös-körül tűz-szikrákat hányt, mint a vas, mely az olvasztóból ömlik ki. S hirtelen úgy látszott, mintha megkészszerződött volna a nappali fény; mintha még egy Napot küldött volna fel dísznek az égre Az, aki azt is megteheti.

Beatrice ott állt, szemét az örök időig tartó körökre szegezve, én pedig felülről elfordított tekintetemet merően reá irányoztam. Megpillantásakor úgy átváltoztam, mint egykor Glaukos, mikor megízlelte a füvet, mely őt a tengeri istenek társává tette. (*Glaukos*, beóciai pásztor látva, hogy a kifogott halak egy csodás erejű fűtől újra felélednek, kíváncsiságból ő maga is megkóstolta a füvet, de átváltozott vízi istenné.) Hogy ember hogyan változhatik át istenné, azt szavakkal nem lehet kifejezni; ezért legyen elég ez a példa annak, aki azt kegyelemből tapasztalhatja magán. Vajjon csak magamtól lettem-e azzá, amivé a minap teremtetél, te

tudod azt, Szeretet, aki az eget kormányozod, aki fényeddel fölemeltél. Midőn az eget kerekéi, melyeket te forgatsz örökké, fölkeltek figyelmemet az összhang által, melyet szerzel és elosztasz: az égnek egy akkora része tűnt fel nekem a nap tüzetől felgyújtva, hogy akkora tavat sem erő, sem folyam nem képez soha. A hang újsága s a nagy fény olyan vágyat gyújtott fel bennem, hogy megtudjam az okát, - aminőt még soha nem éreztem. Ezért ő (Beatrice), aki úgy olvasott a szivemben, mint én magam, előbb felnyitotta száját, hogy felindult lelkemet megnyugtassa, mint ahogy én felnyitottam az én számat, hogy kérdést intézzek hozzá, s így kezdé:

- Temagad vagy oka tudatlanságodnak, hamis képzelődésed miatt, hogy nem látod azt, amit meg kellene látnod, ha leráztad volna magadról. Te nem a földön vagy, amint hiszed; a villám, saját helyéből futva, nem tud oly gyorsan lecsapni, mint amily gyorsan te haladsz oda.

Mikor első kétségemet eloszlatták mosolyogva mondott, rövid szavai, ismét még jobban beestem egy újabb kétségbe. S ezt mondtam:

- Megnyugodtam már, nem csodálkozom olyan nagyon, de most azt bámulom, hogyan megyek én át e könnyű testeken (a levegőn és a tűzön, melyeknél az emberi test sokkal súlyosabb).

Erre ő szánakozóan sóhajtván nézett reám, mint lázban fekvő gyermekére az anya s így kezdé:

- Rend van minden dologban, ami létezik. A forma az, mely a mindenséget Istenhez hasonlatossá teszi. Itt látják a legfelsőbb lények az örök hatalom nyomát, mely a végső cél, melyre az említett rend teremtett. Ebben a rendben, melyről beszélek, minden lény az eredete felé törekszik, különböző rendeltetése szerint, közelebb hozzá, vagy kevésbé közel. Ezért mozognak különböző kikötők felé a lét nagy tengerén, még pedig mindegyik a neki adatott ösztönnel, mely őt vezeti. Ez viszi a tüzet a hold felé, ez a mozgató a halandók szívében, ez szorítja magába a földet és tartja össze (a vonzódás és tapadás erejénél fogva). Nem csak az értelem nélkül való teremtetéseket éri ez az íjj, (ez a természetes ösztön,) hanem azokat is, melyekben értelem és szeretet van. A gondviselés, mely ezt így rendezi el, fényével mindig nyugvásban tartja az eget, amelyen az kering, ami leggyorsabban siet, (t. i. a primum mobile: az első forgó ég; míg a legfelső ég, az empyreum mozdulatlanul áll). Minket is oda visz, mint kijelölt helyre, azon íjj ereje, mely helyes cél felé irányítja, amit ellő. Igaz, hogy valamint a forma sokszor nem egyezik a művészet céljával, mert alkalmatlan reá az anyag: éppen úgy el is tér néha erről az útról a teremtmény, melynek ekként hajtva, megvan az ereje arra, hogy másfelé hajlítsa. (Az ember visszaélhet szabadakaratával.) Éppen úgy, mint midőn tüzet látunk lecsapni a felhőkből, ha az első indulat földre tiporja hamis gyönyörével. Ha jól számítok, nincs többé mit csodálkoznod felszállásodon, mint azon a patakon, mely magas hegyről zuhan alá. Azon csodálkozhatnál, ha akadálytól menten lenn maradnál, mint földön a csendes, égő tűz.

Ezután ismét az ég felé fordította arcát.

MÁSODIK ÉNEK.

(A hold első köre: Akik fogadalmukat nem tartották meg. Intés az olvasóhoz.
Felszállás az első égbe, A hold foltjai. Az eget befolyása.)

Óh ti, akik engem meghallgatni vágyva, kis bárkában kísértétek hajómat, mely énekelve halad tova, - térjete vissza partjaitokhoz, ne szálljatok ki a nyílt tengerre, mert ha nem tudtok követni, talán el is tévednétek. Olyan vízre megyek most, amelyen soha nem jártak. Minerva hajtja a szelet, Apollo vezet s a kilenc múzsa mutatja a Göncöl-szekeket. Ti többi kevesek, akik régóta éheztek az angyalok kenyerére (az isteni dolgok megismerésére), melylyel itt táplálkoznak, de soha jól nem laknak vele, - ti bizvást rábocsáthatjátok hajótokat a magas sós hullámokra, de az én barázdámat kövessétek nyomon a vízen, míg újra összecsap. Azok a dicsők, (az argonauták,) akik Colchisba eveztek, nem csodálkoztak úgy el, mint ahogy ti teszitek, mikor meglátták Jázont szántani. (*Jázonnak*, az argonauták vezérének két tűzokádó bikával fel kellett szántania Colchis földjét és sárkányfogakkal kellett bevetnie, hogy az arany gyapjút megszerezhesse.) Az Isten képére teremtettsz országunk az emberi természettel vele született, örök szomszédunk majdnem olyan gyorsan vitt bennünket, mint ahogy az eget látjátok forogni.

Beatrice fölfelé tekintett, én pedig ő reá s talán annyi idő alatt, míg a nyilat ráteszik az ívre, onnan elrepül s célt talál: oda érkeztem, ahol egy csodálatos dolog vonta magára figyelmemet. Ő pedig, aki előtt nem lehetett elrejtve az én gondom, vidáman s bájosan hozzám fordulva, így szólt:

- Emlékezz fel hálával lelkedet Istenhez, aki egyesített bennünket az első csillaggal (a holddal).

Úgy rémlett, mintha fényes, sűrű, kemény és csiszolt felhő takarna bennünket, mint gyémánt, melyre a nap rásüt. Az örök gyöngy úgy befogadott magába, mint a víz befogadja a fény-sugarat s egyesülve marad vele. Ha test voltam, de itt azt nem értjük meg, hogy egyik kiterjedés hogyan tűrheti meg a másikat, aminek úgy kell lenni, ha az egyik test a másikba hatol, - még nagyobb vágyam támadt megnézni azt a Lényeket, (Krisztust,) amelyben meglátjuk, hogy a mi természetünk és az Isten miként egyesültek. Ott (az égben) meg fogjuk látni azt, amit (itt a földön) hiszünk. Bebizonyítani nem lehet, de magától nyilvánvalóvá lesz, mint az első igazság, miben az ember hisz. (Az első igazság, egyik értelmezés szerint: Isten, másik szerint: a velünk született eszmék.) Én ezt válaszoltam:

- Úrnőm, azzal az alázatossággal, mely tőlem kitelik, köszönetet mondok Nekik, akik a halandó világból ide hozott. De mondd, mik azok a sötét foltok ezen a testen (a holdon), melyekről ott lenni a földön mások azt mesélik, hogy Kain. (Régen azt hitték, hogy a holdon látszó foltok *Kaint* ábrázolják, amint villával gyűjti a száraz töviskórót.)

Ő kissé elmosolyogta magát, azután ezt mondta nekem:

- Ha téved a halandók felfogása ott, hol a tudás kulcsa nem nyitja fel a zárat, azért most éppen ne sértsenek meg a csodálkozás nyilai, miután látod, hogy az érzékek mögött milyen rövidek az ész szárnyai. De mondd meg nekem, hogy te magadtól mit gondolsz róla!

Erre én ezt mondtam:

- Azt, ami itt fenn nekünk különbözőnek látszik, - azt hiszem, hogy a ritka és sűrű testek okozzák, (vagyis a testek különféle halmazállapota. Averroé, arab bölcsestész szerint a hold foltjait az okozza, hogy alkotó részei különféle sűrűségűek).

Ő pedig így szólt:

- Bizonyosan be fogod látni, hogy a te hited nagyon belésüppedt a tévedésbe, ha figyelmesen meghallgatod azt a bizonyítást, amit én annak ellenében felhozok. A nyolcadik kör (az állócsillagoké) sok olyan fényt mutat, melyek minőség s mennyiség tekintetében különbözőeknek tűnhetnek fel. Ha ezt csak a ritkaság vagy sűrűség okozná, akkor valamennyiben csak egy erő lenne elosztva kisebb vagy nagyobb mértékben és egyenlően. Különböző erők csak alaki elvek gyümölcsei lehetnek s azok, egynek a kivételével, valamennyien megsemmisülnének, a te okoskodásod szerint. (A középkori filozófia két elvet különböztet meg a testeknél: az anyagit, vagy az első anyagot, mely a testekben ugyanaz; és az alakit, vagy a lényeges formát, mely a különféle fajokat s a testek erejét alkotja.) Továbbá, ha a ritkaság volna oka a foltnak, amit kérdezel, akkor ez a bolygó vagy nagyon szegény lenne anyag dolgában, vagy mint a testen megoszlik a kövér és sovány rész, úgy ennek a könyvében is változnának a lapok. (Ha a különböző sűrűség az oka a hold foltjainak, akkor két lehetőséget kell feltennünk; vagy azt, hogy a hold, egyes helyein nagyon ritka anyagból áll, vagy azt, hogy a vékony rétegek mögött sűrűbb rétegek vannak; mint ahogy kövér és sovány rész váltakozik az állat testén, vagy mint könyvben váltakoznak a lapok.) Ha az első eset állana, akkor meg lehetne látni napfogyatkozásakor, mert átszűrődne rajta a fény, mint bármely más hasonlóan ritka tárgyon, (például a szitán). De nem úgy van; tehát lássuk a második esetet, s ha azt megcáfolom, akkor bebizonyítom, hogy hibás a véleményed. Ha az igaz, hogy nem mindenütt olyan ritka, akkor kell valahol határnak lenni, melyen túl az ellenkezője nem engedi többé átmenni, s ahonnan a napsugár visszaverődik, mint szín az üvegről, mely ólmot rejt maga mögött. (Az „ólmot maga mögött rejtő üveg”: a tükör.) Most azt fogod mondani, hogy ott azért látszik sötétebbnek a sugár, mint a többi részén, mert a törése messzebbre esik. Ettől a kétségtől, ha valaha megpróbálsz, megszabadíthat a tapasztalás, mely tudástok patakjainak forrása szokott lenni. Végy elő három tükört; kettőt tégy tőled egyenlő távolságra, a harmadikat távolabb a két első közt érje szemed. Ezek felé fordulva, állíts a hátad mögé egy gyertyát úgy, hogy mindahárom tükröt megvilágítsa s róluk a fény visszaverődjék reád. Bár nagyságra nézve nem olyan nagy a távolabbi fény, mégis azt találod, hogy egyenlően ragyog. Miként a nap meleg sugaraitól találva, a hó ágya (a föld) visszamarad, előbbi színétől és hidegségétől megszabadulva: úgy akarlak én téged, értelem dolgában hátramaradottat felvilágosítani olyan élénk fénnyel, hogy a szemedbe reszkessen. Az isteni békesség egében forog egy test (a primum mobile), melynek erejében nyugszik egész tartalmának léte. A következő ég (az állócsillagok ege), melynek annyi szeme van, ezt a lényegét közli a tőle különböző, de benne levő különféle állagokkal. A többi (hét alsó ég) rendezzi a különbségeket, melyeket magukba foglalnak, céljaik és magjaik (okaik) szerint. A világnak e szervei, mint azt most látod, fokról-fokra szállnak; amit felülről elfogadnak, azt lejjebb tovább adják. Nézz jól reám, hogyan megyek én itt az igazság felé, ami után kívánczol, hogy azután egyedül is át tudj menni a gázlón. A szent körök mozgásának és erejének az üdvözült mozgatóktól kell erednie, mint kalapács ütésének a kovácstól; az ég is, melyet annyi fény ékesít, az őt mozgató mély szellemtől (az angyaltól) nyeri a képet s lett annak pecsétjévé. S valamint a lélek megoszlik a ti porotokban a különböző, saját képességekre alkotott tagokba, azonképpen megsokszorozza az isteni értelem is az ő jóságát a csillagokban, saját egysége körül forogva. Különböző erő különbözően egyesül a drága testtel, melyet éltet, amelybe úgy le van kötve, mint bennetek az élet. A jóságos természet által, melyből származik, a vegyes erő úgy átsugárzik a testen, mint az öröm a tündöklő szemén. Innen van, hogy egyik fény a másiktól különbözőnek látszik; nem pedig a sűrűségtől, vagy ritkaságtól. Ez az az alaki elv (lényeges ok), mely az ő jóságának megfelelően előidézi a sötétet és a világot.

HARMADIK ÉNEK.

(A hold első köre: Akik fogadalmukat nem tartották meg. Az üdvözültek látomása.
Piccarda Donati. A boldogság fokozatai. Constanza császárné.)

Az a Nap, mely előbb szerelemre gyúlasztotta szívemet, cáfolva és bizonyítva feltárta előttem a szép igazság édes arcát. (A Nap: Beatrice megmagyarázta neki a hold foltjainak mibenlétét.) Én pedig, hogy bevalljam azt, hogy most már beláttam tévedésemet s meggyőződtem (annak az igazságáról, amit Beatrice bebizonyított), oly magasan fölemeltem fejemet szólásra készen, amint azt az illendőség megengedte. De oly tünemény jelent meg előttem, mely oly szorosan magához vonzott, hogy vallomásomra nem emlékeztem vissza. Mint a csiszolt s átlátszó üvegen át, vagy a tiszta, csendes vízben, mely nem olyan mély, hogy a feneke eltűnjék, - arcunk vonásai visszatükröződnek, de olyan gyengén, hogy a fehér homlokon gyöngyöző verejtékcseppek is hamarabb meglátjuk: több arcot láttam szólásra készen, úgy hogy egészen ellenkező tévedésbe estem, mint az, aki embert és forrást egymás iránt szerelemre gyűjtött. (A forrás vizébe néző *Narcis*, a görög mondák szép ifja, amiért Echo nimfa szerelmét vissza-utasította, büntetésből a saját képébe szeretett, melyet a víz tükreben megpillantott. Az ő véréből nőtt ki a nárciszvirág, a görögöknél a múlandóság és halál jelképe. Az „ellenkező tévedés” abban állt, hogy Narcis a saját árnyékát valóságos lénynek tartotta, Dante pedig árnyékoknak nézte az előtte álló arcokat.) Rögtön, amint megpillantottam őket, abban a hiszemben, hogy tükörképek, visszatekintettem, hogy megnézzem: kik. Nem láttam semmit s újra előre néztem, egyenesen kedves vezetőm szemébe, aki mosolyogva égett a szent szemekben.

- Ne csudálkozzál - szólt -, amiért mosolygok gyermekes gondolkodásodon, mely még mindig nem mer a saját lábán járni, hanem mint rendesen, hasztalanul kerget ide s tova. Valóságos lények azok, akiket látsz. Azért van itt a helyök, mert fogadalmukat nem teljesítették. Beszélj tehát velök, hallgasd meg őket s higgy a szavuknak, mert az igaz fény, mely kielégíti őket, nem hagyja attól eltérni.

Én pedig az árny felé fordulva, aki legbeszédesebbnek látszott, így kezdtem beszélni, hasonlóan az olyan emberhez, akit túlságos kíváncsiság ejt zavarba:

- Óh üdvözült lélek, aki az örök élet sugarainál érzed az édes érzést, melyet nem ért meg az, aki nem ízleli meg, - szívesen venném, ha megmondanád: mi a neved s mi a sorsod?

Erre ő készségesen s mosolygó szemmel így felelt:

- Szeretetünk nem zárkózik el jogos kívánság elől, valamint Az sem, aki azt akarja, hogy az egész udvara Hozzá legyen hasonlatos. Apáca voltam a világi életben, s ha lelki szemeiddel jól megnézel, nagyobb szépségem nem fog elrejtteni előled. Felismerhetsz, hogy Piccarda vagyok. Ide helyeztek e többi üdvözültekkel együtt; boldog vagyok a leglassúbb körben. Érzelmek, melyek csupán a Szent Léleknek való tetszésben gyúlnak lángra, örvendenek, hogy az ő rendeletéből ide kerültünk. Ez a sors, mely olyan alacsonynak látszik, azért jutott nekünk osztályrészül, mert fogadalmunkat elhanyagoltuk s részben elmulasztottuk.

Mire én ezt mondtam neki:

- Bámulatos arcotokon, nem tudom, micsoda isteni ragyog, ami előbbeni vonásaitokat megváltoztatja. Azért nem tudtam rögtön visszaemlékezni reád; most azonban már segítségemre van, amit mondassz, úgy hogy könnyebben felismerlek. De mond csak: ti, akik itt boldogok vagytok, kíváncsiatok-e magasabb helyre, hogy többet lássatok s többekkel megismerkedjétek?

A többi árnyakkal együtt előbb kissé mosolygott, azután olyan vidáman válaszolt, hogy az első szerelem tüzeiben látszott égni:

- Testvér, a mi akaratunkat ama szeretetnek ereje elégíti ki, mely csak azt teszi kívánatosá előtünk, amink van s egyébire nem vágyunk. Ha magasabbra vágynánk, akkor vágyaink nem egyeznének meg Annak az akaratával, aki itt lát bennünket. Amint meg fogod látni, ha természetét jól megfigyeled: ezekben a körökben nem történhetik meg, mert itt szeretetnek kell uralkodnia. Sőt inkább az a lényege ennek a boldogságnak, hogy megnyugszik az isteni akaratban, mert a mi akaratunk egybeolvad az Övével. Az, hogy itt mi fokról-fokra élünk ebben az országban, az egész birodalomnak tetszik, valamint a Királynak (Istennek), aki az ő akaratát akartatja velünk. Az ő akarata a mi békességünk; tenger az, mely felé igyekszük minden, melyet ő teremt s melyet a természet alkot.

Aztán már világossá lett előttem, hogy az égnek minden része Paradicsom, bár a legfőbb Jó kegyelme nem egyformán árad reá. De amint történni szokott, hogy az egyik ételből jólakunk, mégis étvágyunk támad másik ételre is, és az egyikből még kérünk, a másikat pedig megköszönjük: így tettem én is mozdulattal és szóval, hogy megtudjam: melyik volt az a szövet, melyen az utolsó szálig nem vitte a vetélőt. (Micsoda mulasztás terheli fogadalmának teljesítésében.)

- Tökéletes élet s magas érdem - szólt hozzám - lelkesíti fentebb (egy magasabb körben) azt a nőt, akinek szabályai szerint a ti világotokon ott lenn viselnek ruhát és fátyolt, hogy haláláig éjjel-nappal azzal a jegyessel (Krisztussal) éljenek, aki elfogad minden fogadalmat, melyet az iránta való szeretetből tesznek neki. Még fiatal leánykoromban szakítottam a világgal. Hogy őt kövessem, felvettem az ő ruháját s fogadalmat tettem, hogy az ő Rendjének szabályai szerint élek. Azután elraboltak engem a kedves klostromból, olyan férfiak, akik inkább rosszat, mint jót szoktak cselekedni. Csak az Isten tudja, hogy milyen lett azután az én életem. (*Piccarda* Donati, Corso és Forese Donati húga a Szent Klára-rend zárdájába lépett, de onnan erőszakkal kiragadta Corso s férjhez adta egy Rossellino della Tosa nevű firenzei emberhez.) [L. *Purg.* XXIII.] Ez a másik fény, mely tőlem jobbra látszik, s amely a mi csillagkörünk fényétől gyúlad lángra, ő reá is az áll, amit magamról mondok: apáca volt s az ő fejről is leszakították a szent fátyol árnyékát. De aztán hogy őt is visszavitték a világba, akarata s a tisztesség ellenére, szívének fátyolától mégsem vált meg soha. Ez a nagy Constanza csillaga, aki Svábország második viharától a harmadikat szülte s vele ennek utolsó hatalmát. (*Constanza* Roger normann király leánya, VI. Henrik császár neje s II. Frigyes anyja † 1198. A költő szerint is, Constanza apácának ment s a palermói érsek ragadta ki a zárdából. II. Frigyes nevezi „Svábország harmadik viharának”, akivel a Hohenstaufok uralma lehanyatlott.)

Igy szólt hozzám, azután elkezdte énekelni az *Ave Máriát* s énekelve úgy eltűnt, mint mély vízben a súlyos test. Tekintetem, amely addig követte, amíg lehetett, miután elvesztette, nagyobb vágyának célja felé fordult s egészen Beatrice nézésébe merült; de ő oly fénynyel ragyogott a szemembe, hogy eleintén nem tudtam elviselni a tekintetét s emiatt későbbre halasztottam a kérdezősködést.

NEGYEDIK ÉNEK.

(A Hold első köre. Akik fogadalmukat nem tartották meg [folytatás].
Az üdvözültek székhelye. A lelkek visszatérése a csillagokba. Szabadakarat.)

Két, egyforma távolságban levő, ingerlő étel közt a szabad ember előbb éhen halna, mintsem az egyiket a szájához vinné: úgy állna a bárány is két éhes farkas közt, mindegyiktől egyformán félve; úgy állana a kutya is két őzike közt. Ha tehát én kétségeimtől egyformán hajtva hallgattam, nem érdemeltem sem dicséretet, sem dorgálást, mert úgy kellett annak lenni. Hallgattam, de kívánságom rá volt az arcomra festve s a kérdést ekként határozottabban kifejezte, mint szavakkal. Úgy tett Beatrice, mint Dániel tett, lelohasztván Nabukodonozor haragját, mely őt igazságtalanul kegyetlenségre ragadta. (*Dániel* próféta megfejtette a babiloniai király álmát, melyről ez már elfeledkezett, s így lecsillapította a király dühét, aki le akarta öletni a jósokat, mert nem tudták elmondani a király álmát, melyet ő maga is elfelejtett. Beatrice is azonnal kitalálja és megoldja a költő kételyeit.) És ezt mondá:

- Jól látom, mint bánt téged ez a két kérdés, annyira, hogy aggodalmad megakadályozza szavakkal való kifejezését. Te így okoskodol: Ha a jószándék még tart, mások erőszakossága miért kisebbíthetné meg az érdem mértékét? Még az is kétséget támaszt benned, hogy a lelkek visszatérni látszanak a csillagokhoz, Platon állítása szerint. Ezek azok a kérdések, melyek akaratra egyformán ráneheznek s ezért előbb arról fogok beszélni, amely nagyobb veszedelemmel jár. Az a szeráf, aki közelebb van Istenhez, s Mózes, Sámuel s a két János közül az, amelyiket választod, sőt azt mondom, hogy Mária sem trónol más égben, mint azok a szellemek, amelyek most megjelentek előtted s üdvözülésükhöz sem több, sem kevesebb évre nincs szükségük; (mindnyájan örökkévalók; a helyre és örökkévalóságra nézve nincsen közöttük különbség; mindnyájan ugyanabban az égben lakoznak, csupán a boldogság fokozata szerint különböznek egymástól); valamennyien az első közt (az empyreumot, a tulajdonképeni menyországot) ékesítik s különböző édes életet élveznek, aszerint, amint inkább vagy kevésbé érzik az örök lehelletet. Nem azért mutatkoztak itt, mintha itt jelölték volna ki a helyöket, hanem csak azt akarták jelezni, hogy még nem jutottak fel a legfőbb boldogsághoz. Így kell beszélni a ti értelmetekhez, mely csak az érzékkel fogja fel azt, amit később méltóvá tesz az észhez. Ezért száll le az Írás is képességetekhez s tulajdonit Istennek kezeket s lábakat, bár azt másképpen érti. A szentegyház is emberi arccal ábrázolja Gábort és Mihályt s azt a másikat, aki Tóbiást meggyógyította (t. i. Rafael őrangyal). Az, amit Timaeus (illetőleg Platon Timaeus c. párbeszédében) mond a lelkekről, nem hasonlít ahhoz, amit itt látunk, mert valóban hinni látszik, amit mond. Ő azt mondja, hogy a lélek visszatér csillagába, azt hívén, hogy akkor vált meg attól, midőn a természet mintának szánta. Talán más a véleménye, mint ahogy a szó hangzik, s olyan szándékkal mondhatta, mely nem megvetendő. Ha azt érti alatta, hogy ezekre a körökre hárul a befolyás érdeme és vádja, akkor talán eltalálja nyilával a célt. Ez a félreértett alapelv egykor majdnem az egész világot felforgatta, annyira, hogy Jupitert, Merkurt és Marst is istenítették. A másik kérdés, mely téged foglalkoztat, kevesebb mérget tartalmaz, mert a rosszassága nem távolíthat el téged tőlem máshova. Hogy a mi igazságosságunk igazságtalannak látszik a halandók szemében, az a hit dolga s nem eretnek gonoszság. De minthogy ezt az igazságot is szeretnéd megérteni, ki akarlak elégíteni, amint kívánod. Ha kényszer az, hogy a szenvedő nem segíti azt, aki erőszakot alkalmaz rajta: akkor ez a két lélek sem egészen mentes a hibától, mert az akarat, ha nem akarta, nem fojtható el, hanem úgy tesz, mint a természet a tűzben, habár ezer akadályba ütközik is. Ha tehát többé vagy kevésbé enged, akkor meghajlik az erőszak előtt. Így tettek ezek is, mert ők is visszatérhettek volna szent helyökre, (a zárdába). Ha olyan szilárd lett volna az akarat bennök, mint Lőrincben a

vasrostélyon, vagy mint Muciusban, aki saját karját elégette: mikor szabadokká lettek, az akarat őket is visszahajthatta volna arra az útra, melyen elhurcolták őket. De az ilyen szilárd akarat nagyon ritka. Ezek a szavak, ha úgy fogod fel, amint kell: eloszlatják kétségedet, amely még sokszor elfogott volna téged. De most megint egy másik szoros-út áll előtted, melyből nem tudsz előbb kijutni, amíg ki nem fáradsz. Igazságként véstem elmédbe azt, hogy üdvözült lélek nem hazudhatik, mert mindig közel van az ős igazsághoz. S mégis hallhattad Piccardától, hogy Costanza mindig megőrizte szeretetét a fátyol iránt úgy, hogy itt nekem ellenmondani látszik. Testvér, sokszor megtörtént már, hogy az ember valamely veszedelem kikerülése végett akarata ellenére olyasmit tesz, amit nem kellene; mint Alkmeon, aki apja kérésére megölte a saját anyját; anyagyilkossá lőn, hogy atyjának szótfogadjon. (*Alkmeonról* a Purg. 66. lapján már volt szó). Ennél a pontnál azt akarom: gondold meg, hogy erőszak az akarattal egyesül s olyat tesz, hogy a bűnt nem lehet kimenteni. Az akarat maga nem hajlik a bűnre, hanem csak azért egyezik belé, mert attól félne, hogy ha visszavonulna, nagyobb bűnbe esnék. Ha tehát Piccarda úgy fejezi ki magát, akkor a föltétlen akaratot érti alatta, én pedig a másikat (a föltételest); tehát mindaketten igazat beszélünk.

Ilyen volt a hullámozása ama szent folyamatnak, mely abból a forrásból fakadt, ahonnan minden igazság ered s mindakét kívánságomat kielégítette.

- Oh első szerelmesem, te égi lény, mondtam ezután, - akinek beszéde engem úgy eláraszt és hevít, hogy mindegyre jobban életre kelt! Érzésem nem olyan mély, hogy kegyeidért köszönetet mondjak, de megadja azt neked. Az, aki mindent lát és mindent megtehet. Jól látom, hogy értelmünket sohasem elégíthetjük ki, ha az Igaz (Isten) nem világosítja meg, aki nélkül nincsen igazság. Ő benne nyugszik meg (az ész), mint vad a barlangjában, mihelyt elérte azt s el tudja érni; ha nem tudná, akkor minden ohajtása hiábavaló lenne. Ifju hajtás gyanánt ezért fakad kétség az igazság tövében, és olyan a természete, hogy fokról-fokra hajtja fölfelé. Ez magához hív engem, ez pedig tisztelettel megnyugtat arról, hogy tőled, Úrnőm, kérdezhetek egy másik igazságot is, amely ismeretlen még előttem. Szerelném tudni, vajjon az ember jóváteheti-e elmulasztott fogadalmát újabb jótettekkel, annyira, hogy mérlegeinken nyomjon valamit?

Beatrice szerelemtől szikrázó szemekkel, oly isteni fényben nézett reám, hogy rajtam erőt véve, eleresztettem a gyeplőt és szememet lesütve, magamról nem tudva állottam ott.

ÖTÖDIK ÉNEK.

(A Hold első ege. Akik szüzességi fogadalmukat megszegették. A fogadalom szentsége.
Fölmenetel a második égbe. Merkúr második ege. Tevékeny és jótékony szellemek.
Justinianus császár.)

Ha a szerelem lángjában égve szebbnek tűnök fel előtted, mint amilyenek a földön láttál, annyira, hogy nem is nézhetsz reám: ne csodálkozzál rajta, mert ez abból a tökéletes látásból ered, mely mihelyt fölismeri, hajtja lábaidat a fölismert jó felé. Már látom is, hogy miként ragyog lelked az örök világosság, mely ha egyszer látjuk is, mindig szerelemre gyulaszt, és ha valami félrevezeti szerelmeidet, nem egyéb az, mint félreismert fénye annak, ami ott világít. Azt akarod tudni, hogy a fogadalom elmulasztását más jócselekedettel jóvá lehet-e tenni annyira, hogy a léleknek ne kelljen félnie büntetéstől.

Igy kezdte meg Beatrice ezt az éneket. S mint az olyan ember, aki nem szakítja félbe szavát, így folytatá a szent beszédet:

- A legnagyobb adomány, melyet Istennek bőkezűsége teremtett s amely leginkább megfelel az ő jóságának, s amelyet legtöbbre becsül: a szabadakarat volt, mellyel az összes értelmes lényeket felruházta. Ha ebből következtetsz, tisztán fel fogod ismerni a fogadalom nagy becsét, ha úgy tették azt, hogy Isten a maga akaratát a tiedhez csatolta. Mert ha ilyen kötés jön létre Isten és ember közt, akkor - miként mondom - az ember a legdrágább kincsét áldozza fel a saját tetteivel. Mit adhat tehát pótlásul? Ha azt hiszed, hogy jól használsz fel az áldozatot, akkor csak az elrablott jószágból akarsz jó cselekedetet végezni. A földolgról már biztos vagy, de minthogy a szentegyház fölmentést adhat, ami ellentmondani látszik az igazságnak, miként kifejtettem előtted: kissé asztalhoz kell ülnöd, mert a kemény ételt, melyet magadhoz vettél, előbb jól meg kell emésztened. Nyisd föl elmédet az előtt, amit előtted kijelentek és jól bezárd, mert a megértés megőrzés nélkül még nem tudás. Két dolog szükséges ehhez az áldozathoz: az egyik a fogadalom tárgya, a másik pedig a megegyezés. Ez az utóbbi sohasem szűnik meg, csak a teljesítés által s erről beszéltem az imént olyan határozottan. Ezért kellett áldozni a zsidóknál, habár - amint tudnod kell, - az áldozás tárgya megváltozhatott. A másik, amit tárgynak neveztem, olyan természetű lehet, hogy akkor sem hibázunk, ha felcseréljük mással. De senki se cserélje fel a terhet vállain, kénye-kedve szerint, a fehér és sárga kulcs használata nélkül, (az egyházi hatóság beleegyezése nélkül) Balgaság ott cserélgetni, ahol az abbahagyott nincs meg az átvettben, mint négy a hatban. Ami tehát értékére nézve annyit nyom, hogy minden ellensúlyt lehúsz, azt nem lehet pótolni más adománnyal. Ne üzzenek hát gúnyt a halandók fogadalmaikból! Hívek legyetek és ne hamarkodjátok el a fogadalmat, mint Jefe az ő első áldozatát. (*Jefe*, zsidó bíró fogadalmat tőn, hogy ha legyőzi az ammonitákat, azt áldozza fel az Úrnak, akivel először találkozik. Saját leányát kellett feláldoznia, mert vele találkozott először, mikor győztesen hazatérő atyjának üdvözlésére sietett.) Jobban tette volna, ha ezt mondja vala: Hibáztam! mint hogy szótartásával még nagyobb bünt kövessen el. A görögök nagy vezére is ezt az esztelenséget követte el, (mikor Agamemnon feláldozta leányát, *Ifigéniát*). Ezért kellett Ifigéniának siratnia szép arcát; ezért siratták meg bolondok és bölcsek, akik ilyen áldozatról beszélni hallottak. Keresztények, legyetek ti óvatosabbak! Ne legyetek olyanok, mint a toll, minden szélfúvásra, és ne higgyétek, hogy minden víz tisztára mos benneteket! Ott van az Ó- és Új-Szövetség s az egyház pásztora, azok vezessenek benneteket! Legyen ez nektek elég az üdvösségre. Ha gonosz vágy félre akar vezetni benneteket, emberek legyetek; ne buta birkák, nehogy szemtől-szembe kinevessen a zsidó. Ne tegyetek úgy, mint a bárány, mely elhagyja anyja tejét s együgyűen, pajkosan fickándozik a saját vesztére.

Igy szólt hozzám Beatrice, ahogy leírom. Azután vágyódással fordult ama táj felé, ahol a világ elevenebb. (Némelyek napkeltét gondolják, mások pedig az egyenlítőt, ahol a Nap akkor állott). Hallgatása és arcának átszellemülése elnémitotta tudásvágyamat, mely már újabb kérdéseket készült hozzá intézni.

És mint a nyíl, mely a célba talált, még mielőtt megszűnt volna a húr rezegni, úgy repültünk a második birodalom felé (a Merkur egébe). Itt úrnőmet oly vidámnak láttam, amint elmerült az ég fényébe, hogy attól még jobban ragyogott a plánéta. És ha a csillag megváltozott s mosolygott, vele együtt én is, mint akinek természete minden tekintetben alá van vetve a változandóságnak. Mint a csendes, tiszta vízű halastóban a halak a kívülről jövő tárgy felé úsznak, mert ennivalónak tartják: épen úgy én is ezernél több fényt láttam felénk húzódni s mindegyik ezt mondta: „Nézzétek csak, ez is a mi szerelmünket fogja növelni!” S mikor valamennyien hozzánk jöttek, láttuk az örömmel telt árnyat abban a tiszta fényben, mely kisugárzott belőle. Gondold meg, olvasóm, hogy ha nem folytatódna az, ami itt kezdődik: mennyire nyugtalankodnál, hogy többet tudj róla s ebből megértheted, hogy mennyire kívántam hallani állapotunkról, mihelyt megpillantottam őket.

- Oh te, ki üdvösségre születél, akinek megadatott a kegy, hogy az örök diadal trónusait láthatod, még mielőtt véget érne küzdésed a földön. A fénytől, mely az egész égen át elárad, lángra gyulladtunk; tehát ha többet akarsz rólunk tudni, elégítsd ki a vágyadat tetszésszerint.

Igy szólt hozzám az egyik jámbor szellem, Beatrice pedig így:

- Beszélj, beszélj csak bátran! s higgy nekik, mint az isteneknek!

- Jól látom, hogyan fonod körül magadat saját fényedbe s miként szikrázik a szemed. Ezért ragyogsz még jobban, mikor mosolyogsz. De nem tudom: ki vagy, érdemes lélek! s miért lakol ebben a csillagkörben, melyet a halandók elől más sugarak rejtenek el. (A Naphoz olyan közel jár a Merkur, hogy ennek a fényét a Nap erős fényétől - a távcső feltalálása előtt, nem lehetett látni.)

Igy szóltam a fény felé fordulva, mely előbb hozzám beszélt. Erre még jobban tündöklött, mint azelőtt. Mint a Nap, mely önmagát elrejtí tulságos fényébe, ha a meleg fölemészté a sűrű gőzöket: úgy rejtőzködött el előlem a nagyobb örömtől a szent alak saját sugaraiban s úgy egészen bezárkózva felelte nékem azt, amit a következő ének énekel.

HATODIK ÉNEK.

(Merkur második ege. Tevékeny és jótékony szellemek... Justinianus császár élete.
A római sas története. A gibellinek ellen. Villanovai Romeo.)

- Mióta Konstantin - szolt Justinianus lelke - az égi pályával szemközt vitte a sast, mely a Laviniát nőül vevő őskori hőssel (Aeneasszal) egy nyomon járt: az Isten madara száz meg száz évig Európa szélén tartózkodott, közel a hegyekhez, honnan először kirepült s a szent szárnyak árnyékában kormányozta a világot ott (Konstantinápolyban), kézről-kézre adva, míg felváltva az én kezembe került. Császár voltam, most Justinianus vagyok, aki a szentlélek sugallatából elhántam a törvényekből a fölöslegest és hiábavalót. (A kétezer kötetre felszaporodott törvényekből kiválogatta az európai törvényhozásnál ma is alapul szolgáló *Institutiók* és *Pandekták* c. törvénykönyveket.) Mielőtt hozzáfogtam a munkához, Krisztusban csak egy természetet hittem (az isteni természetet), nem többet, s boldog valék ebben a hitemben; de az áldott Agapetus, aki főpásztor volt, szavaival rávezetett az igaz hitre. (*Agapetus*, római püspök t. i. azt tanította, hogy Krisztusban két természet van: isteni és emberi.) Hittem neki s azt, ami az ő hitében vala, olyan világosan belátom, amint te belátod, hogy két ellenmondó állítás közül az egyik mindig igaz, a másik pedig hamis. Mihelyt az egyházzal egy útra léptem, Istennek kegyelme egy más munkára hívott el, s egészen annak szenteltem magamat. A fegyvereket átadtam Belizáromnak, akit úgy felkarolt az ég jobb keze, hogy intőjel volt az nekem a pihenésre. (*Belizár*, Justinianus híres hadvezére, aki Olaszországot elvette a gótoktól s akit 562-ben a háládatlan császár börtönbe vettetett.) Ez volt a válaszom első kérdésedre, de a kérdés természete arra kényszerít, hogy valamivel megtoldjam, hogy lásd, milyen joggal támadhat fel valaki ez ellen a szent jelvény ellen, (a sas ellen, mely az Istentől alkotott császári hatalom jelvénye), úgy azok, akik azt eltulajdonítják (t. i. a gibellinek), mint azok, akik ellene szegülnek (t. i. a gvelfek). Látod, mennyi erény tette azt tiszteletreméltóvá! Már akkor megkezdte, midőn *Pallas* (Evandernek, Latium királyának fia, aki Aeneasnak segítségére ment), azért halt meg, hogy neki birodalmat adjon. Tudod, hogy Albában háromszáz évnél tovább lakott, egészen addig az ideig, amig három küzdött érette három ellen. (A három *Horatius*-nak a három *Curia* ellen vívott harcáról szól, amely a római Horatiusoknak, tehát Rómának győzelmével végződött. Azt is tudod, hogy mit vitt végbe a hét király által a szabin-nők elrablásától kezdve Lucretia fájdalmáig, legyőzvé a köröskörül lakó szomszédos népeket. (*Lucretia*, Collatinus erényes neje a rajta elkövetett sértés után törrel vetett véget életének. Ez az esemény siettette a római királyság megbuktatását.) Tudod, mit vitt végbe, midőn a római vitézek vitték azt *Brennus* (gall vezér) ellen, *Pyrrhus* (Epirus királya) ellen s a többi fejedelmek és társaik ellen. *Torquatus*, (a gallok és latinok legyőzője,) és *Quintius*, akit kócos hajáról neveztek el, a *Decinsok* és *Fabiusok* akkor szereztek hírnevöket, melyet szívesen emlegetek. A sas alázta meg az arabok gögjét, akik Hannibál nyomában átlépték a meredek sziklákat, ahonnan te zuhansz alá, Pó! (Dante tévesen araboknak nevezi *Hannibál* púnjait, bár az arabok csak Mohamed után foglalták el azokat a vidékeket, ahol a régi Káthágó állott.) Alatta vívtak ki diadalokat az ifju Scipio és Pompejus s annál a dombnál, mely alatt te születél, keserves napokat látott. (*Villani* olasz történetíró előadása szerint a *Catilina* pártjához szegődött *Fiesole* városát, melynek dombja alatt Dante született, a rómaiak ostrom alá fogták s annak a helyén, a hegy lábánál építették Firenzét. Az ostromot intéző rómaiak közt megemlíti Caesart, *Cicero* pedig *Pompejust* is.) Azután, közel ahhoz az időhöz, midőn elhatározá az ég, hogy az egész világon beálljon a béke, akkor Caesar emelte föl (a sast) Róma akaratából és amit ő tett Varustól a Rajnáig, azt látta Isara s látta a Saone s mindazok a völgyek, melyeket a Rhone vize betölt. Amit azután tett, midőn Ravennából kiindult s átment a Rubicon vizén, akkor oly magasan szárnyalt, hogy sem nyelv el nem

mondhatja, sem toll le nem írhatja. (Azután *Ravenná*-ból indult ki a sas *Julius Caesar*-ral. *Rubicon* kis folyó Ravenna és Rimini közt. Régen ez volt a határ Gallia cisalpina és Italia közt. Majd Spanyolországba vezette a sereget, azután *Durazzo* ellen indul s úgy leverte *Pharsalust*, (Thessalia városát), hogy a csapást a meleg Nilus partján is megérezték. Ujra látta Antandrost, és Simoist, ahonnan kirepült s a helyet, ahol Hektor nyugszik; (*Antandros* tengerparti város Frigiában, ahonnan Aeneas elindult Italia felé; *Simois*, jelenleg Mendes, kis folyó Trója közelében; *Trója* „a hely, ahol Hektor nyugszik”); azután Ptolemeusra rontott, vesztére, (amennyiben Caesar elvette tőle Egyiptomot s *Kleopátrának* adta); onnan *Jubára* (Mauritania királyára) csapott le mint a villám; azután nyugat felé fordult, ahol Pompejus kürtjét hallotta (Spanyolországban, a Munda melletti csatában, ahol Pompejus fia elesett). Amit a következő hordozójával tett, amiatt ugat Brutus és Cassius a pokolban, amiatt sír Modena és Pezugia. (A „következő hordozó”: *Octavianus Augustus* Filippinél megverte Caesar gyilkosait, a később öngyilkossá lett Brutust és Cassiust, akik mert elárulták a világcsászárság képviselőjét, a pokol fenekén bűnhődnek. Octavianus Modena mellett szórta szét Marcus Antonius seregét és feldúlta Perugiát). Emiatt még most is sír a bús Kleopátra, aki előle futva, egy kigyó mérgéből hirtelen halált ivott. Ezzel sietett a Veres-tengerig, ezzel adott a világnak olyan békességet, hogy bezárták Janus templomát. De hogy ez a szent jel, melyről beszélnem kell, mit végzett azelőtt és azután abban a halandó országban (a római birodalomban), mely neki alárendeltetett: csak homályosnak és jelentéktelennek tűnik fel ahhoz képest, - ha éles szemmel és tiszta érzéssel nézzük, - hogy a harmadik császár alatt mi történt. (A „harmadik császár” *Tiberius* idejében halt meg Krisztus; oly esemény, melynek Dante a legnagyobb fontosságot tulajdonítja). Az élő igazság, mely engem éltet, az említettem férfúnak juttatta a dicsőséget, hogy haragjáért bosszút álljon. (Tiberius alatt ítélte halálra Krisztust a császár helytartója, tehát törvényes hatóság. Azzal, hogy Krisztus Tiberius idejében akart meghalni, szintén hozzájárult a sas dicsőségéhez.) Most csodálkozzál azon, amit neked válaszolok. Azután Titus az eredendő bűn megtorlására sietett a jelvénnel. (*Titus* rombolta le Jeruzsálemet Kr. u. 70-ben s állott bosszút a Megváltó keresztfeszítésével elkövetett bűnért). És mikor a longobárd foga megmarta a szentegyházat, *Nagy Károly* védte meg diadalmasan a sas szárnyai alatt. Most már könnyen ítéletet mondhatsz azokról, akiket előbb vádoltam s azon hibáikról, melyek szerencsétlenségeket okoztak. Az egyik a sárga liliomokat állítja szembe az általános jellel (a sassal), a másik pedig saját magának követeli. Nagyon nehéz megmondani, hogy ki itt a nagyobb bűnös. (Az arany liliom Franciaországnak s a nápolyi királyoknak cimere II. Anjou Károly óta, aki a gvelfek feje volt). Más jelvény alatt üzzék fondorlataikat a gibellinek! mert rosszul követi az, aki elválasztja az igazságtól. Az az új Károly ne merje azt megtámadni gvelfjeivel! Féljen karmaitól, melyek erősebb oroszlánnak a bőrét lehúzták. („Az új Károly”: II. *Anjou* Károly, Apulia királya, aki 1301-ben ment le Italiába.) Sokszor megsírátták már a fiúk az apa bűnét s ne higyjük, hogy Isten az ő cimerét (a sast) fölcserélje a liliummal. Ez a kis csillag (a Merkúr) olyan jó szellemekkel ékes, akik azért munkálkodtak, hogy dicsőség és hírnév legyen részük, s ha eltévelyedve mi is erre törekszünk: az igaz szeretet sugarai gyengén hatolnak fölfelé. De ha összevetjük jutalmunkat az érdemmel, az is öröm nekünk, mert sem kisebbeknek, sem nagyobbaknak nem látjuk azokat. Ezért édesíti meg bennünk az élő igazság akaratomat annyira, hogy soha nem fajulhat gonoszossággá. Különböző hangokból ott lenn édes dallamok támadnak; életünk különböző fokozatai is így képeznek édes összhangot e körökben. Ebben a gyöngyben Romeo fénye ragyog, akinek szép s nagy munkáját rosszul fizették meg, de ellenségeinek, a provencaiaknak nemsokára elment a kedvök a kacagástól, mert rosszul jár az, akinek mások jótettéből kára lesz. Négy lánya volt Berengár Rajmundnak, mindegyik királyné s ezt Romeo szerezte meg neki, ez az alázatos jövevény. S aztán álnok szavak rávették (Berengárt), hogy vonja számadásra ezt az igazságos embert, aki tizenkettőt adott neki tiz helyett. Erre visszavonult

szegényen és aggon, s ha tudná a világ, hogy milyen volt a szive, amint koldulva tengette életét: bár így is sok jót mond róla, de még inkább magasztalná.

(*Romeo* Villanovában született 1170. körül, IV. Berengár Rajmond provencai gróf minisztere s jószágainak gondviselője volt, de irigyei hűtlen sáfársággal gyanúsították ura előtt; az elszámoláskor kitűnt, hogy lelkiismeretesen gazdálkodott, ura vagyonát tetemesen gyarapította: tíz helyett tizenkettővel számolt be. A gróf hiában marasztalta, a becsületében megsértett *Romeo* kezébe vette a vándorbotot s olyan szegényen hagyta ott az udvart, amilyen szegényen oda vetődött. A monda szerint, melyet Dante is elfogadott, *Romeo* a spanyolországi Galiciából vetődött Provenceba, ahol Rajmondnak bizalmas embere lett. A gróf négy leányát négy királyhoz adta férjhez *Romeo*.)

HETEDIK ÉNEK.

(Merkur második ege. Tevékeny és jótékony szellemek. Krisztus halála.
A lélek megváltása és halhatatlansága.)

*Osanna sanctus Deus Sabaoth,
Superillustrans claritate tua
Felices ignes horum malachoth!*

(Üdv néked, seregeknek szent Istene, ki ragyogásoddal felülmulod e birodalmaknak boldog tüzeit!)

Saját köre felé fordulva így láttam énekelni azt a szellemet (Justinianust), akinek feje körül kettős fény ragyogott. Ő és a többiek újra táncolni kezdtek s a leggyorsabb szikrákhoz hasonlóan hirtelen eltűntek előlem. Még haboztam s mondtam magamban: „mondd meg neki, mondd meg neki, csak mondd meg!” szoltam magamban úrnőmhöz, aki édes cseppekkel oltja szomjamat. De az a tisztelet, mely *Bice (Beatrice)* nevének hallatára erőt vesz rajtam, úgy elnyomott engem, mint aki álomba merült. Rövid ideig hagyott így Beatrice és szolt olyan mosolyt sugározva reám, amely üdvözítené tűzében az embert.

- Csalhatatlan véleményem szerint te most azon gondolkozol, hogy jogos bosszút hogyan lehet jogosan megtorolni. De én rögtön felszabadítom lelkedet a kétségtől, de figyelj, mert szavaim nagy igazságot derítenek ki előtted. Az az ember, aki nem született (Ádám az első ember), az akarat erején nem tűrve féket, önmagát kárhozatra vetvén, kárhozatra vetette az egész emberi nemet. (Azt bizonyítja itt Beatrice, hogy jogos volt Krisztus halála és jogosan bűnhődtek a Krisztus halálának okozói. Halála azért volt jogos, mert emberi természetet öltött; ezt az emberi természetet pedig jogosan ítélték kereszt-halálra. De minthogy isteni természetét is megtartotta az emberin kívül, emiatt már jogtalanságot követtek el rajta a keresztrefeszítéssel. Más szavakkal: Krisztus halála annyiban jogosult, amennyiben ember volt; de annyiban jogtalan, amennyiben Isten volt. Ez is afféle szörszálhasogató, skolasztikus okoskodás, mely megfelel a személy egységéről. A kereszten nem egy Isten és egy ember halt meg, hanem csak egy személy, Krisztus, az istenember.) Emiatt sok századon keresztül feküdt betegen az emberi nem a nagy tévedésben, míg Isten Igéjének úgy tetszett, hogy leszálljon a földre. Ekkor a természet, mely elpártolt Teremtőjétől, egyesült vele egy személyben, örök szerelmének egyetlen tényével. Most figyelj arra, amit mondok: Ez a természet, Teremtőjével egyesülve, tiszta és jó vala, midőn teremtett, de saját hibája miatt kiűzetett a Paradicsomból, mert letért az igazság útjáról s a saját életétől. Ha összeméred a büntetést, melyet a kereszt nyújtott, a felvett (emberi) természettel: sohasem volt annál igazságosabb ítélet; de olyan igazságtalan sem volt, ha nézed a személyt, aki szenvedett és akiben olyan természet egyesült. Így keletkeztek egy tényből különböző dolgok: a halál tetszett Istennek és a zsidóknak is, (Istennek azért, mert megfelelt az örök igazságszolgáltatásnak, a zsidóknak pedig azért, mert Krisztuson kitölthették bosszújukat); megrendült a föld és megnyílt az ég. Most már nem lesz többé bajos megértened, ha azt mondják, hogy jogos bosszút jogos ítélettel meg lehet torolni. De látom azt is, hogy lelkedet hogyan szorítja egyik gondolat a másik után csomóba, melynek megoldását epedve várod. Ezt mondd: - „Értem ugyan, amit hallok, de az titok előttem, hogy Isten miért éppen ezt a módot választotta a mi megváltásunkra.” Testvér, ez a határozat el van rejtve mindazok szeme elől, akiknek lelke nem érett meg a szeretet lángjában. Minthogy pedig erről a kérdésről sokat tanakodnak, de keveset tudnak: elmondom, hogy miért ez a mód volt a legméltóbb. Az isteni jóság, mely kizár magából minden írgységet, égve szikrázik magában úgy, hogy örök szépségeket sugároz ki. Ami közvetlenül árad szét belőle, annak azután nincs vége, mert pecsétjének nyoma letöröl-

hetetlen. Ami közvetlenül árad szét róla, az egészen szabad, mert nincs alávetve az új dolgok erejének (az egek befolyásának, amelyek azért újak, mert teremtvé lőnek). Ez megfelelőbb s ezért jobban tetszik neki, mert a mindent besugárzó szent tűz (az isteni szeretet) a hozzá leginkább hasonlóan a legélénkebb. Az emberi természet ezek közül mindegyiket elsajátítja, de ha az egyik hiányzik, nemességéből alá kell süllyednie. („Ezek közül mindegyik”: a halhatatlanság, a szabadság, Istenhez való hasonlatosság.) Egyedül a bűn az, mely leigázza s nem teszi hasonlatossá a legfőbb Jóhoz, mert fényéből neki nagyon kevés jutott ki. És soha többé nem nyeri vissza méltóságát, ha megfelelő bűnbánattal nem szerzi vissza a bűne miatt elvesztett kegyelmet. A midőn a ti természetetek akkorát vétkezett magjában (Ádámban), akkor fosztatott meg e méltóságaitól, valamint a Paradicsomtól; de ha jól ide figyelsz, megtudod, hogy csak úgy szerezheti azokat vissza, ha e gázlók egyikén átmegy: vagy úgy, hogy Isten kegyelemből megbocsát neki; vagy úgy, hogy maga az ember tette jóvá balgaságát. Tekints alá az örök tanács mélységébe, s amennyire kitelik tőled, figyelmesen ügyelj beszédemre. Az ember a maga korlátoltságában soha sem tehetett eleget, mert alázatos engedelmisségben nem tudott annyira megalázkodni, amily magasra szeretett volna feljutni engedetlensége következtében. Ez az oka: miért van kizárva annak lehetősége, hogy az ember önmagáért eleget tudjon tenni. Ezért volt arra szükség, hogy az Isten a maga útjain adja vissza az embert önmagának; amint mondom: vagy az egyik, vagy mindakét úton (a könyörületesség és igazságosság útján). De minthogy a jóltevő cselekedete annál kedvesebb, mennél inkább tanúskodik annak a szívnek jóságáról, melyből fakadt: úgy tetszett az isteni jóságnak, mely rányomja bélyegét a világra, hogy benneteket ismét fölemeljen az ő útjain. Az első naptól fogva az utolsó éjszakáig nem volt soha s nem lesz soha többé ilyen felséges cselekedet, sem az egyik, sem a másik tekintetben (sem az emberre, sem Isten jóságára vonatkozólag). Mert bőkezűbb volt Isten, midőn saját magát adta oda, hogy az ember ismét fölemelkedhessék, mintha csak egyszerűen megbocsátott volna neki. A többi utak-módok nem elégíthették volna ki az igazságot, ha Istennek Fia annyira nem alázza meg magát, hogy testet öltjön. Hogy tehát egészen kielégítsem minden kívánságodat, visszatérek ama helynek megvilágítására, hogy itt is olyan tisztán láss, mint én. Te ezt mondod: - „Látom a vizet, látom a levegőt és a földet és összes vegyületeit alávetve a romlandóságnak, az enyészetnek. Pedig ezek isteni teremtmények.” Ha tehát igaz, amit mondtam, akkor ezeknek menteseknek kellene lenniök a romlandóságtól. Testvér, az angyalok s ez a tiszta birodalom (ezek az egek, a melyek tiszta anyagból vannak), ahol te most vagy, teremtményeknek mondhatók, úgy, amint vannak, a maguk teljes valóságában, de azok az elemek, amelyeket megneveztél s a belőlük származó dolgok teremtett erőből formáltattak (vagyis az Isten által teremtett erőből, azaz egy másodrendű októl). Teremtvé lőn az anyag, amelyből állanak; teremtvé lőn az alkotó erő e csillagokban, melyek körülöttük keringenek. Ebből az elemi anyagból, mely erre képesítve van összetételében, vonzzák és indítják mozgásnak a szent fények (fényes csillagok) az állatok és növények lelkét. De a ti lelketekbe közvetlenül lehel életet a legfőbb Jóság s gyújtja fel iránta olyan szerelemre, hogy mindig utána kívánczik. Ebből aztán megértheted még feltámadásokat is, ha meggondolod, hogyan formálódott az emberi test, midőn az első emberpár teremtett.

NYOLCADIK ÉNEK.

(Vénus harmadik ege. A plánéta neve. Szerető lelkek, Martell Károly,
Róbert nápolyi király. Az egyéniség különféleségének oka.)

A világ azt szokta hinni vesztére, hogy a szép Cypris (Vénus) balga szerelmet sugároz, a harmadik mellékkörben keringve. Ezért a régi népek régi tévedésükben nem csak őt tisztelték áldozatokkal és fogadalmakkal, hanem Dionét és Cupidót is; azt mint anyját, ezt mint fiát, akiről azt mondták, hogy Didónak az ölébe ült (hogy Didót Aeneas iránt szerelemre gerjessze). S tőle, akivel kezdem ezt az éneket, vette nevét a csillag, mely hol hátulról enyeleg a Nappal, hol pedig előlről; (hátulról akkor, ha a Vénus mint esti csillag földközelsben naplemente után feljön; előlről pedig akkor, ha mint reggeli csillag földközelsben napkelte előtt jelenik meg). Nem vettem észre, hogy fölfelé szállunk, de hogy benne voltam (a Vénus csillagban), arról bizonyossá tett engem az én hölgyem, akit mindegyre szebbnek láttam. Valamint a lángban látjuk a szikrát s valamint a hangokban hangokat különböztetünk meg, ha az egyik tovább kitart, a másik meg elhal s megújul: úgy láttam abban a fényben más fényeket körben mozogni gyorsabban vagy lassabban, úgy hiszem: aszerint, hogy minő mértékben szemlélik az Istent. Hideg felhőből soha nem támadnak látható vagy láthatatlan szelek olyan gyorsan, hogy megtörteknek s lassúaknak ne tűnnének fel annak az embernek, aki ezeket az égi fényeket látta felénk jönni, elhagyva a szerafoktól mozgatott kört. (Azok a szentek, akik az empyreumban táncoltak a szerafokkal, a legfelsőbbrendű üdvözült lelkekkel, lejöttek a Vénus csillagba, hogy Dantéval találkozzanak; a táncot csak akkor hagyták abba, mikor a költő oda érkezett hozzájuk.) Azok sorából, akik legelőbb tűntek fel, Hozsánna kiáltás hangzott, amit azóta mindig szeretnék újra hallani. Azután az egyik közelebb jött hozzánk s egyedül elkezdte:

- Mindnyájan készek vagyunk gyönyörködtetésre, hogy örömd teljék bennünk. Mi egy körben, egy járatban, egy vágyban vagyunk azokkal az égi fejedelmekkel, akiről már a földön ezt mondtad: „Ti, akik szemlélődve mozgatjátok a harmadik eget!” (Dante *Convito* c. könyvének első dalát kezdi ezekkel a szavakkal.) S annyira el vagyunk telve szeretettel, hogy kedvedért jól fog esni nekünk egy kis pihenés.

Miután szemeimet tisztelettel fölemeltem úrnómra s ezzel megnyertem meglegedését, ama fény felé fordultam, mely olyan sokat ígért.

- Szólj, ki vagy? - hangzottak nagy megindulással kiejtett szavaim.

S milyen nagynak és szépnek láttam én őt az új örömtől, mely még jobban növekedett, mikor beszéltem.

Igy átváltozva ezt mondá:

- Nagyon kevés ideig éltem ott lenn a földön. Ha tovább élhettem volna, sok olyan baj nem következne be, ami be fog következni. (Martell Károly beszél, II. Károly nápolyi király és Mária magyar hercegnő, IV. László királyunk nővérének elsőszülött fia, 1290. óta Magyarország címzetes királya. Dante Firenzében személyesen megismerkedett vele, talán baráti viszonyban is voltak. 1271-1295. augusztus 19-ig élt. Fia, Róbert Károly első királyunk az Anjou-házból.) Örööm, amely körülsugároz, eltakar engem előled és úgy elrejt, mint ahogy elbúvik az a bogár, mely a saját selymébe gubózik. Te nagyon szerettél engem s volt is rá okod, mert ha tovább lenn maradtam volna, szeretetemről nemcsak lombot mutattam volna neked. Az a balpart, melyet a Rhone öntöz, miután a Sorgával egyesül, annak idejében urául várt engem s Olaszthonnak az a sarka, melyen Bari, Gaeta s Catona városok elterülnek,

ahonnan a Tronto és Verde sietnek le a tengerbe. Már homlokomon ragyogott koronája annak a földnek (Magyarországnak), melyet a Duna öntöz, miután elhagyja a német partokat. S a szép Trinacria, mely füstbe burkolózik Pachynum és Pelorum közt, a felett az öböl felett, mely Eurusszal (a keleti széllel) legtöbbször küzködik. (*Trinacria*: Szicília; *Pachynum*: Passarc-fok; *Pelorum*: Peloro hegység.) Nem *Tifeusz* miatt (a gigász miatt, akit Jupiter villámaival agyonsújtott s az Etna alá temetett), hanem a termő kén miatt várta volna még tölem királyait, akik Károlytól és Rudolftól születtek volna nekem, ha a rossz uralkodás, mely mindig elkeseríti a leigázott népeket, nem indította volna Palermót erre a kiáltásra: „Haljanak meg! haljanak meg!” (Martell Károly felesége Clemenza, Habsburgi Rudolf leánya volt; tehát Rudolftól és Anjou Károlytól származtak a fiai, akik Sziciliát öröklötték volna, ha a „sziciliai vecsernye” be nem következik 1282. húsvét hétfőjén, amikor „Halál a franciákra!” kiáltással négyezer franciát gyilkoltak le. Ezt a vérengzést nem ok nélkül tulajdonítja Dante az Anjou Károly kegyetlen uralma alatt elkeseredett nép bosszújának.) Ha a testvérem (Róbert) ezt előre látta volna, ott hagyta volna Catalonia fukar szegénységét, hogy még jobban el ne keserítse. Mert igazán magától vagy mások figyelmeztetésére ügyelnie kell, hogy több terhet ne rakjon a hajóra, mint amennyit megbír. Az ő természetének, mely pazarlásból zsugorisággá szállt le, inkább olyan környezetre lett volna szüksége, amely a pénzt nem kuporgatja össze ládájába. (Róbert atyja bőkezű fejedelem volt, de már ő maga zsugoriságáról volt híres.)

- Minthogy azt hiszem uram, hogy azt a nagy örömet, amelylyel beszéded eltölt engem, ott, ahol minden jó végződik és kezdődik, te éppen úgy látod, mint én: még kedvesebb nekem s annál inkább kedves, mert Isten szemléletében ismered fel. Örömet szerezte nekem, de minthogy kétséget támasztottak szavaid, fejtse meg: hogyan teremhet édes magból keserű gyümölcs? (Más szavakkal: hogyan születhetik jó apának rossz gyermeke?)

Ezt mondtam én neki, ő pedig így szólt hozzám:

- Ha sikerülni fog bebizonyítanom azt az igazságot, melyet tölem kérdezel, akkor meglátod azt amit most nem látsz. Az a Jó, mely mozgatja és boldogítja azt az egész birodalmat, melyet bejársz, e nagy égi testekben erővé változtatja át gondoskodását. És nemcsak a természetről gondoskodik az isteni elme, amely önmagában tökéletes, hanem egyúttal üdvösségükről is. Mert bármit löjjön is ki ez az íj, eltalálja az előre látott célt, mint a célpontra irányzott nyíl. Ha nem így volna, akkor az ég, melyet most bejársz, olyan hatásokat idézne elő, amelyek nem művek, hanem romok volnának. Tökéletlennek kellene mondani az első Értelmet, a mozgó erők alkotóját is, ha a világegyetem kormányzására alkalmatlanoknak teremtette volna azokat. Akarod, hogy ezt az igazságot még tisztábban lásd?

Én erre ezt mondtam:

- Nem! Mert belátom: lehetetlen, hogy a természet belefáradjon abba, ami szükséges.

Mire ő még ezt mondá:

- Mondd csak, baj lenne-e abból, ha az ember nem társaságban élne?

- Igen, mondtam, ehhez nem kívánok magyarázatot.

- S lehetséges-e, ha az ember ott lenn nem a különböző hivatásoknak megfelelően él? Nem! Ha igazat mond mesteretek. (A „mester”: *Aristoteles*, aki az embert „társaságban élő állat”-nak nevezte.)

Idáig jutott következtetésében, azután így fejezte be:

- Szükséges tehát, hogy az embereknek különböző képességeik legyenek; az egyik Solonnak születik, a másik Xerxesnek, ez Melkisédeknek, amaz pedig annak, aki a levegőben repülve, fiát elvesztette. (*Solon*, *Xerxes*, *Melkisédek* és *Daedalus* [aki fiát elvesztette] a különböző

társadalmi állások képviselői: a törvényhozóké, királyoké, papoké és művészeké, vagy iparosoké.) A körben forgó természet, amely a halandó viasznak pecsét, jól elvégzi a maga dolgát, de egyik házat a másiktól nem különbözteti meg, (nem törődik az egyén származásával s a családokkal). Innen van az, hogy Ézsau a magban elválik Jákobtól, Quirinus (Romulus) pedig olyan alacsony rendű apától származik, hogy Marsot tartották apjának. A nemzett természet mindig hasonló lenne nemzőjéhez, ha a gondviselés nem másképpen rendelkezne. Most előtted látod, ami hátad mögött volt. (Most már érted, amit előbb nem értettél.) De hogy megtudd: mily szívesen beszélgetek veled, mondok még kiegészítésül valamit, hogy abba, mint köpenybe takarózhassál. A természet, valahányszor ellenmondásba kerül a szerencséével, mindig rossz gyümölcsöt terem, mint a mag, mely messzire esik a földjétől. És ha a világ ott lenn ügyelne az alapra, amit a természet ad: akkor, azt követve, jobbak lennének az emberek. (Ha figyelembe vennők az egyes egyének természetes hajlamait és Istentől adott tehetségüket, s a nevelésnél meg a pálya megválasztásánál ehhez alkalmazkodnánk: akkor nem lenne annyi pályatévész, elzüllött ember.) De ti a papi pályára kényszerítitek azt, aki arra született, hogy kardot kössön az oldalára, és királynak teszitek meg azt, aki papolni tud. Ezért tértetek ti le a helyes útról.

KILENCEDIK ÉNEK.

(Vénus harmadik ege. Szerető lelkek. Romano Cunizza. Treviso. Folco. Raháb.)

Szép Clementia, miután Károlyod engem felvilágosított, beszélt nekem árulásokról, melyeket ivadéka ellen elkövettek. (A költő *Clementiához*, Martell Károly leányához, X. Lajos francia király feleségéhez beszél. Fia, Károly ellen a nagybátyja, Róbert fondorkodott s fosztotta meg Nápolytól és Sziciliától.) De ő ezt mondá:

- Hallgass és hagyd az éveket forogni! Így csupán annyit mondhatok, hogy sérelmeidre jogos sírás fog következni.

S ama szent fény élete (Martell Károly üdvözült lelke) már a nap felé fordult, mely azt betölti boldogsággal, az levén a fő jó, mely mindent kielégít. Jaj nektek, ti megtévelyedett lelkek és ti istentelen teremtések, akik olyan jótól elfordítjátok szíveteket és szemeteket hivalkodásra irányoztatok! És ime, a fényes alakok közül egy másik közeledett felém, s hogy tetszésemben akart járni, mutatta külső ragyogása. Beatrice szemei, melyeket rám függeszte, arról győztek meg engem, hogy mint az előbb, most is beleegyezik óhajtásomba.

- Üdvözült lélek, mondám, elégítsd ki rögtön akaratomat és bizonyítsd be, hogy ismered gondolataimat.

Erre a láng, mely még ismeretlen volt előttem, előjött a mélységből, ahol az imént énekelt, s úgy beszélt, mint az olyan ember szokott, aki örvend, ha szivességet tehet:

- A romlott itáliai földnek abban a részében, mely a Rialto közt s a Brenta és Piava forrásai közt elterül (a trevisoi örgrófságban), ott emelkedik egy domb, s nem nyúlik fel nagyon magasra, ahonnan egykor leszállott egy fáklya, mely az egész vidékre nagy csapást mért. (A domb *Romano* mellett állt, tetején az *Ezzelinók* várával. A fáklya: a zsarnokságáról hirhedt kényúr, Romano III. Ezzelino, Cunizza fitestvére.) Egy gyökérből eredtünk én és ő. *Cunizza-nak* neveztek engem, s azért ragyogok itt, mert ezen csillag fénye győzött le. De örömet megbocsátom magamnak végzetem okát, s az nem bánt engem, hogy a ti népetek ezt nehezen érti meg. Egünknek ez után a fényes, drága gyöngye után, mely hozzám legközelebb áll, nagy hírnév maradt hátra, s mielőtt ez elhomályosodnék, előbb megötszöröződik ez a száz esztendő. Lásd, vajjon nem kell-e kitűnnie az embernek, hogy az első élet egy másikat hagyjon maga után hátra, (hogy a földi élet után fennmaradjon nevének a híre. A mellette álló drágakő alatt *Folco*, a marseillei trubadúr értendő). De erre nem gondol a mostani csöcselék, melyet a *Tagliamento* és *Adige* bezár s akkor sem bánja meg bűnét, ha csapások érik. (A *Tagliamento* és *Adige* az akkori Treviso-örgrófság s Velence területének határfolyói.) De Padova nem sokára más színűre festi annak a mocsárnak a vizét, mely Vicenzát mossa, mert a nép makacsul ellenszegül kötelességének. (A padovaiak vére befösti a mocsár vizét, melyet a *Bachiglione* folyó képez Vicenzánál, ahol a padovaiak három csatát vesztek 1311., 1314. és 1317-ben.) S ott, ahol a Sile és Cagnano vize összefolyik, valaki fog uralkodni s emelt fővel jár-ke, akire kifeszítették már a hálót, hogy elfogják. (Ez a valaki: *Caminoi Rizzardo*, a *Purg.* XVI. énekében említett Gherardo fia, Treviso kapitánya; 1312-ben gyilkolták meg sakkjáték közben.) Feltro is meg fogja még siratni istentelen pásztorának esküszegését s az olyan szegényletes lesz, hogy ahhoz hasonló miatt még senki sem ment Maltába. (Feltro város istentelen pásztora: *Alessandro Novello* püspök; a védelmébe menekült ferraraiakat elfogatta s a pápai helytartónak kiszolgáltatta, aki lefejeztette őket 1314-ben. *Malta* vagy *Marta* pápai börtön Viterboban.) Nagyon öblös lenne az a cseber, mely a ferrarai vért befogadja s kifárasztaná azt, aki megmérné mindazt, amit ez a derék pap elajándékoz, annak bebizonyítása végett, hogy ahhoz a párthoz (a gvelfekhez) tartozik, s az ilyen ajándékok rávallanak az ottani

szokásokra. Fenn tükrök vannak, ti trónusoknak hívjátok, ahonnan az ítélkező Isten ragyog felénk, úgy hogy az ilyen beszédek jóknak tűnnek fel nekünk.

Itt elhallgatott s látszott, hogy egyébire gondol, mert folytatta tovább a forgást, mint azelőtt. Az a másik gyönyörűség, mely már ismeretes volt előttem, úgy ragyogott a szemembe, mint a szép rubin, melyre a nap rásüt. Az örömtől úgy ragyognak itt, mint ahogy a földön mosolyognak, de ott lenn (a pokolban) az árny elsötétedik kívülről, mert sötét a lelke.

- Isten mindent lát s látásod, boldog lélek, elmerül beléje - mondtam én - annyira, hogy semmi-féle akarat sem maradhat előtted elrejtve. Miért nem elégíti hát ki a kívánságomat a te hangod, mely mindig elbűvöli az eget ama kegyes lángok (szeráfok) énekével, akik hat szárnyal takaróznak? Kérdésedet be sem várnám, ha én úgy látnám a te gondolataidat, amint te látod az enyéimet.

- A legnagyobb völgy, melybe víz ömlik - így kezdődének szavai - azon a tengeren (t. i. a Földközi tengeren) kívül, mely a földet körülövezi, ellenséges partok közt oly messzire kiterjed a Nap felé, hogy a délkörbe lép ott, ahol csak a látóhatárra lépett. (*Folco* itt szülővárosának, Marseillenek fekvését jelöli meg. A Földközi tengerről azt mondja, hogy a földet átfogó nagy óceántól eltekintve, az a legnagyobb tenger, mely „ellenséges partok közt”, vagyis keresztény és mohamedán népektől lakott partvidékek mentén terül el, és keletől nyugatig oly nagy területet foglal el, hogy mikor a Nap keleten, Ázsiában a délpontra ér, akkor kel fel nyugaton, Gibraltárnál.) Annak a völgynek voltam én lakosa, az *Ebro* és a *Macra* folyó közt, mely rövid útján elválasztja Genovát Toscanától. (A *Macra*, vagy *Magra* volt régebben a határfolyó Etruria és Liguria közt. Csak 64 km a hossza. Marseille a *Macra* és *Ebro* közt terül el.) A Nap majdnem egyszerre jön fel és nyugszik le *Buggea* s a közt a hely közt, ahol én születtem, s amely egykor vérét ontotta a kikötőben. (*Buggea* tengerparti város Algeriában; majdnem egy délkör alatt esik *Folco* szülővárosával, a régi *Massiliával*, melynek kikötőjében *Brutus*, *Caesar* hajóhadának parancsnoka a *Pompejus*-pártiakat leverte.) *Folconak* hívott engem az a nép, amely ismerte nevemet. Ez az ég (a *Vénus* ege) úgy felveszi az én bélyegemet, mint ahogy én fölvettem az övét. (*Folco* egy előkelő marseillei hölgyet szeretet, akihez provençei nyelven írt dalait intézte. A nő halála után a trubadur beállott szerzetesnek. 1205-ben toulousei püspökké lett.) *Belus* leánya nem égett jobban (nem szeretett szenvedélyesebben), *Sicheus* és *Creusa* bosszúságára, mint én, amíg fiatal koromhoz illett. (*Belus* leánya: *Dido*, akinek *Aeneas* iránt érzett szerelme bosszantotta úgy *Dido* férjét *Sicheust*, mint *Aeneas* feleségét, *Creusát*.) Nem szeretett szenvedélyesebben az a rodopei nő sem, akit *Demofoon* megcsalt; sem *Alcides*, mikor *Jolét* a szívébe zárta. (A rodopei nő: *Fillisz*, trák királyleány, aki *Theseus* fiát, *Demofoon*t szerette, de ez hűtlenül elhagyta. *Fillisz* felakasztotta magát egy fára. *Alcides*, vagy *Herkules* úgy megszerette *Jole* tesszáliai királyleányt, hogy nőül akarta venni, *Deianira*, a féltékeny feleség akkor adta rá *Nessus* mérgezett ingét, amitől *Herkules* meghalt.) De itt nem bánkódnak, hanem örvendeznek, s nem a bűnön, melyre nem emlékszünk vissza, hanem azon az az erőn, mely ezt így rendezte és végezte. Itt a művészetre nézünk, mely olyan nagy szeretettel ékesít fel mindent; itt ismerjük fel azt a jót, mely az alsó világot a felsőhöz köti. Hogy pedig kielégítve vidd el innen minden kívánságodat, melyek ebben a körben támadtak: még tovább kell folytatnom. Szeretnéd tudni, hogy ki az ott abban a fényben, amely mellettem ragyog, mint napsugár a tiszta vízben! Tudd meg tehát, hogy *Raháb* élvezi ott az örök békét s a mi körünkbe felvéve, a legmagasabb fokú peccséttel ékes. (*Raháb*, jerikói rosszhírű nő elrejtette *Józsue* kémeit az ellenség elől. Ezért mikor *Józsue* a várost bevette, csak őt kimélte meg, s áttérítette az igaz Isten tiszteletére.) Ebbe az égbe, melyet a ti földeteknek árnyéka érint, előbb feljutott ő, mint bármely lélek *Krisztus* diadalmenetéből. Illendő is volt őt az égben helyezni el, jelölül annak a nagy diadalnak, melyet az ő két kezével nyertek meg, mert ő szerezte meg *Józsue* első dicsőségét a szentföldön, melyre most nem igen emlékszik a pápa. A te városod (*Firenze*), melyet az alapított, aki először fordult el teremto-

jétől, és akinek irígysége annyi könnyet fakasztott, termeli és szórja szerteszét azt az átkozott virágot, amely tévútra hajtja a juhokat és bárányokat, mert farkast csinált a pásztorból. (Az „átkozott virág”: a liliom-címeres arany pénz. Ezzel vesztegették meg a népet, az egyház juhait és bárányait a farkasok, a főpapok és pápák.) Ezért hanyagolják el az evangéliumot s a nagy egyházi atyákat és csak a dekretálékat (a pápai törvénykönyveket) tanulják, mint a lapok szélein látszik. Csak ez kell a pápának, meg a bíborosoknak. Gondolhatjuk, nem jut el Názáretig, oda, ahova Gábor angyal repült (mikor Máriához elvitte az örömhírt). De a Vatikán és Róma több kiválasztott helye, mely a Pétert követő seregnek temetőjévé lett, nemsokára meg fog tisztulni a házasságtöréstől.

TIZEDIK ÉNEK.

(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. A teremtés rendje.
Fölmenés a negyedik égbe. Bölcsék, hittudósok, skolasztikus és ó-kori filozófusok.)

Az első és kimondhatatlan erő, fiára tekintve azzal a szeretettel, melyet mindkettő örökké lehel magából, ő teremtette mindazt, ami itt kering szemünk s elménk előtt, olyan szép renddel, hogy aki azt nézi, nem állhatja meg, hogy ne gyönyörködjék benne. Tekints fel tehát, olvasóm, velem együtt azok felé a magas körök felé, egyenesen oda, ahol egyik mozgás a másikat keresztezi. (Az egyik kör az ekliptika, a nap útja, a másik pedig az egyenlítő.) És itt kezdj el gyönyörködni a Teremtő munkájában, aki annyira szereti azt, hogy soha sem fordítja el róla szemeit. Nézd, hogyan ágazik el onnan a ferde kör, mely a planétákat hordja, hogy kielégítse a világot, mely azokat hívja. (A „ferde kör”: az állatkör, melyben a Nap és a bolygók mozognak. Az ég egyenlítőjét $23\frac{1}{2}^\circ$ alatt metszi.) Ha nem ferde volna a pályája, akkor sok erő fölösleges volna az égben és majd minden erő kihalna itt lenn. És ha az elhajlás az egyenestől nagyobb vagy kisebb lenne, akkor fenn is, lenn is sok hiba esnék a világ rendjében. Most csak maradj a széken, olvasó! s gondolkozzál afelett, amit röviden említettem, ha inkább jókedvű akarsz lenni, mint fáradt. Elébed tettem, most egyél magad, mert magára vonja minden gondomat az az anyag, amelynek az írásába fogtam. A természetnek legnagyobb szolgája (a Nap), mely az ég erejét a földdel közli, s fényével időnkét méri, az imént megnevezett résszel együtt írta le azokat a csavarvonalakat, melyekben nekünk minden nap korábban jelenik meg (t. i. a Kos jegyében, tavasz kezdetén s a mitől kezdve a nappalok mindegyre hosszabbodnak). Én vele voltam (benn voltam már a Napban), de az emelkedést nem vettem észre, csak úgy, mint ahogy az ember észreveszi, ha megjön az első gondolata. Beatrice az, aki oly gyorsan vezet a jóról a jobbhoz, hogy a tette szinte időbe sem kerül. Mennyire ragyognia kellett magától annak, ami a Napban volt, ahova én beléptem, - nem a színével, hanem a világosságával ragyogva! Ha segítségül hívnám az észet, a művészetet és a tapasztalatot, akkor sem tudnám azt úgy leírni, hogy el lehessen képzelni. Csak hinni lehet azt és kívánni, hogy meglássuk. És ha képzeletünk nagyon alacsony ekkora magassághoz képest, ne csodálkozzunk rajta, mert a Napnál nagyobb fényt a szem nem bír meg. Úgy tündöklött ottan a negyedik családja a felséges Atyának, aki mindig kielégíti őket, megmutatva, hogyan lélegzik és hogyan terem.

S Beatrice így kezdé:

- Adj hálát, adj hálát az angyalok Napjának, amiért kegyelemből ide fölemelt.

Nincs az a halandó, kinek a szíve valaha úgy megtelt volna áhitattal s oly készségesen átadta volna magát egész lelkével Istennek, mint én, azokra a szavakra, és szeretetemet annyira elmélyedt Istenbe, hogy Beatrice elhomályosodott emlékezetemben. Nem neheztelt meg rám miatta (Beatrice), hanem csak mosolygott fölöttem, úgy, hogy mosolygó szemeinek ragyogása egységes elmémet többfelé elosztotta. Több eleven és vakító fényt láttam bennünket körül-fogni s azokból koszorút képződni; édesebb volt a szavuk, mint amilyen fényes volt az arcuk. Olyannak látjuk néha Latona leányát, mikor a levegő úgy megtelik párával, hogy megszorítja a fonalat, melyből az öve áll. (Latona leánya: a Hold. A képet a Hold udvaráról veszi, amely tünemény akkor áll elő, ha a levegő annyira megtelik párával, hogy a fényt [az öv szálait] felfogja és visszaveri.) Abban a mennyei udvarban, ahonnan én jövök, van annyi kedves és szép gyönyörűség, hogy azokat nem lehet onnan lehozni (a mi emberi nyelvünkön elmondani). Olyan volt azoknak a fényeknek az éneke is. Akinek nincsen szárnya, hogy oda felrepüljön, a némától hiában vár hírt onnan.

Miután ezek az égő fények, így énekelve, háromszor körülforogtak bennünket, mint a szilárd sarkokhoz közeli csillagok: asszonyoknak tündek fel nekem, akik még nem hagyták félbe a táncot, hanem figyelve, hallgatva várnak, amíg új nótát nem húznak.

Az egyik fény belsejéből ezt hallottam:

- Minthogy a kegyelem sugára, melyből az igazi szeretet felgyulad és szeretve terjed, benned annyira tündöklök, hogy arra a lépcsőre hozott fel téged, amelyről senki sem száll le anélkül, hogy újra vissza ne menjen: éppen úgy az, aki megtagadná a bort korsajából szomjadtól, épp oly kevéssé lenne szabad, mint a víz, mely nem a tenger felé siet alá. Szeretnéd tudni, hogy milyen virágokból van fonva az a koszorú, mely körülveszi a szép hölgyet, aki téged az égbe fölsegít. Bárány voltam a szent nyájból, melyet Domokos vezet azon az úton, ahol a mással jóltevő ember megkövéredik. (Szent *Domokos*, a Domokosok rendjének megalapítója. 1170-1221. élt. A *Par.* XII. énekében is szó lesz róla.) Ez, aki jobbról legközelebb van hozzám, testvérem volt és mesterem: Kölni Albert, én pedig Aquinoi Tamás vagyok. (*Kölni Albert* vagy *Albertus Magnus* bölcész és hittudós; Kölnben 1244. körül tanított, ahol Aquinoi Tamás is kedves tanítványa volt; a Domokosok rendjének provinciálisa, majd regensburgi püspök lett. Nagy tudása miatt „doctor universalis”-nak hívták. *Aquinoi Tamás*, a legnagyobb egyházi hittudós, akit a r. kath. egyház ma is nagy tekintélyben tart, 1227-1274. közt élt. Kölnben, Párisban és Nápolyban tanított. Sok munkát írt, melyekből Dante is merített. Leghíresebb munkája: *Summa Theologiae tripartita*. „Doctor angelicus”-nak hívták.) Ha a többieket is mind meg akarod ismerni, akkor kövesd beszédemet tekintetteddel körben, a szent koszorún áthaladva. A másik láng Gratian mosolyából fakad, aki úgy az egyik, mint a másik törvényszék előtt olyan munkát végzett, mely tetszik a paradicsomban. (*Gratian* Ferenc, bencés barát, híres jogtudós, bolognai tanár. *Decretum* c. gyűjteményébe, melyet 1150. körül szerkesztett, az egyházjogi törvényeken kívül közjogi törvényeket is vett fel.) A másik, aki utána ékesíti karunkat, az a Péter volt, ki a szegény özvegygel a szent egyháznak áldozta fel kincsét. (*Lombardiai Péter*, a híres „Magister sententiarum” a XII. század elején született. A theologia tanára és püspök volt Párisban, ahol 1160-ban halt meg. Fő munkája: *Sententiarum libri IV.*) Az ötödik fény, amely köztünk a legszebbik, olyan nagy szerelmet lehel, hogy ott lenn az egész világ róla szeretne hallani. (Az ötödik fény: Bölcs *Salamon* király, a Példabeszédek, a Prédikátor könyve s az Énekek éneke költője.) Ő benne van a magas szellem, amelybe olyan mély tudás adatott, hogy, ha igaz az igazság: nincs egy második olyan ember, aki hasonlatos lenne hozzá. Mellette nézd ama fáklya fényét, mely lenn a testben legjobban felfogta az angyalok természetét és szolgálatát. (*Dyonisius Areopagita*, akit szent Pál térített a keresztény vallásra. Tévesen tulajdonították neki *A mennyei hierarchiáról* szóló híres munkát.) A másik kis mécsben a keresztény idők védője mosolyog, akinek latin könyvét Augustinus használta, (*Paulus Orosius*, spanyol pap az V. században. Hét könyvből álló történetet írt a pogányok ellen, akik a római birodalom bukását a keresztény vallásnak tulajdonították.) Most ha lelki szemedet fényről-fényre az én dicsőségemre függeszted, azt kívánnád megtudni, hogy kit rejt a nyolcadik fény. Minden jó szemléletében örvendezett benne az a szent szellem, aki feltárta a csalárd világot az előtt, aki azt jól meg akarta hallani. A test, melyből kiűzetett, ott lenn fekszik Cieldauroban s vértanúság és száműzetés után találta fel ezt a nyugodalmat. (*Boethius* 470. körül született Rómában s Paviában 525-ben halt meg. Ott van eltemetve a Cieldauro [„arany ég”] nevű kolostorban. Teodorik, a keleti gótok királya hamis vád alapján elfogatta, kínpadra vonatta s kivégeztette. Fogságában írta *A bölcsészet vizsgálásáról* c. híres könyvét, mely Danténak is kedves olvasmánya volt.)

Lásd tovább ott égni Izidor, Beda és Richárd fényét, aki a szemlélődésben embernél több volt. (*Izidor* sevillai püspök, a VII. században élt. Nagy tudományát csodaszámba vették. Sok értékes könyvet írt. *Beda*, a „tiszteletreméltó”. Angol szerzetes, híres szónok volt. 735-ben

halt meg. Egész életét imádkozásnak és tanulásnak szentelte. *Richárd*, nagy szemlélődő hit-tudós; a XII. században élt.)

Ez, akiről reám tér vissza tekinteted, annak a jó szellemnek a lángja, akinek úgy látszott komoly gondolatai közben, hogy nagyon későn jön a halál; Sigieri örök lángja az, aki a Szalma-utcában tanítva, irigylést keltő igazságokat fejtegetett. (*Sigieri* híres bölcsész a XIII. században. Eretnekségért pörbe fogták 1277-ben. Párisban, a Szalma-utcában (Rue du Fouarre) voltak a különböző bölcsészeti iskolák. Ő is ott vitatkozott olyan erkölcsi igazságokról, melyek az evangéliummal összhangzásban voltak, de az akkori romlott kornak nem tetszettek.)

Azután, mint az óra, mely jelzi az időt, midőn Isten menyasszonya felkel, hogy szeretett vőlegényét köszöntse; minthogy egyik kerék a másikat húzza és tolja, oly édesen csendül meg: *tin tin...* hogy minden jó szellem megtelik szeretettel: úgy láttam én is a dicsőséges kart keringeni s egyik hangot a másik után oly összhangzóan s édes dallamban megszólalni, hogy azt csak ott lehet hallani, ahol örökké tart a boldogság.

TIZENEGYEDIK ÉNEK.

(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. A földi gondok hiábavalósága.
Két kétség. Szent Ferenc élete. A Domokosok megfeddése.)

Oh, halandóknak egyetlen gondja, milyen hibás az az okoskodás, mely szárnyadat leveri! Az egyik a joggal, másik az elvekkal vesződik; az egyik a papi jövedelmeket hajszoja, a másik pedig erőszakkal és csalással akar uralkodni; ez rablásra, amaz polgári ügyekre adja magát; az egyik a testi gyönyörökbe sülyed, a másik pedig tunyaságban merül ki. Mikor megszabadultam mindezekről a dolgoktól, Beatricevel fenn az égben dicsőségesen fogadtak bennünket. Miután mindegyik visszament helyére a körben, ahol előbb volt, úgy állottak ott, mint gyertyatartóban a gyertya. S hallottam az egyik lángból, mely az imént beszélt hozzám, ezt mondani mosolyogva, miközben még jobban tündöklött:

- Amint én ragyogok a sugártól, mikor az örök fénybe nézek, felismerem gondolataidnak okát. Kételkedel s azt akarod, hogy olyan nyílt és világos nyelven beszéljek, amely leszálljon a te értelmhez, mint mikor előbb ezt mondtam: „*jól meghízhatik*”, s megint ezt mondtam: „*nincs egy második*”; ezt jól meg kell még magyarázni. A gondviselés, mely a világot kormányozza azzal a bölcsességgel, amelyben minden teremtetett szem előbb megvakul, semhogy a fenéig hatoljon, hogy a menyasszony (az egyház) oda menjen vőlegényéhez (a Krisztushoz), aki hangosan jegyezte el magát az ő megáldott vérével, önmagában bízva s hozzá való hűségéből két fejedelmet rendelt melléje, hogy itt is, ott is vezetői legyenek. Az egyik egészen szerafi volt lángolásában, a másik pedig bölcsességével a földön cherubi fényben ragyogott. Az egyikről (Szent Ferencről) fogok beszélni; de mindakettőről szó esik, ha az egyiket dicsérjük, akármelyiket is, mert egy cél felé haladt a munkájuk. Tupino és ama víz közt, mely a boldogult Ubaldo által kiválasztott halomról folyik le, ott termékeny a föld a magas hegy oldalán; Perugia onnan érez fagyot és hőséget a Napkapu felől, mögötte pedig Nocera és Gualdo siratják súlyos jármukat. (Itt Assisi szent Ferenc születési helyét írja le. A nagy emberszerető szerzetes, a minorita-rend alapítója 1182-ben született s 1226-ban halt meg. Atyja mészáros volt. Bernardino Péternek hívták. *Tupino*, vagy *Topino* kis folyócska Assisi közelében, a Tiberisbe szakad. A másik víz: a *Chiascio*, mely a Tupinóba ömlik Assisi e közt a két folyó közt fekszik. Keletre a Tupino, nyugatra a Chiascio. *Ubaldo* előbb remete, később pedig 1160-ig gubbioi püspök volt. Perugia egyik kapuját, Assisi felé *Napkapunak* hívják. *Nocera* és *Gualdo* kis városokat Róbert nápolyi király legyőzte és súlyos adókat vetett ki rájuk. Más magyarázat szerint a „súlyos járom” nem politikai, hanem földrajzi értelemben veendő, amennyiben a két szegény helység egy terméketlen hegygerinc alján terül el.) Ezen a lejtőn, ahol legjobban megtörik a meredeksége, született a világnak egy olyan Napja, a minő a Ganges partján is csak néha kel fel. Tehát aki erről a helyről szót ejt, ne Ascési-nek mondja, mert nagyon keveset mondana, hanem ha pontosan akar beszélni, Keletnek. (Assisi város nevét a nép *Ascesi*-nek ejtette ki. Dante szójátékot csinál ebből a szóból, mert *ascesi* magyarul azt jelenti: *felszállottam*.) Még nem volt messzire feljöttétől, (egészen fiatalon) amikor már kezdte éreztetni a földdel nagy erényének némi vigaszát, mert már fiatalkorában összeszólalkozott az atyjával egy olyan nő miatt, aki előtt, mint a halál előtt senki sem nyit szívesen kaput. (Ez a nő: a szegénység, akivel Szent Ferenc házasságra lépett. A házasság eszméje Szent Ferencnek a szegénység dicsőítésére írott himnuszából van véve) Egyházi törvényszéke előtt *et coram patre* (atyja jelenlétében) kelt egybe vele s azután napról-napra jobban szerette. Ezt (a szegénységet) első férjétől (Krisztustól) megfosztatva, ezer esztendeig s még tovább megvetették és elfelejtették, míg ő nem jött meghívás nélkül. Hiába volt az is, hogy akinek hangjától az egész világ megijedt, Amyklasszal nyugodtan találta. (Ez az *Amyklas* nevű

szegény halász egész nyugodtan aludt kunyhójában nyílt ajtó mellett, nem rémült meg Caesartól sem, mikor elébe vitték, pedig Caesar hangjától az egész világ megijedt. Földhözragadt szegény ember létére nem volt mit féltenie.) Hiában állt szilárdan és bátran, amikor Mária lenn maradt, Krisztussal együtt sírt a kereszten. De nehogy nagyon homályos legyen további beszédem, Ferencet és a Szegénységet kell értened a szerető pár alatt mostantól fogva az én terjedelmes beszédemben. Egyetértésük és nyájas tekintetük, a szeretet és csodálkozás és az édes pillantások szent gondolatokra adtak alkalmat, úgy hogy a tiszteletreméltó Bernát először veti le saruját és sietett fölhaladni azt a nagy békét s bár futott, mégis úgy tűnt fel neki, mintha elkésnék. (*Quintavallei Bernát*, assisii gazdag polgár, 1209. óta Szent Ferenc első tanítványa. Előbb minden vagyonát eladta s a pénzt kiosztotta a szegények közt. Ne tévesszük össze Szent Bernáttal, a chiaravallei apáttal, aki a *Par.* XXXI. énekében Beatrice helyét foglalja el s Dantét a látomás végéig kíséri.) Oh ismeretlen gazdagság, oh igazi kincs! leveti saruját Egidius, leveti saruját Szilveszter, az után a vőlegény után, annyira tetszik a menyasszony. (*Egidius* Szent Ferenc harmadik tanítványa, 1270-ben halt meg Perugiában. *Péter*, a második tanítvány nincs megemlítve, talán azért, mert előbb meghalt, mint maga az alapító, vagy azért, mert a költő nem ismerte a nevét. *Szilveszter* szintén egyik követője volt Ferencnek, „aki kiűzte Assisiból a polgárháborút és álmában látta Ferenc szájából kijönni a keresztet”). Onnan elmegy az atya és mester menyasszonyával s azzal a családdal, amely felkötötte már derekára az alázatos kötelet. Nem szégyenlette, hogy ő Bernardone Péter fia, sem azt, hogy a csodálkozásig megvetették, hanem királyi módon nyilvánította ki kemény elhatározását Ince (pápa) előtt s megkapta tőle a rend első pecsétjét. De miután a szegény népség felszaporodott annak a nyomában, akinek csodálatos életét jobban meg lehetne énekelni az ég dicsőségében: e főpap szent akarata a szentlélek sugallatára egy második koszorúval is megkoronáztatott Honorius által. (III. Ince pápa ismerte el először a Ferenc-rendet, de csak ideiglenesen, fentartásokkal. Később erősítette meg III. Honorius.) S azután hogy - vértanúságot szomjazva - a szultán büszke jelenlétében Krisztust hirdette s a többieket, akik őt követték, s a népet megtérítésre még nagyon éretlennek találta, hogy ne időzzék ott hiában, visszatért az olasz növény gyümölcséhez. A Tevere és Arno közt egy kemény sziklán kapta Krisztustól az utolsó pecsétet, amelyet két évig viseltek tagjai. (A *Tevere* és *Arno* közt elterülő *Alvernia* hegy tetején építettek Szent Ferenc tanítványai 1215-ben egy kápolnát. A Szent arra kérte a Megváltót, hogy tegye próbára hitét s küldje rá a legnagyobb testi fájdalmakat. A legenda szerint, két keze és lába fejét dárdától átszegezve érezte s vérzeni látta. Ezeket a jeleket haláláig, 1226-ig viselte.) Mikor pedig úgy tetszett Annak, aki őt annyi jóságra érdekesítette, hogy Magához felszólítsa megjutalmazásra, melyre méltóvá lett, mert úgy megalázta magát: testvéreinek, mint jogos örököseinek ajánlotta szerelmes asszonyát (a szegénységet), s megparancsolta nekik, hogy híven szeressék; s a magasztos lélek föl akart szállni közülök, hogy visszatérjen az ő országába s testére sem akart egyéb szemfedőt. (Életirői feljegyezték róla, hogy mikor halálát érezte közeledni, a püspöki palotából, amelyben lakott, átvitette magát a Szűz Máriáról és angyalairól elnevezett kedves templomába, ott minden ruhát levétetett magáról s egy lepellel letakarva a pusztta földön várta be halála óráját.) Gondold meg most, hogy milyen ember volt az, aki méltó társa vala ahhoz, hogy Péter hajóját (az anyaszentegyházat) a magas tengeren célhoz kormányozza. Ő volt a mi pátriárkánk. Ebből látható, hogy aki őt úgy követi, amint parancsolja, az jó árut rak hajójára. (Szent *Tamás* beszél Szent *Domokosról*, a rend alapítójáról és pátriárkájáról.) De az ő nyája annyira ráéhezett új eledelre (egyházi kitüntetésekre és méltóságokra), hogy - amint nem is lehet másként - szétszéledt más meg más legelőkre. A juhái minél jobban eltávolodnak és elkalandoznak tőle, annál kevesebb tejjel térnek vissza az akolba. Vannak ugyan köztük olyanok, akik félnek a kártól s a pásztorhoz csatlakoznak, de ezek olyan kevesen vannak, hogy kevés posztó kell a csuhájukra. Most, ha szavaim nem gyengültek el, ha figyelmesen hallgattál reám s visszaidé-

zed lelkedbe, amit mondtam: akkor részben teljesedik a kívánságod, mert meg fogod látni azt a fát, amelyből forgácsot hasítok, és meglátod majd a kámzsás barátot, aki így okoskodik:

- A mással jóltévő ember megkövéredik. (Példabeszédek könyve, XI. 25.)

TIZENKETTEDIK ÉNEK.

(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. Szent Domokos élete.
Megfeddi a Ferenc-rendieket. Bonaventura és társai.)

Mihelyt az áldott láng kimondta az utolsó szót, a szent malom elkezdett forogni. Forgását még be sem fejezte egészen, mikor egy másik kör átfogta s mozgás a mozgáshoz, ének az énekhez sorakozott: olyan ének, mely azokban az édes fuvolákban annyira túlhaladja a mi múzsáinkat, a mi sziréneinket, mint az első sugár azt, melyet visszavert. Mint ahogy két párhuzamos és egyenlő színű szívárvány támad a gyenge felhőn, ha Juno megparancsolja szolgálólányának; a külső a belsőből származván, mint annak a nimfának a hangja, kit a szerelem úgy fölemésztett mint nap a ködöt; s megjósoltatják az emberekkel, hogy Isten szerződést kötött Noéval, hogy özönvizet nem bocsát többé a világra: úgy forgott körülöttünk az a két koszorú azokból az örökké tartó rózsákból, és úgy felelt meg a belsőnek. (*Juno* szolgálólánya: *Iris*, a szívárvány. Az említett nimfa: *Echo*. Az echo is visszaverődése a hangnak, mint a kettős szívárvány a fénynek). Miután a körtánc és az egész nagy ünnepség, a dallal s az örömtüzek ragyogásával együtt egyszerre s egy akaratlanul megszűnt, mint ahogy egyszerre be kell zárulniok és ki nyílniok a tetszés szerint, mely azokat mozgatja: az egyik új fény szívéből hang szólalt meg, amely engem, miután magához vonzott, hasonlatossá tőn a mágnesűhöz, amely az ő csillaga felé fordul, és így kezdé a szót:

- A szeretet, amelytől szép vagyok, beszélnem késztet arról a másik vezérről, akiért itt az enyimről olyan sok jót beszélnek. Megérdemli, hogy ahol az egyik ott van, ott megemlitsék a másikat is, hogy - mint akik együtt harcoltak, dicsőségük is együtt ragyogjon. Krisztus hadserege, melynek újra fölfegyverzése olyan sokba került, a zászló alá lassan, bizalmatlankodva és olyan gyér számmal gyűlt, mikor az örökké uralkodó császár (Isten) veszedelemben forgó seregéről gondoskodott csupa kegyelemből, nem pedig azért, mintha méltó lett volna rá: amint mondtam, menyasszonyának segítségére jött két bajnokkal, akiknek tettére, akiknek szavára összesereglett az elszéledt nép. Ott, ahol az enyhe szellő támad, hogy kifakassza a friss lombot, melybe Európát felöltözteti; nem nagyon messzire ama hullámok verésétől, melyek mögött a Nap, hosszú pályafutása miatt néha mindenki elől elrejtőzik, - ott terült el a szerencsés Calaroga, védelme alatt a nagy pajzsak, melyen az oroszán hol legyőzöttek fekszik, hol meg győztesen áll. (*Bonaventura*, a Ferencrendiek generálisa és bibornok, aki a lyoni zsinaton 1274-ben halt meg, - itt részletesen elbeszéli Szent Domokos életét s leírja születési helyét. *Calaroga*, ma Calahorra, Ó-Castilia városa. Azért mondja „szerencsés”-nek, mert Domokos ott született. A castiliai királyok címere egy ketté osztott pajzs volt, rajta két kastéllyal és két oroszánal. A pajzs egyik felén az oroszánt a kastély *alatt* (*legyőzöttek*), a másikon pedig a kastély *fölött* (*győztesen*) ábrázolták). Itt született a keresztény hit szerelmes daliája, a szent bajnok, övéihez jószágos, ellenségeihez kegyetlen. Mikor ő teremtetett, olyan eleven erő töltötte be a lelkét, hogy anyját prófétává tette, mielőtt megszülte volna gyermekét. (Szent Domokos anyja azt álmodta, hogy egy fehér és fekete foltos kutyának fog életet adni, amely égő fáklyát tart a szájában. A fehér és fekete szín a Domokos-rendi barátok színe; az égő fáklya pedig a hitbuzgóságot jelképezi, vagy talán azoknak a máglyáknak a lángját, amelyeken az inkvizíció áldozatait megégették). Miután az eljegyzés (a keresztség) végbe ment a szent forrásnál közte és a hit közt, ahol egymást kölcsönösen üdvözölték, az a nő, aki helyette eligérkezett, meglátta álmában a csodálatos gyümölcsöt, melynek tőle és örököseitől kell származnia. („Az a nő, aki helyette eligérkezett”: a keresztanya azt álmodta, hogy a gyermek homlokán egy fényes csillag van. Ez a csillag azt jelenti, hogy fény fog áradni az egész világra tőle és örököseitől, a rend tagjaitól). És hogy nyilvánvaló legyen, hogy ki ő,

innen leszállott egy szellem, hogy Annak a nevét adja reá, akié volt egészen. Domokosnak nevezték el. Ugy beszélek róla, mint olyan munkásról, akit Krisztus választott ki szőlőskertjébe, hogy segítségére legyen. Valóban Krisztus hírnökének és bizalmasának bizonyosodott be, mert az első szerelem, amely benne jelentkezett, megfelelt annak az első tanácsnak, melyet Krisztus adott. A dajkája sokszor találta a földön szótlanul s ébren, mintha mondaná: „Ezért jöttem!” (Azért t. i., hogy a csupasz földön imádkozzék s ezzel is szegénységre és alázatosságra figyelmeztessen). Atyja valóban Boldog (Felice) volt! Anyja valóban Johanna (Kegyelemmel megáldott)! Ha lefordítva csakugyan azt jelentik a nevek, aminek mondják! Nem a világ kedvéért, amely után most annyian törik magukat az Ostiai és Taddeo nyomába, hanem az igazi manna iránt való szeretetből, lett ő rövid idő alatt nagy tudós, még pedig olyan, hogy hozzáfogott a szőlőskert bejárásához, mely hamar kiszárad, ha rest a vincellér. (Susai Henrik, ostiai biboros érsek magyarázatot írt az egyházi törvényekhez. 1271-ben halt meg. Taddeo némelyek szerint híres firenzei orvos, mások szerint bolognai jogtudós, Danténak kortársa. Manna alatt a lelki táplálékot értjük, ellentétben a földi javakkal, melyek után az emberek futnak). És attól a Széktől, (a pápai Széktől), amely régebben kegyesebb volt a szegény becsületes emberekhez, - nem az ő hibájából, aki rajta ül, és túllép a határon, - nem kért fölmentést ahhoz, hogy ő kettőt vagy hármat adjon, de hatot szedjen; nem kérte megüresedett egyházak javadalmait, *non decimas, quae sunt pauperum Dei* (sem dézsmát, melyek Isten szegényeit illetik meg), hanem csak arra kért engedelmet, hogy a tévelygő világ ellen harcolhasson azért a magért, melynek huszonnégy sarjából fonják a koszorúdat. (A huszonnégy sarj: az ó-testamentum huszonnégy könyve. Mindegyik körben tizenkét láng, tehát a kettőben huszonnégy láng égett, a Dantét körülvevő egyházi atyák. A X. énekben közölök azt a tizenkettőt ismertük meg, akik a belső kört képezték. A külső kört képező többi egyházi atyáról ezután lesz szó). Azután tudással és apostoli tekintélyvel egyesült akarattal lépett fel, mint a folyam, amelyet a magasról lezuhanó patakok siettetnek, és leghevesebben rontott le azokra az eretnek törzsekre, oda, hol az ellenállás legnagyobb volt, (t. i. a Provenceban, ahol az albigensek ellen irtó hadjáratot indítottak; az eretnekség végleges megszüntetésére állandósították 1215-ben a leteráni zsinaton az inkvizíciót, hét év múlva pedig az ujonnan alakult Domokos-rendet bizza meg a pápa az inkvizíció vezetésével). Onnan eredtek azután különböző patakok, melyekből a katolikus kertet öntözik, hogy növényei (az egyház tagjai) szépen virágozzanak. Ha ilyen volt a szekér egyik kereke (Szent Domokos), amelyen a szent-egyház magát védelmezte, polgárháboruban pedig győzött a csatamezőn: akkor nagyon is nyilvánvalónak kell lenni előtted a másik (Szent Ferenc) kitűnőségének, akiről Tamás idejöttöm előtt olyan nagy dicsérettel szólt. De a pálya, mely a kerék legfelsőbb részét jelezte, annyira el van hagyatva, hogy penész van ott, ahol borkő volt. Családja, mely lábaival nyomdokába lépett, akkorát fordult, hogy az elejét hátrafordítja. (A rend tagjai egészen letértek az alapító által megjelölt jó útról). De nemsokára meglátszik a gyümölcse a rossz művelésnek, ha a gyom elpanaszolja, hogy a csűrt elzárják előle. Annyit mondok, hogy aki a mi könyvünkben lapról-lapra keresgélne, találna még benne olyan oldalt, melyen ezt olvasná: „Olyan vagyok, amilyen szoktam lenni”, (t. i. hű a rend szabályaihoz, amilyenek Szent Ferenc első követői voltak). De nem Casaléból, s nem is Acquaspartából jönnek, ahol aféléket mernek tenni az írás ellen, hogy az egyik enyhítse, a másik szigorúbbá tegye. (Dante idejében beállt a szakadás a Ferenc-rend tagjai közt. Némelyek, mint az *Acquaspartai Matteo*, enyhíteni akarták a rend szabályait, a többiek pedig, mint a *casalei* születésű *Ubertino* még szigorúbb rendszabályokat követeltek). Én a bagnoregioi Bonaventura lelke vagyok, akinek magas hivatalokban mindig nagy gondjai voltak. (Bagnoregio, ma Bagnarea, a Bolsena-tó mellett. Ott született 1221-ben *Fidanza* János, Ferenc-rendi barát, később püspök és biboros. Sok theologiai könyvet írt. Szerzetes-neve *Bonaventura*. *Doctor seraphicus* néven is ösmeretes. 1274-ben halt meg). Itt vannak *Illuminato* és *Ágoston* is, kik az első szegény mezítlábasok közül valók voltak, akik a derekukra kötött kötéllel Istennek barátai lettek. (*Illuminato*, Rietiből való Ferenc-rendi

szerzetes, Szent Ferencnek útitársa Keleten. *Ágoston*, szintén hű tanítványa a mesternek, a rendnek egyik provinciálisa). Velök van itt Ugo San Vittoréból, Pietro Mangiadore s Pietro Ispano, akinek nevére tizenkét könyve vet fényt. (*Ugo* a XII. század elején élt. Híres misztikus hittudós. Páris mellett a San Vittore-zárdába lépett be s ott halt meg 1141-ben. *Pietro Mangiadore* francia theologus, a troyesi székesegyház főpapja, majd a párisi egyetem kancellárja, ő is a San Vittorei apátság zárdájába vonult s ott halt meg 1179-ben. Legfőbb munkájának címe *Historia scholastica*. *Pietro Ispano*, Lisabonban született 1226 körül; orvos, pap, érsek és bíboros, végül XXI. János néven pápa. 1277-ben halt meg Viterbóban, hol egy bedőlt ház romjai alatt lelte halálát.) Itt van Nátán próféta, Chrysostomus metropolita, Anzelm és az a Donato, aki nem restellt babrálni az első művészettel. (*Nátán* zsidó próféta, aki Dávid királynak szemére merte hányni bűneit. Azért van Chrysostomusszal együtt egymás mellett említve, mert mindketten bátran odavágták az igazságot a föld hatalmas nagyurainak a szemébe. *Chrysostomus*, az aranyszájú. Tulajdonképeni neve János. Antiokhiában született 347 körül. *Anzelm* canterburyi érsek. 1109-ben halt meg. Sok theologai könyvet írt. *Donato* nagy nyelvtudós, a IV. század közepe táján élt, Rómában is tanított. A nyelvtan elemeiről könyvet írt, amelyet évszázakon át használtak az iskolákban. Minthogy a középkori hét szabad művészet, helyesebben: tudomány közt a trivium három ága közül a grammatikát művelte, ezért mondja róla a költő, hogy „nem restellt babrálni az első művészettel”. Itt van Rabanus, és itt világít mellettem Joákhim, a calabriai apát, a jós lélekkel megáldott. (*Rabanus Maurus* 776-ban született Mainzban, a fuldai kolostor növendéke, később apátja, majd mainzi érsek. 856-ban halt meg. Bibliai magyarázatokat írt. *Joákhim* apát, aki 1130-ban született s 1202-ben halt meg, lemondott tisztségéről, csakhogy a kegyes szemlélődésnek élhessen a világ zajától távol, a calabriai hegyek közt. Jósló tehetségében ő maga sem nagyon bízhatott, mert a császárok és királyok jövőendő sorsáról megkockáztatott próféciai közben folyvást használja ezeket a kifejezéseket: „talán”... „meglehet”...). Ilyen bajnok magasztalására Tamás testvérnek buzgó szívessege és szerény beszéde indított s indította velem együtt ezt a társaságot.

TIZENHARMADIK ÉNEK.

(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. Új tánc és új ének.
Salamon, Ádám és Krisztus. Emberi hiúság.)

Az, aki jól meg akarja érteni, amit én most láttam, képzelje el és amíg beszélek, tartsa meg a képet oly keményen mint a szikla, - tizenöt csillagot, melyek különböző pontokon úgy felderítik az eget, hogy áthat a levegőnek minden sűrűségén. Képzelje el azt a Szekeret, a (Nagy Medve hét csillagát, a Göncölszekeret), amely a mi egünk ölében éjjel-nappal elfér úgy, hogy a rúd megfordításakor nem tűnik el előlünk. Képzelje el ama Kürt száját, (a Kis Medve két utolsó csillagát, melynek szekere egy görbe kűrthöz hasonlít), mely a tengely hegyével kezdődik, mely körül az első kör kering, miután két olyan jelt alkotott magából az égen, mint Minos leánya, mikor a halál fagyát érezte. (A két „jel” két koszorú vagy csillagkép. *Minos*, krétai király leánya *Ariadne*, akinek virágkoszorúját Bacchus, a férje csillagokká változtatta át, mikor Ariadne meghalt). Egyik a másikba küldi sugarait s mindakettő úgy kering, hogy az egyik elől, a másik hátul megy. És lesz egy kis fogalma az igazi csillagképről és a kettős táncról annak, aki körüljárta azt a pontot, ahol én voltam; minthogy annyira meghaladja tapasztalatunkat, mint a Chiana mozgását az égnek mozgása, mely minden mást felülmúl. (A *Chiana* folyó, Toscanában Arezzo mellett. Dante idejében nagyon lassu lehetett a folyása). Ott nem énekeltek sem Bacchusról, sem Paianról (Apollóról), hanem a három isteni természetű személyről, akik az emberivel egy személyben egyesültek. Véget ért az ének és a tánc s a szent lángok bennünket néztek boldogan, mert egyik gondot a másik után eloszlathatták. Az egyetértő üdvözltek hallgatását megtörte aztán az a fény, amely nekem Isten szegényének (Szent Ferencnek) csodálatos életét beszélte el s mondá:

- Ha az egyik kéve szalma ki van csépelve, ha a magvát eltakarítottuk már a csűrbe, más kéve cséplésére hív engem a szeretet. Te azt hiszed, hogy a kebelbe, (Ádám keblébe,) melyből a borda kivétel, hogy a szép arc (Éva) formáltassék belőle, kinek ínye az egész világnak sokba került, (a tiltott alma gyümölcse miatt, melyre Éva ráéhezett); s abba a kebelbe, mely a lándzsától átütve, azelőtt s azután annyira eleget tőn, hogy minden bűnért lefizette a sarcot, bármit foghasson fel a fényből az emberi természet; abba a kebelbe mindent átönthetett az az erő, mely úgy az egyiket (Ádámot), mint a másikat (Krisztust) teremtette. S ezért csodálkozol azon, amit az imént mondtam, mikor elbeszéltem, hogy nincsen hozzáfogható ahhoz a jóhoz, mely az ötödik lángba van bezárva (Bölcs Salamon lelke az ötödik a fénykoszorúban). Most nyisd ki a szemedet arra, amit neked válaszolok, majd meglátod, hogy a te hited és az én mondásom valóban úgy viszonylanak egymáshoz mint a középpont a körhöz. Az, ami nem hal meg s az, ami meghalhat, nem egyéb, mint sugara annak az eszmének, mely szeretve szüli a mi Urunkat. Mert az az élő világosság, (az isteni Ige), mely úgy árad ki a fény forrásától (az Atyától), hogy nem szakad el sem tőle, sem a szeretettől, amely hármójukból egységet alkot, jóságával egyesíti sugárzását kilenc substantiában tükrözve, vissza, s mégis örökké egynek maradva. Innen száll te az utolsó potenciáig (az alsóbbrendű teremtményekig), hatásában mindegyre gyengülve annyira, hogy azontúl csak rövid életű alkotásokat teremt. Ezek alatt az alkotások alatt olyan teremtett dolgokat értek én, amelyeket a mozgó ég magból vagy mag nélkül nemz. A viaszuk, s ami azt formálja, nem mindig egyenlő; (az anyag s az égi erő, mely azt formába önti, változik), s ezért az eszményi bélyeg alatt inkább vagy kevésbé ragyog. Innen van az, hogy ugyanaz a fa a fajtájához képest jobb vagy rosszabb gyümölcsöt terem s ti sem egyforma ésszel jöttök a világra. Ha a viasz (az anyag) tökéletes volna, s az ég legnagyobb erejében volna, akkor a bélyeg fénye is egészen meglátszanék rajta, de a természet (mint a teremtés eszköze) mindig tökéletlenül nyomja rá, és úgy tesz mint az a művész, aki ért

ugyan a művészethez, de reszket a keze. Ezért csak ott van egész tökéletesség, ahol forró szeretet rendezi az első Erő tiszta látását és nyomja rá a bélyeget. Így lőn a föld egyszer az életnek egész tökéletességére méltatva, (mikor Isten Ádám testét formálta ki a földből); így lőn anyává a Szűz. Ezért helyeslem azt a véleményedet, hogy az emberi természet nem volt soha s nem is lesz olyan, aminő abban a két személyben volt. Ha én most nem folytatnám tovább, akkor te így kezdenéd szavaidat: „De hát ugyan miért nincsen ehhez (Bölcs Salamonhoz) hasonlatos?” Azonban hogy világos legyen előtted, ami most még sötét, gondold meg, ki volt ő, és mi indította őt kérdésésre, mikor ez mondatott neki: „Kérj!” (Lásd Királyok I. Könyvének III. részét). Nem úgy beszéltem, hogy be ne láthasd, hogy olyan király volt, aki azért kívánt bölcsességet, mert tökéletes király akart lenni, nem azért, hogy megtudja az itt fenn mozgató erők számát, vagy hogy a *szükséges* az esetlegessel idéz-e elő *szükségest*; nem is azért, *si est dare primum motum esse* (föltehető-e, hogy van első mozgás?), vagy hogy a félkörből lehet-e csinálni olyan háromszöget, amelyben nincs derékszög. Ezért, ha azt, amit mondtam s ezt jól megjegyzed, akkor a királyi bölcsesség az a páratlan látás, ahova szándékomnak nyíla céloz. (Más szavakkal: Salamon a királyok közt volt legbölcsebb, nem az összes emberek között). Ha pedig jól megfontolod ezt a szót: „fölemelte”, be fogod látni, hogy az csupán a királyokra vonatkozik, akik sokan vannak ugyan, de jók kevesen. Ezzel a megkülönböztetéssel értsd a mondásomat s így megállhat azzal, amit az első apáról (Ádámról) és a mi Boldogságunkról (Krisztusról) hiszel. Ez legyen mindig ólom a lábodon, hogy attól oly lassan járd, mint a fáradt ember, mielőtt igent vagy nemet mondanál ahhoz, amit nem értesz; mert a bolondok közt is az áll az utolsó helyen, aki állít vagy tagad megkülönböztetés nélkül úgy az egyik, mint a másik esetben. Mert előfordul, hogy az elhamarkodott ítélet hamis útra téved, de már akkor megköti az ész az elfogultság. Ennél még nagyobb baj az, hogy ok nélkül eltávozik a parttól az, aki igazságot halász és nem ért a mesterségéhez, mert nem úgy tér vissza, ahogy elindult. (Könnyen tévedésbe esik, ami nagyobb baj a tudatlanságnál). Erre nyilvános példák a világnak Parmenides, Melissus, Brissus és még sokan, akik mentek, de nem tudták, hogy hová. (*Parmenides*, görög bölcsész Kr. e. az V. században élt. Azt tanította, hogy az emberek a naptól származnak; a nap hideg és meleg is. *Melissus*, Parmenides tanítványa. A világegyetemről az volt a véleménye, hogy változhatatlan s mozdulatlan; nincsen mozgás, az csak látszólagos. Istenről ne is beszéljünk, mert nem ismerjük. *Brissus*, némelyek szerint Euklides tanítványa. A kör négyszögítésén törte a fejét. Aristoteles szofizmának tartja az okoskodását.) Így tettek Sabellius, Arius és azok a bolondok, akik megcsonkították a szentírást s igazi értelmét elcsavarták (*Sabellius* eretnek volt a III. században, tagadta a szentháromságot; azt tanította, hogy maga az Atya lőn emberré Krisztusban. *Arius*, az ariánusok felekezetének megalapítója, alexandriai pap, a IV. században; azt tanította, hogy Istennek Igéje a legtökéletesebb teremtmény ugyan, de nem Isten s nem is hasonlít Istenhez, tehát nem örökkévaló, lényegében nem egyenlő az Atyával, mert szellemileg az Atyától származott). Az emberek nem igen biztosak az ítéletben, olyanok mint az az ember, aki a mezőn becsüli fel a gabonát, még mielőtt megérett volna. Mert láttam én csipkebokrot, mely az egész télen át kifagyottnak s vadnak látszott, de aztán rózsa nyílt a tetejében. Láttam hajót, mely egyenesen s gyorsan szelte a tengert egész útjában, de végre akkor pusztult el, mikor már közel volt a révhez. Ne higgye Berta asszony és Márton gazda, hogy azért mert az egyiket lopni, a másikat áldozni látták, már beláttak az isteni végzésbe; mert amaz még fölkelhet, emez pedig eleshetik. (*Berta* asszony és *Márton* gazda általában a tudatlan, együgyű embereket képviseli, akik azt képzelik, hogy ők kiismerték az isteni igazságszolgáltatás titkait. A tolvaj még megbánhatja bűnét s megmenekülhet, mint az az egyik tolvaj, akit az Üdvözítővel együtt keresztre feszítettek. Viszont bűnbe eshetik az is, aki kegyes áldozatokat mutat be Istennek, mint például maga Bölcs Salamon is, aki öregségére bálványimádóvá lett).

TIZENNEGYEDIK ÉNEK.

(A Nap negyedik ege. Bölcsészek és hittudósok. Az üdvözöltek megdicsőülése a test feltámadása után. A harmadik fénykoszorú. Fölmenetel Márs egébe. Márs ötödik ege: A vallás vértanui. Márs keresztye. Dante vádolja önmagát és mentegetőzik).

Közepétől a széléig s a szélétől a közepéig mozog a víz a kerek edényben a szerint, amint kívülről vagy belülről kap lökést. Amit itt mondok, hirtelen jutott eszembe, mihelyt Tamás dicső lelke elhallgatott, a hasonlóságnál fogva, mely az ő és Beatrice beszédjéből támadt, akinek azután így tetszett beszélni:

- Ennek (Danténak) szüksége van rá, bár sem szóval nem mondja nektek, sem nem is gondol rá, hogy egy más igazság gyökeréig menjen. Mondjátok meg neki, hogy vajjon a fény, amely beragyogja lényeteket, örökké úgy veletek marad-e, mint ahogy most van. És ha úgy marad, mondjátok, hogyan lesz majd az, hogy nem árt a látástoknak? (A költő ugyanis azt gondolja, hogy a földöntúli nagy fényt nem bírja ki az új testi szem a feltámadás után).

Mint azok, akik nagyobb örömtől hajtva s elragadtatva, tánc közben néha forognak, kurjongatnak s kézzel-lábbal hadonáznak: Szent Tamás bevégezett, alázatos könyörgésére a szent körök is új örömet mutattak, táncba kezdve s csodálatos szépen énekelve. Aki azon búsul, hogy itt meghal, ha ott fenn akar élni, az itt nem látta soha az örök esőnek a mennyei üdvösségnek üdítő hatását. Azt az Egyet, Kettőt és Hármát, aki örökké él s mindig uralkodik a Háromban, Kettőben, meg az Egyben, korlátlanul s mindent átölelve, - háromszor énekelték meg ezek a szellemek olyan melódiával, amely bárminő érdemre megfelelő jutalom lenne. A kisebbik kör legtündöklőbb fényében hallottam felelni egy szerény hangot, talán azé az angyalé volt, aki Máriához énekelt:

- Ameddig a Paradicsom ünnepe tartani fog, addig ragyog a mi szerelmünk is ilyen ruhában. (A ruha) tisztasága követi hevülésünket, hevülésünk a látományt, ez pedig olyan nagy mint a kegy, mely érdemünkön kívül ér bennünket. Ha újra felvesszük a dicsőséges és szent testet: személyünk, mivelhogy tökéletes, még kedvesebb leend, mert gyarapodni fog, amit a legfőbb Jó ajándékoz nekünk ingyen kegyelméből: azt a fényt, mely képessé tesz bennünket arra, hogy őt meglássuk. Ezért kell nőnie a látomásnak, ezért kell nőnie a hevülésnek, mely abból kigyúlad, ezért kell nőnie a sugárnak, amely ebből jön. De valamint a szén, lánggra lobbanva, eleven parázsával ezt felülmulja úgy, hogy a lángban is látható marad: éppen így ezt a fényt, mely már körülvesz bennünket, le fogja győzni látszat szerint a test, melyet még a föld takar. Az a nagy fény nem tud majd bennünket elvakítani, mert a test szervei elég erősek lesznek mindarra, ami nekünk gyönyörűséget okozhat.

Mindakét kar olyan hirtelen és ügyesen mondott rá áment, hogy nagyon is kimutatták, mennyire kíváncsiak meghalt testeik után, talán nem magukért csupán, hanem az apákért, anyákért és a többiekért, akik kedvesek voltak nekik, mielőtt örök lángokká lettek. És íme köröskörül hasonló tisztaságú fény támad a meglevő felett, mint látóhatár, mely akkor derül. S valamint az esti szürkület beálltakor új tünemények kezdődnek az égen, úgy hogy hol látni véljük őket, hol nem: (este korán olyan gyenge fénynyel ragyognak még a csillagok, hogy hol látjuk őket, hol nem): itt is új lelkeket kezdtem látni, melyek kört képeztek a két másik körvonalon kívül.

Oh, Szent Léleknek igaz sugárzása, milyen gyorsan és ragyogva tűnt fel a szememnek, amely elvakulva nem bírta kiállni! De Beatrice oly szépnak és mosolygónak mutatta magát előttem, hogy ott kell hagynom a többi tüneményekkel együtt, amelyekre nem emlékszem vissza. Ezután ismét erőhöz jutott a szemem s úrnőmmel együtt egy magasabb üdvkörbe (a Márs

egébe) áthelyezve láttam magamat. Jól észrevettem, hogy annak a csillagnak gyújtó mosolygása emelt föl, amely vörösebbnek látszott mint rendesen. Teljes szivemből s azon a nyelven, amelyet mindenki megért, hála-áldozatot mutattam be Istennek, amint az új kegyelemhez illett. És még nem aludt ki szivemben az áldozat lángja, amikor felismertem, hogy jól és kedvesen fogadtatott, mert két sugár közt olyan tündöklő és olyan vörös fény-alak jelent meg előttem, hogy így kiáltottam fel:

- Oh Helios (Nap), hogy felékesíted őket!

Valamint a kisebb s nagyobb csillagok közül kiválva, a világ sarkai közt úgy átféhrlik a Tejút, hogy még a legnagyobb bölcsenek sincsenek vele tisztában: úgy alkotta csillagokkal átszötte az a két sugár Mária mélyében azt a tiszteletreméltó jelt (a keresztet), melyet a körnek egymást metsző átmérői képeznek. Itt legyőzi emlékező tehetségem az értelmet, (nem tudja leírni azt, amire emlékszik, hogy látta), mert azon a kereszten Krisztus ragyogott úgy, hogy nem találhatok hozzá méltó példát. Azonban, aki felveszi az ő keresztjét és követi Krisztust, ki fog menteni engem azért is, amit kihagyok, ha meglátja Krisztust tündöklőn abban a hajnali fényben. A kereszt egyik végétől a másikig, az alja és a teteje között lángok mozogtak, erősebben szikrázva, mihelyt találkoztak s egymás mellett elhaladtak. Látunk itt egyeneseket és görbéket, gyorsakat és lassúakat, apró testrészeket, hosszúakat és rövideket, mindegyre új látványt mutatva, mozogni a sugárban, mely az árnyékot körülszegi, amit az emberek művészettel s észszel védelmükre felhasználnak. És mint ahogy a hegedű és hárfa sok összehangzó húrjával édesen csendül meg annak a fülében, aki nem hallja a dallamot: úgy gyűlt össze a lángokról, melyek előttem ott megjelentek, a kereszten egy olyan melódia, mely elragadott engem anélkül, hogy megértettem volna a himnuszot. Azt megértettem ugyan, hogy dicsőítő ének volt, de a „Kelj fel és győzz!” szavakból csak annyit foghattam fel mint az olyan ember, aki hall valamit, de nem érti. („Kelj fel és győzz!” Krisztus feltámadására vonatkoznak). Ettől olyan szerelemre gyúladtam, hogy ekkoráig semmi más nem kötött le engem oly édes kötelékekkel.

Talán nagyon merésznek látszik a szavam, amikor hátrább teszem gyönyörűségemet ama szép szemekben, amelyekbe nézve kívánságom megnyugszik. De aki belátja, hogy minden szépségnek élő lenyomatai annál jobban hatnak, minél magasabban vannak, és minthogy nem azok felé (Beatrix szemei felé) fordulva állottam, az ki fog engemet menteni azért, amivel magamat vádoló, hogy mentegetőzzem s látni fogja, hogy igazat mondok, mert a szent gyönyörűség (Beatrice szemeinek látása) itt nincs kizárva, mert annál őszintébb lesz az, minél magasabbra szállunk.

TIZENÖTÖDIK ÉNEK.

(Márs ötödik ege: A hit vértanúi. Cacciaguida. A régi Firenze. Dante ősei.)

A jó akarat, melybe mindig felolvad a szeretet, mely igazat sugall, míg a kapzsiság bűnös úton jár: elhallgattatá az édes lantot és elcsendesíté a szent húrokat, melyeket az ég jobb keze hangol és penget. Hogyan lennének azok a lelkek siketek méltányos kérések iránt, akik egy értelemmel elhallgattak azért, hogy kérést intézhessenek hozzájuk? Jól van az úgy, hogy mindig végig bánkódják az, aki mulandó dolog iránt való szeretetből ettől a szeretettől megfosztja magát. Mint csendes és tiszta éjjeleken néha átfut egy-egy hirtelen tűz, magára vonva a gyanútlan szemet, és olyan csillaghoz hasonlít, mely változtatja helyét, de ahol kigyúlad, ott nem hiányzik egy (csillag) sem s rövid ideig tart: úgy futott át a jobbra kiterjesztett kartól ama kereszt lábához egy csillag a csillagképből, amely ott ragyog. A gyöngy nem vált el a szalagjától, hanem leszaladt a sugár szélén s alabástrom mögött égő tűzhöz hasonlított. Oly kegyeletesen mutatkozott Anchises árnya, ha hitelt érdemel a mi legnagyobb műzsánk (Vergilius), mikor az Elyseumban fiát megpillantotta.

*O sanguis meus, o super infusa
Gratia Dei! sicut tibi, cui
Bis unquam coeli ianua reclusa?*

(Oh, én vérem, óh felülről leáradó isteni kegyelem! Mint előtted, még ki előtt nyílt meg kétszer az ég ajtaja?)

Igy szólt az a fény, melyet figyelmesen néztem, azután hölgyem felé fordultam s itt is, ott is elfogott a bámulat, mert olyan mosoly égett a szemében, hogy kegyelmemnek és menyországomnak mélységét véltem látni. Erre a szellem, amelyet hallanom és látnom gyönyörűség volt, beszéde elején olyan mélyen beszélt, hogy nem értettem meg, s nem szándékosan rejtőzött el előlem, hanem kénytelenségből, mert gondolata túljárt a halandóság határán. S mihelyest annyira kifeszült az égő szerelem íjja, hogy beszéde leszállott a mi értelmünk határához, az első dolog, amit megértettem, ez volt:

- Légy áldott Három és Egy, aki oly kegyes vagy az én véremhez!

És folytatá tovább:

- Fiam, kellemes és hosszú nélkülözést szüntettél meg, amelyet annak a nagy könyvnek (az isteni végzés könyvének) olvasásával töltöttem el, amelyben fehér és barna nem változik soha, (nincsenek benne változtatások mint az emberektől írt könyvekben), ebben a fényben, ahonnan hozzád beszélek. Legyen hála Annak, aki szárnyat adott neked a magas repüléshez. Te azt hiszed, hogy a te gondolatod az Első Lénytől jut hozzám; valamint az egységből, ha ismerjük azt, az öt meg a hat sugárzik ki. Ezért nem kérdezed tőlem, hogy ki vagyok és miért látszom jobbkedvűnek, mint bárki más ebben a vidám seregben. Jól gondolsz, mert ebben a (mennyei) életben kicsinyek és nagyok néznek abba a tükörbe, amelyben előbb kinyilatkoztatod gondolatodat, mint ahogy gondolsz. De hogy még jobban ki legyen elégítve az a szent szeretet, amelyben örökké éber szemmel élek, és amely édes kívánsággal tölt be engem: biztos, bátor és vidám hangon fejezd ki akaratodat, fejezd ki kívánságodat, amire már készen áll a felelet nálam.

Beatrice felé fordultam s ő meghallotta, mielőtt beszéltem s mosolyogva intett, amitől szárnyai nőttek az akaratomnak.

Aztán én így kezdtem:

- Érzelem és értelem mindnyájatoknál egyensúlyban áll, mert az ősi Egyenlőség (Isten) jelent meg előttetek; mert a Nap előtt, mely felgyújtott és megvilágított benneteket melegségével és világosságával, olyan egyformák, hogy minden hasonlatosság hiányos, de a halandók akaratának és értelmének nem egyformán erős tollakból van a szárnya, abból az okból, mely ismeretes előttetek. Ezért én, aki halandó vagyok, ebben az egyenlőtlenségben érzem magamat s ezért csak a szívemmel mondok köszönetet az atyai köszöntésért. (Cacciaguida a költőt „*Vérem*”-nek és „*fiam*”-nak szólította, mert fölismerte, hogy dédunokája. Nagyon kérlek, élő topáz, akitől ez a drága ékszer még jobban ragyog, mondd meg a nevedet, hogy kielégíttessenem.

- Oh, én zsenge ágam, kiben nekem már akkor kedvem telt, amikor vártalak, én voltam a te gyökered, - válaszában így kezdte a beszédjét. Azután ezt mondta:

- Az, akiről a törzsedet nevezik, s aki száz évig, sőt még tovább keringett az első körben a hegy körül, az én fiam volt, neked dédapád. (A purgatorium hegyén az első körben, a többi gögös nép közt vezeklett tehát Dante dédapja száz év óta. Cacciaguida neje Aldighieri-leány volt, ennek a nevére neveztek el a fiát I. Aldighieronak. Ennek a fia volt Bellincione, akitől származott II. Aldighiero a mi költőnknek, Alighieri Danténak az apja). Ugy illik, hogy jótetteiddel megrövidítsd a szenvedését. Firenze a régi kerítésen belül, ahol a nappalnak harmadát és kilencedét ma is harangozzák (a napjainkban is meglevő Badia-apátság tornyában; a nappalnak harmadát abban az órában harangozták, mikor a céhek munkásainak munkába kellett állniuk; a kilencedet pedig akkor harangoztak, mikor abbahagyták a munkát), - Firenze akkor békességben, józanságban és tisztességben élt. Nem voltak nyakláncok, nem voltak koronák, asszonyai nem viseltek hímzett harisnyát, övet, melyen több volt a nézni való, mint az illetőn magán. Akkor még nem ijedt meg az apa, ha leánygyermek született, hogy idő és hozomány mértéken túl terjedhet, (mert a lányok nem mentek időnek előtte férjhez s nem kellett nagy hozományt adni vele, mint később, amikor már a tízéves lány azon búsult, hogy pártában marad s egy szegénysorsú leánytól is megkövetelt a vőlegénye 3-400 forintot, - „mintha annyi lenne a pénz mint a bab”). Nem álltak üresen, lakók nélkül a házak; még nem jött el Sardanapal, hogy megmutassa, mire képes a fényűzés. (*Sardanapal*, asszír király, Kr. e. a VII. században, híres volt tékozlásáról és tobzódásairól). Montemalót akkor még nem győzte le a ti Uccellatojotok, amely mint ahogy legyőzte az emelkedésben, éppen úgy legyőzi majd a hanyatlásban is. (*Montemalo*, ma *Montemario*, hegy Róma mellett, ahonnan kilátás nyílik az örök városra. Az *Uccellatojo* szintén hegy, Firenze közelében. Erről a hegyről meg Firenzére nyílik kilátás. Cacciaguida körülbelül azt akarja mondani, hogy amikor ő élt, akkor Róma szebb volt mint Firenze, de most Firenze kezd Róma fölé emelkedni; azonban amilyen gyors volt az emelkedése, épp oly rohamosan bekövetkezik a hanyatlása is). Bellincione Bertit én még láttam bőr-övvel és csont-csattal járni, a felesége pedig kifestett arc nélkül jött el a tükörtől. (*Bellincione Berti*, a firenzei Ravignaniak családjából. Ez a gazdag, de egyszerű polgár volt az atyja annak a ritkaszépségű *Gualdradának*, aki a *Pokol* XVI. énekében szerepel. Leánykorában megtagadott IV. Ottó császártól egy ártatlan csókot, ezekkel a szavakkal: „Nincs olyan férfi, akit én megcsókoljak, kivéve azt, aki férjem lesz”). Láttam a Nerliket, Vecchiókat dísztelen bőrből készült ruhával megelégedni; láttam asszonyaikat orsóval s rokkánál. (A *Nerlik* és *Vecchiók* előkelő s gazdag főúri családok voltak). Boldogok voltak ők! Tudta biztosan mindegyik, hogy hol lesz a sírja, és Franciaország miatt közülök egyet sem hagytak el. (Férjeik sokszor egyedül hagyták őket. Vagy azért mentek ki Franciaországba, hogy üzletet csináljanak, vagy azért, mert a gyakori pártvillongások idején napirenden voltak a száműzetések). Az egyik nő a bölcső mellett virrasztott, s gyermekét azon a nyelven ringatta el, amelyben először gyönyörködnek az apák és anyák; a másik pedig fonalat sodorva a rokkáról, elmesélgetett a családjával a trójaiakról, Fiesoléről, meg Rómáról. (*Fiesole*, ősrégi város Firenze mellett. A monda szerint *Attila*, hun király építtette egyszer újra). Akkor egy

Cianghellát, egy Lapo Salterellót olyan csodának tartottak volna, mint most egy Cincinnatust vagy egy Corneliát. (*Cianghella* a Tosa-családból, aki az imolai Lilohoz ment nőül. Férje halála után kicsapongó életet élt. Danténak kortársa. *Lapo Salterello* jogtudós és firenzei költő, Danténak szintén kortársa. 1302. március 10-én Dantéval együtt őt is elítélték. Tékozló, rágalmazó, kétszínű embernek ismerték. *Cincinnatust*, a híres római diktátort ismerjük a történetből, valamint *Corneliát* is, a Gracchusok anyját). Ilyen nyugalmas, szép polgári életet, ilyen hűséges polgárságot, ilyen édes szállást adott Mária, mikor anyám hangosan kiáltotta nevét, s a ti régi keresztelő-kápolnátokban lettem keresztény és Cacciaguida. (A Firenzében ma is meglevő, Szent János nevéről elnevezett kápolnában keresztelték meg s ott kapta a keresztségben nevét). Moronto és Eliseo voltak testvéreim; feleségem a Pado (Po) völgyéből jött hozzám s innen kaptam családi nevedet. Aztán Konrád császárt szolgáltam s lovaggá ő ütött engem; jó szolgálataimért olyan kedvelt embere voltam. (Hohenstaufi *III. Konrád* [1137-1152] VII. Lajos francia királlyal ment a szentföldre. Annak nincs sehol semmi nyoma, hogy firenzeiek is résztvettek volna vele a keresztes hadjáratban. Úgy látszik, hogy Dante III. Konrádot összetévesztette *II. Konráddal*, [1024-1039] aki a calabriai szaracénok ellen harcolt. Ez a II. Konrád járt Firenzében s több odavaló polgárt lovaggá ütött). Ő utána mentem én ama törvény gonoszsága (az izlam) ellen, amelynek népe a ti jogaitokat bitorolja, a pásztorok (pápák) hibája miatt. Ott ragadt ki engem az a csúf nép az álnok világból, melynek szeretete sok lelket beszennyez; így jutottam vértanúságból ehhez a békességhez.

TIZENHATODIK ÉNEK.

(Márs ötödik ege: A hit vértanui. Nemesi származás. Cacciaguida és az ősei.
Firenze régi és új lakossága.)

Oh vérünknek gyarló nemessége, ha dicsőítettél magadat az emberekkel itt lenni, ahol hajlamunk betegeskedik, én nem csodálkozom rajta, mert ott, ahol a hajlam nem tér el a helyes útról, - a menyországban értem, - ott dicsőítettelek én. Te köpeny vagy, mely nem sokára megrövidül úgy, hogy ha napról-napra nem toldunk hozzá valamit, az idő elbánik vele az ollójával. Feleletem „ön” megszólítással kezdődött, amelyet először Róma túrt meg, de amelyet a népe nem igen tart be. (A költő eddig mindenkit te-gezett, Beatrice és Brunetto Latini kivételével. Most ismét Cacciaguidát tiszteli meg az „ön” megszólítással). Ezért Beatrice, aki egy kissé távolabb állott, mosolyogva ahhoz hasonlított, aki - mint írva áll, - Ginevra első botlásakor köhintett. (*Ginevra*, a kerek asztalról szóló regény hősnője, angol királyné, Artúr király felesége. *Lancelot* lovagot szerette. Mikor a királyné először csókolta meg a kedvesét, a jelen volt udvarhölgy elmosolyogta magát s egyet köhintett, mint Beatrice, mikor hallotta, hogy Dante ön-özi Cacciaguidát). Így kezdtem:

- Ön az én atyám, ön felbátorít engem a beszédre, ön annyira fölemel engem, hogy több vagyok magamnál. Annyi forrásból telik meg gyönyörűséggel az én lelkem, mely saját magának örvend, hogy kibírja azt anélkül, hogy megszakadna. Mondja meg tehát nekem, kedves őszám, kik voltak az elődei, s hányadik esztendőtt írták az ön gyermekkorában? Beszéljen nekem Szent János karámjáról, (Firenzéről, melynek Keresztelő Szent János a védő szentje), mekkora volt akkor s közöttük kik valának nagyobb tiszteletre méltók?

Mint szél fúvására lángra lobban a szén, úgy láttam én azt a fényt felragyogni hízelgő szavaimra; és amint szemeim előtt megszépült, még lágyabb hangon így szólt hozzám, de nem ezen az új nyelven, (hanem latinul):

- Attól a naptól fogva, mikor Avé-t mondtak (vagyis Krisztus születése óta) addig a napig, melyen megszült anyám, aki már szent, ez a csillag (a Márs) ötszázötvenszer meg harmincszor jött az Oroszlánhoz, hogy talpa alatt újra lángra gyúljon. (A Márs 686 nap 22 óra 29 perc alatt kerüli meg a Napot. Ha ezt 680-nal szorozzuk, akkor 1091 jön ki, amely évben Cacciaguida született). Őseim és én azon a helyen születünk, ahol először éri az utolsó hatodot, az, aki évente futni szokott a versenyen. (Firenze városa régen hatodokra volt felosztva. Az utolsó városrész szélén elterülő térségen rendeztek versenyfutásokat Szent János ünnepén. Azt a városrészt Szent Péter kapujáról nevezték el). Őseimről elég lesz ennyit hallanod; hogy kik voltak s honnan jöttek oda, arról illendőbb hallgatni, mint beszélni. (Cacciaguida szájában e szavak szerénységéről tanuskodnak, Dante szájában pedig annyit jelentenének, hogy az őseiről semmit sem tudott. Némelyek azt a képtelenséget magyarázzák belé, hogy a költő restellte volna emlegetni alacsony származású, vagy éppen rossz hírű őseit). Mindazok, akik abban az időben ott (az Arno hídján álló) Mars szobra és a Keresztelő-templom közt fegyvert foghattak, ötödrésze volt a most élőknek, de a polgárság, mely most Campiból, Certaldóból és Fighinéből keveredett össze, akkor tiszta volt az utolsó kézművesig. (*Campi* város, Firenzétől 12 kilométerre, a Bisenzio balpartján. *Certaldo* városka az Elsa völgyében. Onnan költözött át több család Firenzébe, mint a Boccacciók. *Fighine*, az Arno balpartján Pontassieve és Arezzo közt). Oh, mennyivel jobb lenne, ha ezek az emberek, akikről beszélek, szomszédok lennének s Galluzzonál és Trespianonál lenne a határ, mint itt látni őket benn s túrni az aguglionit, meg a signai paraszt bűzét, aki már is élesíti a szemét a csalásra. *Aguglione* régi kastély a *Pesa* völgyében. Onnan származott be Firenzébe Baldo, Dante kortársa és személyes ellensége. *Dino Compagni* krónikája úgy emlékezik meg róla, mint elvetemült emberről, aki haszon-

lesésből többször pártot cserélt. Szerencsére, a fiaiban kiveszett a magja. *Signa* község Firenze közelében. A *signai* paraszt valószínűleg egy Fazio nevű gazember volt, aki Baldo cimborájával együtt potom áron összevásárolta a száműzöttek házait. *Galluzzo*, falu Firenze mellett, a sienai úton. *Trespiano*, Firenzétől 3 mérföldnyire esik ez a falu, városi temető, a bolognai országúton). Ha a nép (a papság), mely a világon leginkább elfajult, nem mostoha-anya lenne a császárnak, hanem olyan jószágos, mint anya a fiához: akkor egyik-másik, aki firenzei lakossá lett, és itt kupeckedik, visszamenne Simofontiba, ahol a nagyapja koldult. (Simofonti, vár az Elsa völgyében). Akkor Montemurlo még a grófoké lenne (a *Guidi* grófoké, akiknek nagy birtokaik voltak Firenze vidékén; így *Montemurlo* is Pistoia és Prato közt, de ezt a birtokot el kellett adniok a firenzeieknek); akkor a Cerchiek az aconei egyházhoz tartoznának, a Buondelmontiak Valdigrevéhez. (A *Cerchiek* voltak 1300-ban a fehérpárt vezetői; a Buondelmontiak pedig Valdigrevéből, Firenze szomszédságából költöztek be a költő szülővárosába.) Az emberek összekeveredése volt mindig a város szerencsétlenségének a kezdete, mint a testnek az étel, amit elébe tesznek. S a vak bika hamarabb elbukik, mint a vak bárány és sokszor mélyebben s jobban vág egy kard, mint őt. Ha nézed Lunit és Urbisagliát, hogy elpusztultak s hogyan pusztul utánok Chiusi és Sinigaglia: akkor nem tűnik föl előtted új és hihetetlen dolognak, ha hallod, hogy mint mennek tönkre családok, mikor még a városok is aláhanyatlanak. (*Luni*, *Urbisaglia* és *Sinigaglia* régen virágzó olasz városok voltak, de már a költő idejében elvesztették jelentőségüket). Minden holmitoknak megvan a halála, mint timagatoknak; ott bujkál abban is, ami tovább tart és az élet rövid. És valamint a hold egének forgása szünet nélkül takar fel és borít el partokat: úgy tesz a sors Firenzével is. (A hold t. i. közmondásos jelképe a szerencse változandóságának; különben azt is hittek, hogy a hold egének forgása okozza a tenger dagályát és apályát. L. *Áeneis* XI. 624 s köv.) Ezért amit majd a régi firenzeiekről mondok, kiknek híre el van rejtve az időben, ne tűnjék fel csodálatos dolognak. Én láttam az Ughiakat s láttam a Catelliniket, Filippiket, Greciket, Ormannikat és Alberichieket, jeles polgárokat, de már hanyatlásban. (Már *Villani* azt írja a hajdan dúsgazdag *Ughiakról*, hogy „ma kivesztek.” A Catellini-családról ezt jegyezte fel: „ma nem is emlékszik rá senki.” A *Filippikről* ennyit mond: „ma semmik, de akkor nagyok és hatalmasok voltak.” A *Greciekről* ezt írja: „egészen az övék volt az egész városrész, ma tönkrementek s kihaltak.” Az *Ormannik* „ott laktak, ahol ma a *Nép palotája* áll, és ma *Foraboschiaknak* hívják őket.” Az *Alberichi*-családról azt mondja Villani, hogy már az ő korában senki sem élt közülök. Valaha ők is tornyos palotákban laktak, a saját költségükön templomot építettek és „ma senkik”). S láttam oly nagyoknak, mint ősrégieknek a Sannellákat, az Arcákat, a Soldanieriket, Ardinghiket és Bostichiket. (*Villani* krónikájában az áll a *Sannellákról*, hogy „nagyok valának az Ujpiac körül.” Az *Arca-család* „ma kiveszett.” A *Soldanierik* „még megvannak, de száműzték őket, mert a gibellinpárthoz tartoznak.” A „nagyon régi” *Ardinghiek* „most a legalacsonyabb állapotban és kevesen vannak.” A *Bostichi*-családból *Dino Compagni* elbeszélése szerint a legaljasabb gonosztevők kerültek ki.) A kapu felett, amely most olyan súlyos gazsággal van megterhelve, hogy a bárka nemsoká elsüllyed, ott voltak a Ravignaniak, akiktől származott Guido gróf és mindazok, akik a hires Bellincione nevét fölvtették. *Bellincione Berti*, *Gualdrada* apja a *Par.* XV. énekében is előfordul. Bellincione egyik vejének, Donatinak az utódai vették fel ezt a nevet. A *bárka* Firenze jelképe.) Pressa már tudta, hogyan kell uralkodni s Galigaio már megaranyozta otthon a kardja markolatát és a gombot (A szomszédos birtokok kormányzására megválasztott *Pressa*-család tagjai hazaárulók lettek. A *Galigaiók* lovagi rangra emelkedtek. Csak lovagok viselhettek aranyos markolatú kardot). Nagy volt már a hermelinszínű oszlop, a Sacchetti-, Giuochi-, Fifanti-, Barucci- és Galli-családok, meg azok, akik a véka miatt pirulnak. (Őt család név szerint meg van nevezve, más két család csak körülírással. A „hermelinszínű oszlop” alatt a *Pigli*-családot értjük, melynek címerében egy hermelin-színű csik volt. A *Chiarimontesi*-családnak valamelyik tagját kapták rajta, hogy hamis mértéket használt. Erre van célzás a *Purg.* XII. énekében, hol arról a boldog időről

emlékszik meg a költő, mikor „a számadási könyv s a mérték még megbízható volt”). Nagy volt már az a törzs, melyből a Calfucciak sarjadtak ki és már a kuruliszékhez húzták a Sizii- és Arrigucci-családot. (A régi római köztársaság idején a nagyobb méltóságokat viselő tisztviselőknek joguk volt az elefántcsontból készített kuruliszékbe ülni, mint most a minisztereknek a bársonyszékbe. A *Sizii- és Arrigucci-családok* is a semmiből cseperedtek föl, de azok is hamarosan semmivé váltak). Oh, milyen nagyoknak láttam azokat, akik gögjük miatt mentek tönkre! és az arany golyók felvirágoztatták Firenzét minden nagy tetteiben. (Az arany golyók a *Lamberti-családnak* voltak a címerében.) Így tettek azoknak az atyái, akik valahányszor megüresedik az egyházatok, hízlalják magukat a tanácsülésben. (Itt a *Visdomini- és Tosinghi-családot* értem, akik a püspöki jószágokat „kezelték”, addig az ideig, amíg nem töltötték be a püspöki széket. Ugy gazdálkodtak, ahogy a lelkiismeretükkel összefért, mert nem vonhatták őket számadásra). Az a felfuvalkodott nemzetség, aki sárkánynyá válik a futó ember után, de az előtt, aki a fogait vagy az erszényét mutatja, úgy megszeli, mint a bárány, - már fölcseperedett, de olyan alacsony sorsból, hogy nem tetszett Ubertin Donatónak, hogy az apósa őt rokonukká tette. (A felfuvalkodott nemzetség az Adimariaké, akik olyan alacsony származásu ősöktől származtak, hogy a Donatiak nem akartak velük rokonságba lépni. Egy-némelyik magyarázó szerint Dante azért haragudott erre a családra, mert ezek vették meg a birtokát, mikor száműzték. A kevély *Ubertin Donato* apósa, Bellincion Berti egyik Adimari-val jegyezte el a másik leányát, de emiatt a vő összeveszett az apóssal). (Caponasacco Fiesoléból már leszállott a piacra, Giuda és Infangato már jó polgárrá lett. *Caponasacco* gibellinpárti család a régi vásártéren lakott. Dante kedvesének, Beatricének az anyja Caponasacco-leány volt. Fiesoléból költöztek a városba s ott konzulokká és podesztákká választották meg őket. A *Giuda- és Infangato-család* tagjai gibellinpártiak voltak.) Egy hihetetlen, de igaz dolgot fogok elbeszélni: A kis körbe azon a kapun jártunk be, melyet a Perákról neveztek el. (A költő azt tartja hihetetlen, de igaz dolognak, hogy egy szegény, de tisztességes család részesült abban a kitüntetésben, hogy egy nagy város kapuját nevezzék el a nevével.) Mindenki, aki a nagy báró szép címerét viseli, akinek nevét és dicsőségét Tamás napján újítják fel, lovagi rangot és nemeslevelet kapott tőle, bár manapság olyan ember is van, aki paszománttal ékesen egyesül a néppel. (A „nagy báró” *Ugo* birodalmi örgróf, III. Ottó helytartója osztogatott kitüntetéseket a Pulci, Della Bella, Nerli, Gangalandi-családoknak. 1106-ban Szent-Tamás napján halt meg. Emlékeztére az általa építtetett templomokban misét mondtak lelki üdvösségeért. *Giano Della Bella* lemondott a nemességéről, átpártolt a néphez, melyet a gibellinek ellen izgatott.) Itt voltak már a Gualterottiak és Importunok, s a városrész még nyugodtabb lenne, ha az új szomszédoktól megszabadultak volna. (A névszerint említett két család a Szent-Apostolról elnevezett városrészben lakott; gvelfek voltak.) Az a ház, amelyből könnyeitek fakadtak, a jogos bosszúság miatt, mely benneteket megölt és vidám élteteknek véget szakított, akkor tiszteletben állott a házbellekkel együtt. (Az *Amideik* házából indult ki az a végzetes harc, melyben Firenze két nagy pártra szakadt: a gvelfek és gibellinek pártjára. Okot az adott rá, hogy az egyik *Buondelmonti*-fiú házasságot ígért az egyik Amidei-leánynak, de mégis *Donati*-lányt vett feleségül. Az ígéretéről megfélelkezett fiatal embert a visszautasított leány rokonai meggyilkolták 1215-ben. Bővebben lásd a *Pokol* XXVIII. énekében.) Oh, Buondelmonte, milyen rosszul tetted, hogy mások felbízgatására felbontottad azt a házasságot! Sokan vígadnának, akik szomorkodnak, ha Isten az Ema vízébe vesztett volna, mikor először jöttél a városba! (Az *Ema* a Greve mellékvize. Egyik magyarázó szerint Buondelmonte Firenzébe költözködésekor kevés híján majd befűl a vízbe.) De úgy kellett annak lenni, hogy Fiorenza áldozatot hozzon az utolsó béke idején annak a csonka kőnek, mely a hídat őrzi. (Az Arno hídján, ahol Buondelmontit leszúrták, állott Mária szobra. Ezt akkor zúzták össze, mikor a monda szerint, *Attila* feldúlta Firenzét.) Ezekkel a törzsekkel s velük együtt még másokkal láttam én Firenzát olyan békességben, hogy sírásra semmi oka nem volt. Ezekkel a törzsek-

kel láttam én a népet olyan dicsőségesnek és igazságosnak, hogy a liliomot a lándzsa hegyén soha nem fordították lefelé, s pártoskodás miatt nem kellett pirosra változtatni.

(Firenze régi címere egy fehér liliom volt piros mezőben. A Pistoja ellen viselt háboru után azonban 1251-ben a gvelfek címere piros liliom lett fehér mezőben, a gibellinek pedig megtartották a régi címert.)

TIZENHETEDIK ÉNEK.

(Márs ötödik ege: A hit vértanúi. A száműzetés keserűségei.
Dante szerencsétlenségei és reményei. Az igazság bátorsága.)

Mint az, aki Klymenéhez ment, hogy meggyőződjék arról, amit magáról hallott s ami az apákat fiaik iránt óvatosakká teszi: én is úgy voltam s úgy talált Beatrice és az a szent lámpás (Cacciaguida), aki miattam előbb megváltoztatta helyét. (*Faeton* azért ment anyjához, Klymenéhez, hogy megkérdezze tőle: igaz-e az a mende-monda, mintha ő nem Apolló istennek lenne a gyermeke, hanem egy földi embernek). Ezért a hölgyem ezt mondá:

- Küldd ki magadból kívánságod lángját, hogy jól megrajzolva kerüljön ki a belső bélyegből, nem azért, hogy beszéded által gyarapodjék ismeretünk, hanem azért, hogy szomjadat meg tudd nevezni, hogy mások kielégíthessenek. (Más szavakkal: Fejezd csak ki kívánságodat egészen, nem azért, hogy előttünk ismeretlen dolgokat mondj, hanem azért, hogy tanulj meg imádkozni).

- Oh, drága törzsem, aki oly magasságban vagy, hogy miként a földi lelkek látják, hogy a háromszög nem fogadhat be két tompa szöveget, - éppen úgy látod te is az eseményeket, mielőtt megtörténtek volna, fölnézve arra a pontra, melyben minden idők jelen vannak. Mialatt Vergiliusszal együtt fölmentünk a hegyre (a Purgatorium hegyére), mely a lelkeket meggyógyítja s leszállottunk a holt világba (a pokolba), súlyos szavakat mondtak nekem jövőendő életmről, habár ugyancsak fölvertezettnék érzem magamat a sors csapásai ellen. Ezért szeretném tudni, hogy mi sors vár reám, mert az előre látott nyíl lassabban jön.

Ezt mondtam annak a fénynek, amely azelőtt hozzám beszélt s amint Beatrice akarta, kijelentém kívánságomat. De nem talányokban, amikkel az ostoba nép (a pogányság) lépre csalatta magát, mielőtt megölték Isten bányát, mely a bűnöket elveszi, hanem világos szavakkal és határozott nyelven felelt az atyai szeretet, az ő fényébe zárva és mosolytól besugározottan:

- Az esetlegesség, ami nem terjed túl a ti tudástok könyvén, egészen le van rajzolva az örök ábrázatban. De azért nem áll be a szükségessége, éppen oly kevésbé mint a szemnél, melyben visszatükröződik a folyón lefelé haladó hajó. (Az isteni előrelátás nem teszi szükségessé a jövőendő eseményeket, nem fosztja meg azt embert sem az akaratszabadságtól. A hajó nem azért megy lefelé a folyón, mert a szem úgy látja.) Onnan, mint ahogy az orgonából megüti fülünket az édes összhang, úgy tűnik föl előttem az idő, amely előtted áll. Ahogy Hippolytos elment Athenéből, gonosz és hűtlen mostohája miatt: neked is úgy kell elhagynod Firenzét. (*Hippolytos*, Theseus fia azért ment önként száműzetésbe, mert gonosz mostohája, *Fedra* szerelemre gyúladt iránta.) Ezt akarják s ezt keresik már s nemsokára sikerülni is fog annak, aki arra gondol ott, ahol Krisztust minden nap eladják. (Rómában VIII. Bonifácus pápa Valois Károlyt Firenzébe küldi. Erre következett be a költő száműzetése). A hibát, mint szokás, nagy hangon a sértett félre fogják, de a bosszu majd tanúságot tesz róla, hogy kinek van igaza. Mindent el fogsz hagyni, amit legjobban szerettél; ez az első nyíl, amit a száműzetés íjja kilő. Megtudod majd, hogy milyen sós a mások kenye s milyen kemény út az, járni fel s alá a mások lépcsőjén. És ami legjobban nyomja majd a válladat, az a gonosz és buta gyűlevész népség lesz, amelylyel együtt leesel ebbe a nyomoruságba; mindnyájan hálátlanok, mindnyájan ostobák és istentelenek lesznek hozzád; de nemsokára ők pirulnak majd, nem te. Eljárásuk bizonyágot tesz majd aljasságukról, s tisztességedre fog válni, hogy magadnak alakítottál pártot. Első menedéked és első szállásod a nagy Lombárdiai nagylelkűsége lesz, aki fenn a létrán, a szent madarat viseli. (A „nagy Lombárdi”: valószínűen

Bartolommeo della Scala, Verona ura. 1304-ben halt meg. Címere egy létra volt sassal.) Ő olyan jó indulattal lesz hozzád, hogy kettőtök közt, a teljesítés és kérés közt az következik be előbb, ami másoknál későbbben szokott beállni. (Előbb megadja, mint ahogy kéred.) Nála meg fogod látni azt, aki születésekor ettől az erős csillagtól (a Márstól) olyan benyomást kapott, hogy nevezetes tetteket fog végrehajtani. (*Can Grande della Scalára* céloz, Bartolommeo öccsére, aki 1291-ben született s 1329-ben halt meg. Tőle várja a költő Olaszország megszabadítását. Ez az „agár” kergeti majd vissza a pokolba az örökké éhes farkast. Lásd a *Pokol* I. énekét.) A népek még nem vehették észre nagy fiatalsága miatt, mert csak kilenc évet forogtak körülötte ezek a kerekék: de mielőtt a gascognei rászedi a felséges Henriket, vitézségének szikrái ki fognak ütni, nem törődve sem pénzzel, sem fáradtsággal. (A gascognei: V. Kelemen pápa. Ő hívta be VII. Henriket Olaszországba s mikor ez bement, ellene fordult.) Nagylelkűségét annyira megismerik, hogy ellenségei sem hallgathatják agyon. Ő reá várj és jótetteire! Ő sok ember dolgán változtat majd, megcserélve gazdagok és koldúsok állapotát. Elmédbe vésve hordozod ezt róla, de nem fogsz beszélni róla.

Mondott egyebet is, amiket nem hisz el az sem, aki ott lesz. Azután folytatta:

- Fiam, itt a nyitja annak, amit neked mondtak (a pokolban, meg a purgatoriumban, jövő sorsodról); így vetik ki rád a hálót, mely pár évig lesz elrejtve. De nem akarom, hogy irígykedjél szomszédjaidra, mert a te életed sokkal tovább fog tartani mint az ő gázságaik büntetése.

Miután a megszentelt lélek bevégezni látszott elhallgatásával azt a vásznat, amit én megkezdve adtam oda neki, elkezdtem beszélni, mint az olyan ember, aki habozva kér tanácsot olyantól, aki jól lát, jót akar és szeret:

- Jól látom, atyám, hogyan rohan felém az idő, hogy csapást mérjen rám, amely annál sulyosabb, minél inkább a lelkünkre vesszük. Ezért jó lesz, ha előrelátással fölfegyverzem magamat, hogy ha már elveszik tőlem azt a drága helyet (a szülőföldet), legalább ne veszítsem el verseimmel a többi. A végtelenül keserves világban s azon a hegyen, amelynek szép csúcsáról hölgyem szemei fölvezettek, s aztán az égben fényről-fényre olyan dolgokat láttam, amelyek nagyon keserű ízt hagynak sok ember szájában, ha újra elmondom. De ha félénk barátja lennék az igazságnak, attól tartok, hogy el kellene veszítenem az életet azoknál, akik ezt a kort régmúltak fogják hívni (az utókor előtt).

A fény, amelyben az én kincsem mosolygott, melyet ott találtam, előbb ragyogni kezdett, mint aranytűkörben a napsugár; aztán így felelt:

- A lelkiismeret, saját nagy szégyenétől vagy a másétól elsötétítve a te szavadat durvának fogja találni. De azért minden hazugságot félretéve, te csak jelentsd ki egészen látomásodat, és csak hadd vakaródzék, aki rühes; mert ha az első kóstolásra alkalmatlan lesz is a hangod, mégis tápláló eledelt hagy vissza, ha jól megemésztik. Ez a te kiáltásod úgy hat majd mint a vihar, mely a legmagasabb tetőket sújtja legerősebben s ez neked csak tisztességedre válik. Ezért ezekben a körökben, a hegyen s a siralom völgyében csak azokat a lelkeket mutatták meg neked, akiknek van nevök; mert annak a lelke, aki figyel, nem nyugszik s a hitében nem szilárdítja meg egy példa, melynek ismeretlen a gyökere s el van rejtve; sem olyan bizonyítás, amely nem meggyőző.

TIZENNYOLCADIK ÉNEK.

(Márs ötödik ege: A vallás vértanúi. A Márs keresztjében ragyogó szellemek.
Felmenés Jupiter egébe. Jupiter hatodik ege. Bölcs és igazságos fejedelmek.
Diligite justitiam! A pápák kapzsisága.)

Már gyönyörködött egyedül az a boldog lélek a saját szavában, én pedig elmerültem gondolataimba, mérsékelve az édeset a keserűvel, és az a hölgy, aki engem Istenhez vezetett, ezt mondá:

- Gondolj egyébire! gondold meg, hogy Ahhoz vagyok közel, aki minden méltatlanságot megkönnyebbit.

Vigasztalásomnak szerelmeta hangja (Beatrice) felé fordultam, és nem próbálom meg leírni azt a szerelmet, amelyet akkor láttam a szent szemekben; nemcsak azért, mert szavaimban nem bízom, hanem az emlékezőtehetség miatt, mely nem tud olyan messzire visszatérni magába, ha más nem vezeti (t. i. Isten, az ő különös kegyelmével.) Csak annyit mondhatok arról a pillanatról, hogy reá tekintve, szivem megszabadult minden egyéb kívánságtól, míg az örök kegy, amely Beatricéra egyenesen sugárzott, szép arcáról jövő visszasugárással elégitett ki engem. Mosolyának fényével legyőzve ezt mondá nekem:

- Fordulj meg s hallgass ide, mert nemcsak az én szemeimben van menyország.

Mint ahogy itt néha a tekintetben meglátszik az érzés, ha olyan hatalmas, hogy az egész lelket megragadja: én is fölismertem lángolásában annak a szent fénynek, akihez fordultam, azt a kívánságát, hogy még valamit beszéljen velem. El is kezdte:

- Ezen az ötödik rendjén a fának, mely a koronájából él, mindig terem gyümölcsöt és soha nem veszti el a levelét, olyan üdvözült lelkek vannak, akik lenn, mielőtt az égbe jöttek, akkora hirben állottak, hogy bármelyik múzsa meg tudna gazdagodni tőle (A paradicsomot egy fához, a Krisztus keresztjéhez hasonlítja. Az ágak mindegyik rendje az üdvözültek különböző fokozatának felel meg. A lomb ötödik rendje Márs, az ötödik plánéta. A paradicsomi fa nem a gyökeréből táplálkozik, mint a mi fáink, hanem felülről a koronából, Istentől.) Ezért nézz oda a kereszt karjaira! Az, akit most fogok megnevezni, ott olyan mozdulatot tesz, mely a felhőben gyors tüzet csinál.

Láttam a kereszten egy fényt megmozdulni, mihelyt említették József nevét: a szót nem vettem észre előbb, mint a tettet. A nagy Makkabeus nevének említésekor láttam egy másikat keringve mozogni; az örömtől indult keringésnek. (*Makkabeus*, zsidó hős, aki megszabadította népét a szíriai királyok zsarnokságától.) Nagy Károly és Roland nevénél éppen úgy kísérté figyelmes tekintetem kettőjüket, mint ahogy a szem kíséri a repülő sólymot. (*Roland*, a Nagy Károly római császárról szóló mondakörnek egyik legyőzhetetlen hőse.) Ezután Vilmos, Rinoardo, Gottfried herceg és Guiscard Róbert vonták magukra figyelmemet azon a kereszten. (*Vilmos*, orangei herceg, a középkori francia regények hőse. *Rinoardo* szintén. *Bouillon Gottfried* az első keresztes hadjárat vezetője. *Guiscard Róbert*, normann lovag. 1045-ban Olaszországba ment s Calabriából és Sziciliából kiűzte a szaracénokat. Salernóban halt meg 1085-ben.) Azután a többi fény közé elegyedve, tőlem eltávolodva megmutatta nekem a lélek, mely hozzám beszélt, hogy milyen művész ő az ég énekesei között. Vissza fordultam jobbfelé, hogy Beatrice szavaiból vagy mozdulatából kiolvassam kötelességemet; szemeit olyan tisztáknak, olyan kedveseknek láttam, hogy tekintete túltett az eddigin és a többiekén. És valamint az ember napról-napra, ha nagyobb örömet talál a jócselekedetben, azt veszi észre, hogy előbbre halad az erényben: én is úgy vettem észre, hogy feljebb szállva tágul

az égi kör és ékeesebbnek látom azt a csodát. (Minél magasabbra szállott Beatrice, annál szebb lett.) S amint rövid idő alatt elváltozik a női arc fehérre, ha hirtelen eltűnik arról a szégyen pirja: mikor megfordultam, ő is úgy tűnt fel az én szememben a hatodik, mérsékelt csillag ragyogásától, amely fölvelt magába. (A hatodik „mérsékelt” csillag: a Jupiter, melyről a régiek azt tartották, hogy Saturnus hidegsége és Mária forrósága közt a középső helyet foglalja el.) Ebben e vidám fáklyában az égi szeretet szikrája betűket írt le előttem. S miként a partról felszálló madarak az ételnek előre örülve, hol körben, hol pedig hosszú vonalban röpködnek, úgy daloltak röpködve a lángokban a szent teremtések s alakultak át most *D*, majd *I*, majd meg *L* betűkké. Előbb az ének dallama szerint dalolva mozogtak, azután mikor egyik vagy másik betűvé lettek, kissé megállottak és elhallgattak. Oh, isteni múzsa, aki hirnevet és hosszú életet adsz a költőknek, azok pedig a te segítségével megörökítik a városokat és országokat, világosíts meg engem a te Fényeddel, hogy alakjaikat úgy leirhassam, amilyeneknek láttam. Nyilatkozzék meg erőd e rövid sorokban. Ötször hét magánhangzó és mássalhangzó mutatkozott tehát s én a részeket úgy jegyeztem fel, amint előttem feltűntek. **DILIGITE JUSTITIAM** volt az egész képnek első ígéje és főneve; **QUI JUDICATIS TERRAM** voltak az utolsók. („Szeressétek az igazságot, akik a földön ítéleztek.”) Erre az ötödik szó *M* betűjével megállottak úgy, hogy Jupiter ott aranynyal kirakott ezüsthöz hasonlított. És láttam leszállni más lángokat oda, ahol az *M* csúcsa állott és ott megpihentek. Gondolom, arról a Jóságról énekeltek, amely magához vonja őket. Azután mint mikor égő tuskókat egymáshoz csapnak és számtalan szikra pattan ki, amelyekből a balgák jósolni szoktak: ezernél több fény látszott felszállani onnan, az egyik magasabbra, a másik lentebb úgy, amint elosztotta a Nap, mely lángra gyújtja őket, (aszerint, amint nagyobb vagy kisebb dicsősség illeti meg, érdemeiknek megfelelően.) És mikor mindegyik fény ott pihent a helyén, a feltűnően világos tűzben egy sas fejét és nyakát láttam kialakulni. Aki ott fest (Isten), azt nem vezeti senki, hanem Ő vezet s tőle indul ki az erő, mely formát ölt a fészkekben. (Az isteni erő indítja a madarakat arra, hogy fészket rakjanak.) A másik üdvözült sereg, amely előbb elégedettnek látszott, mikor az *M* betűn liliumot képeztek, egy-két mozdulattal követte a sast. Oh, édes csillag, minő és hány ékszer mutatta nekem, hogy a mi igazságosságunk csak hatása az égnek, amelyben te tündökölsz! Ezért kérem a szellemet, amelyben mozgásod és erőd ered, hogy nézze meg, honnan jön a füst, mely a te sugaradat elhomályosítja; hogy még egyszer gyúladjon haragra, mert kűfárgodnak a templomban, mely csodákból és vértanúságból épült. Oh, égi sereg, amelyet most nézek, imádkozzál azokért a földön, akik egészen eltévedtek a rossz példa után. Régen karddal szoktak vívni a csatában, de most úgy harcolnak, hogy hol itt, hol ott veszik el a kenyeret, amit a jóságos Atya nem zár el senkitől. De te, aki csak azért írsz, hogy kitörjél, gondold meg, hogy él még Péter és Pál, akik meghaltak a szőlőskertért (az egyházért), melyet te elpusztítottál. (XXII. János pápára céloz, aki uralkodása ideje alatt [1316-34] százával adta ki a kiátkozó bullákat, hogy pénzért megint visszavonja.) Te elmondhatod: „Én annyira élethalok azért, aki egyedül akart élni s akit a tánc miatt verpadra hurcoltak, hogy nem ismerem sem a Halászt, sem Pált.” (Keresztelő Szent János „egyedül akart élni” s elvonult a pusztába. Ő Firenze védőszentje, az ő képét verték a firenzei arany forintokra. Heródes leányának a tánca János életébe került. A „Halász”: Szent Péter.)

TIZENKILENCEDIK ÉNEK.

(Jupiter hatodik ege: Bölcs és igazságos fejedelmek. A beszélő sas. A hit szükségessége. Az isteni igazságszolgáltatás. Hit és jó cselekedetek.)

Megjelent előttem kifeszített szárnyaival a szép kép, mely édes élvezettel örvendeztette meg az egyetértő lelkeket. Mindegyik rubinkőnek látszott, melyben a napsugár olyan tűzzel égett, hogy a szemembe visszatükrözte. Amit most festenem kell, azt szó még nem vitte tovább, sem tintával nem irták meg, sem fantázia nem fogta fel soha, mert én láttam és hallottam a csórt beszélni s hangjában az „én” és „enyim” szókat megcsendülni, bár „mi” és „mienk” volt értendő. (A sas egyes számban beszélt, de ezrek nevében. Az üdvözült lelkek testvéries egyetértésével arra az ő politikai eszményképére célzott, mely szerint Dante egy nagy világ-birodalomba szeretne volna egyesíteni az összes népeket. Ezt az elméletét *De Monarchia* c., latinul írt értekezésében fejtette ki.) És így kezdte:

- Minthogy igazságos és istenfélő valék, azért magasztaltak föl erre a dicsőségre, melyet pusztá óhajtással nem lehet elérni. S a földön olyan emléket hagytam magam után, hogy ott a gonoszok magasztalnak ugyan, de a történetet (a tetteimről szóló történetet) nem követik.

Sok parázsból csak egy meleget érzünk, mint sok szerető lélektől csak egy hang vált ki abból a képből. Erre én ezt mondtam:

- Oh, hervadhatatlan virágai az örökké tartó örömnek, akiknek illata úgy tűnik föl nekem, mintha egy lenne, oldjátok föl lehellegetekkel a nagy böjtöt, melyben régóta olyan éhséget érzek, amelyre nem találtam eledelt a földön. Jól tudom ugyan, hogy ha az isteni igazságszolgáltatás az égben egy másik birodalmat tenne meg tükrének, ott is fátyol nélkül látnátok. Tudjátok, mily figyelmesen készülök benneteket hallani; tudjátok, hogy melyik az a kétség, melynek megoldását oly régóta várom.

Mint a sólyom, amelynek fejről leveszik a takarót, a fejét mozgatja s a szárnyát összeveri, vágyát mutatva és magát kelleve: úgy tett az a jel is (a császári birodalom zászlaja a sassal), amely az isteni kegyelem dicséretéből volt összetéve; énekelt, ahogyan csak az tud, aki ott fenn örvend. Azután így kezdte:

- Az, aki a világ övének forgását hajtja, s abban annyi ismeretlen és nyilvánvaló dolgot különböztetett meg, erejét nem nyomhatta belé annyira az egész világegyetembe, hogy az ő Igéje végtelen magasságban ne álljon fölötte. Az bizonyos, hogy az első kevély, aki az összes teremtmények közt a legkiválóbb volt, időnek előtte lebukott, mert nem várta be a világos-ságot. S ebből kitűnik, hogy minden alsóbb rendű teremtés csak szűk edénye ama Jónak, amely végtelen s magát magával méri. A ti értelmek tehát, amelynek a Szellem egyik sugarának kell lennie, amely minden dolgot betölt, természeténél fogva nem lehet olyan hatalmas, hogy ős-okát távol ne lássa attól, ami neki látszik. Ezért az örök igazságba csak úgy hatol be a ti pillantástok, mint tengerbe a szem, amely habár a parton látja a feneket, a nyílt tengeren nem látja, pedig ott van az, csak hogy elrejtí a mélység. Nem fény az, ha nem attól a Derűtől (Istentől) jön, amely nem homályosodik el soha, sőt sötétség az, a test árnyéka, vagy annak mérge. Eléggé föl van most tárva előtted a rejtek, melyet elrejtett az élő igazságosság, amelyről annyiszor kérdezősködtél. Mert ezt mondtad: „Egy ember fog születni az Indus partján; ott senki sincs, aki Krisztusról beszéljen, olvasson, vagy írjon; minden akarata és cselekedete jó, amennyire emberi ész látja; bűn nélkül való életben és hit nélkül hal meg; hol van az az igazságszolgáltatás, mely őt elítéli? hibás-e, ha nem hisz?” Hát ki vagy te, aki birói székre akarsz ülni, hogy ezer mérföldnyi messzeségből ítélj, egy arasznyi rövid látásoddal? Bizonyos, hogy vitázni kezd velem, a csodálkozásig sok kétség fogja el, ha fölöttetek nem

állna az Írás. Oh, földi állatok, óh tudatlan lelkek! Az első Akarat, mely önmagában jó, soha nem tért el magától, a legfőbb Jótól. Igazságos csak az, ami vele megegyezik; teremteny lény nem vonzza magához, hanem sugárzásával ő annak az oka.

Mint ahogy a gólya kereng fészke fölött, ha megétette fiókait s a jóllakott felnéz reá: olyannak látszott az áldott kép, amely annyi tanácscsal hajtott szárnyait mozgatta. Én is úgy emeltem rá a szempillámat. Kerengve énekelt s mondá:

- Ahogy te nem érted az én énekem szavait, úgy nem értitek ti, halandók, az örök igazságszolgáltatást. Aztán újra megpihentek a Szent Lélek fénylő lángjai, abban a jegyben, amely a rómaiakat a világ előtt tiszteletreméltókká tette. Így kezdette újra a szót:

- Ebbe a birodalomba soha nem jutott föl senki, ha Krisztusban nem hitt, sem azelőtt, sem azután hogy keresztfára feszítették. De lásd, sokan kiáltják: „Krisztus! Krisztus!” akik az ítélet napján sokkal messzebb lesznek tőle, mint egynémelyik, aki nem ismerte Krisztust; és sok keresztényt el fog ítélni az ethiopiai, ha majd különválnak a két sereg: az egyik örökké gazdag, a másik pedig szegény. Mit mondhatnak majd a perzsák a ti királyaitoknak, ha meglátják azt a nyitott könyvet, amelyben minden gonoszságuk fel van írva. Ott meglátják majd Albert tettei közt azt, mely nemsokára megindítja a tollat, mert Prága országa sivataggá lesz. (*Osztárak Albert* császár, Habsburgi Rudolf fia Csehországot [„Prága országát”] megtámadta és feldúlta.) Ott meglátják majd a fájdalmat, melyet a Szajna mellett hamispénz-veréssel okoz az, aki egy vadkan agyarától hal meg. (*Szép Fülöp* folyvást hadilábon állott a pápával s Angliával. Hogy a szükséges pénzt előkerítse, hamispénzt veretett.) Ott olvassák majd a kapzsiság szomját keltő gögőt, mely a skótnak meg az angolnak úgy elvette az eszét, hogy nem férnek el a saját határaik között. (*Bruce Róbert* és *I. Eduárd* harcairól emlékezik meg, amelyekben Eduárd sok kegyetlenséget követett el.) Ott látják majd azt a bujaságot és elpuhult életet, amit a spanyol és cseh folytat, aki becsületet nem ismert, nem is akart ismerni. (*IV. Ferdinánd*, castiliai király és *IV. Vencel* cseh király.) Meglátják majd a jeruzsálemi Sántánál a jót I-vel jelölve, míg az ellenkezőjét egy M fejezi ki. (A „jeruzsálemi Sánta:” *II. Károly* nápolyi király. I = 1. M = 1000. „Erénye csak egy volt: a bőkezűség, de bűne volt ezer.”) Látni fogják annak a fukarságát és aljasságát, aki a tűz szigetét (Sziciliát) őrzi, ahol Ankhises befejezte hosszú életét. (*II. Aragoniai Frigyesről*, Szicilia királyáról beszél. A trójai *Ankhises* Aeneas atyja; Trója elpusztításakor a fia mentette ki az égő város romjai közül. Szicilia szigetén halt meg.) És hogy megértesd, milyen keveset ér, órála megkurtított betűkkel lesz írva, hogy kis helyen sok elférjen. És mindenkinek feltűnnek majd a nagybátya és testvér gyalázatos tettei, akik egy olyan jeles nemzetséget és két koronát gyaláztak meg. (*Jakab*, a Baleári szigetek királya volt a nagybátyja *II. Frigyes* sziciliai királynak, *II. Jakab* aragoniai király pedig *II. Frigyesnek* a testvére. A két korona alatt Majorca és Aragonia értendő. A két rokon egymás ellen írtó háborúkat folytatott.) Ott fölismerik majd a portugált és norvégot, meg azt a rácot, aki szerencsétlenségére látta meg a velencei pénzt. (*Dionisio* portugál király [† 1325.] Nem volt válogatós a pénzszerzés eszközeiben. A norvég király: *VII. Akon*, a „hosszúlábú.” 1290-1319. uralkodott. Legnagyobb öröme ennek is a vérontásban telt. A „rác” *I. Uros* [† 1307], a pénzhamisításra is rávetemedett.)

Óh, boldog Magyarország, ha nem hagyja magát félrevezettetni!

(Hazánkban akkor *III. András* volt a király. 1290-1301-ig uralkodott. Utolsó uralkodónk Árpád családjából. *Vellutello*, aki 1544-ben adta ki Velencében a *Divina Commediát*, magyarázatában ezt írja: „Ebben az országban sok nagyon rossz király volt, akik azt rosszul vezették; azért mondja [Dante], hogy akkor lesz boldog, ha nem hagyja magát többé félrevezettetni.” Az *Ottimo Commento* úgy érti ezt a helyet, mintha Dante *III. András* tisztességes uralkodását elődjének rossz kormányzásával szemben akarná kiemelni. Itt föl kellene tennünk, hogy a költő abban az esetben tartja boldognak, ha továbbra is magyar királyai

lesznek s nem esik idegenek kezébe. És viszont emellett a magyarázat mellett szól a régi kommentár tekintélyén kívül az is, hogy Magyarország után mindjárt Navarrát említi.)

S boldog Navarra, ha fölfegyverezné magát a hegygyel, amely körülveszi. (*Navarra* tartományt a Pireneusok ágazzák be. *Janka*, I. Henrik leánya, a család utolsó sarja, 1284-ben férjhez ment *Szép Fülöp* francia királyhoz. Mikor Janka meghalt, a fia: *Lajos Utino* követte; ő hivatta magát először Franciaország és Navarra királyának. „Látván a költő, mondja az *Ottimo*, hogy a navarrai királyság a gőgös franciák uralma alá kerül, *boldognak* mondja, ha megvédi magát a hegyei közt, és nem fogadja el a gőgös francia királyokat, akik nyomorúságos szolgaságban sinylődtetnék őket”) S elhigye mindenki, hogy felpénz fejében Nicosia és Famagosta máris panaszkodik és jajgat a vadállata miatt, amely nem távozik el a többiek oldala mellől. (*Nicosia* és *Famagosta* városok, Ciprus szigetén. A „vadállat”: *Lusignanói II. Henrik*. 1300-ban, a költő látomásának évében ő volt Ciprus királya. Elvetemedett zsarnok. A „többiek”, t. i. a többi vadállat alatt a név szerint meg nem bélyegzett keresztény uralkodókat érti. „Nem távozik el a többiek oldala mellől”: hanem egy úton jár velök s éppen olyan vérszomjas gonosz, mint a többi.)

HUSZADIK ÉNEK.

(Jupiter hatodik ege: Bölcs és igazságos fejedelmek. Az igazak éneke.
Hit és megszabadítás. Az isteni előreelrendelés titkai.)

Ha az, ami az egész világot bevilágítja, a mi egünkről úgy leszáll, hogy a nappal mindenfelől elfogy: az ég, mely azelőtt egyedül attól gyuladt fel, hirtelen megint láthatóvá lesz a sok fénytől, amelyekben az az egy (a Nap) ragyog. Az égne ez a ténye jutott eszembe, mikor a világnak és vezéreinek jelvénye (a Sas) áldott csőrével elhallgatott. Mert folyton jobban ragyogva, ezek az élő fények emlékezetemből eltűnt és kihullott énekekbe fogtak. Óh, édes szeretet, amely mosolyba takarózik, milyen izzónak tűntél fel ama szikrákban, melyeknek szelleme csak szent gondolatokból állott. Miután ezek a kedves, ragyogó ékszerek, melyekkel a hatodik fényt felékesítve láttam, beszüntették az angyali csengést, úgy látszott nekem, mintha a patak mormolását hallanám, amely tisztán hull alá szikláról-sziklára, forrásának bőségét mutatva. És mint a hang a lant nyakán alakot vesz fel, és mint a behatoló lehellet a síp nyílásán: úgy tört ki ez a moraj is, minden tétozáás nélkül, a sas nyakán fel, mintha üres lenne. Ott hanggá alakult s onnan a csőrén át szavak alakjában ment ki, aminőknek várta a szív, ahova beírtam.

- Azt a részemet, amely látja és eltűri a Napot (t. i. a szem) - így kezdett beszélni hozzám, - most figyelmesen kell nézni. Mert a tüzek közül, amelyekből alakot öltöttem, az összes fokozatokon azok a legmagasabbak (a legnemesebbek), amelyekből fejemen a szem ragyog. Az, aki középen mint szembogár ragyog, a szentléleknek énekese volt, aki városról-városra vitte a szövetségládát. (*Dávid*, a zsoltár-író.) Most látja jószántából fakadt dalának érdemét a jutalom nagyságából, amely éppen oly nagy. Az öt közül, akik szemöldököm gyanánt kört képeznek, az, aki legközelebb van a csőrhöz, megvigasztalta az özvegyet fiáért. Most már tudja, mert megismerte ezt az édes életet, meg az ellenkezőjét, - hogy milyen nagy árt kell annak fizetnie, aki nem Krisztust követi. (*Traján* római császárt igazságszeretetéért Szent Gergely imádsága kiszabadította a pokolból. (Lásd *Purg.* X.) És az, aki az ív tetején következik a körben, melyről beszélek, a halált igaz bűnbánattal késleltette. (*Ézékiás* halálos betegen feküdt, de buzgó imádságáért, bűnbánatáért az Úr még tizenöt évvel hosszabbította meg életét.) Most már tudja, hogy az örök ítélet nem változik meg, bár méltó imádság a mából holnapot csinál itt lenni. A másik, aki következik, velem és a törvényekkel egyetértve, jó szándékkal, mely rossz gyümölcsöt termett, göröggé lett, hogy helyet adjon a Pásztornak. (*Constantin* császár, „jó szándékkal, mely rossz gyümölcsöt termett,” hogy Rómát átengedje a pápának, a császárság székhelyét áttette Bizáncba.) Most már tudja, hogy jó tettének rossz következményei neki nem ártanak, bár ezáltal (a pápák világi uralmával) feldúlta a világot. És az, akit az ív hajlásán látsz, Vilmos volt. Őt sajnálja az a föld, mely az élő Károly és Frigyes miatt sír. (*II. Vilmos*, Szicília királya [† 1189] jóságáért szerette a nép, de már utódai: Jeruzsálemi *Sánta Károly* és *II. Frigyes* zsarnokok voltak.) Most már tudja, hogyan szereti az ég az igazságos királyt s fényének ragyogásával jelzi is azt. Ki hinné el ott lenni a tévelygő világban, hogy a trójai Rifeus az ötödik a szent fények között ebben a körben? (A trójai *Rifeus* Trója ostrománál hősi halált halt. Pogány létére a paradicsomba jutott.) Most már eleget tud az isteni kegyelemről, amit nem láthat a világ, bár az ő tekintete sem hat le a fenékgig. Mint a pacsirta, mely előbb dalolva repül a levegőben, s azután elhallgat, boldogan a gyönyörűségtől, hogy megint kedvét tölthette: úgy tűnt föl előttem az örök jóllét lenyomatának képe; az utána való törekvés által azzá lesz minden, ami. És bár úgy voltam akkor a kétségemmel, mint az üveg az általa betakart színnel, mégsem tudtam hallgatólag bevárni az időt, hanem súlyának egész erejével tört ki a számból a kérdés: „Micsodák ezek?” Erre nagy örömet láttam fel-

ragyogni. Azután lángra gyúladt szemmel válaszolt nekem az áldott jel, hogy ne tartson tovább a csodálkozásban.

- Látom, hogy elhiszed ezeket a dolgokat, mert én mondom, de nem látod, hogy miképen; úgy hogy bár hiszed, de titok előtted. Úgy vagy vele, mint az olyan ember, aki a dolgot jól ismeri ugyan a neve után, de a mivoltát nem láthatja, ha más nem magyarázza meg. *Regnum coelorum* (A Mennyeeknek Országa) enged a forró szeretetnek s az élő reménységnek, mely legyőzi az isteni akaratot, nem olyan módon, mint ahogy az ember legyőzi az embert, hanem azért győzi le, mert le akar győzni s legyőzve, jóságával győz. Szemöldökömnek első és ötödik lángján (Trajánon és Rifeuson) csodálkozol, mert az angyalok honát Istentől ide festve látod. Ők nem pogányokul költöztek ki testeikből, ahogy te hiszed, hanem mint keresztények és szilárdul hittek a lábak sebében (Krisztus kínszenvedésében), az egyik az eljövendőben, a másik a már elszenvedettben. (Pogányok előtt is nyitva áll az út az üdvösséghez, de csak úgy, ha hisznek. Rifeus Krisztus *előtt* élt, Traján pedig Krisztus *után*; tehát Traján bajosabban üdvözülni, mert a Krisztus *után* élt emberektől hit dolgában sokkal többet vár az egyház.) Mert az egyik a pokolból tért vissza csontjaihoz, élő reménységének bére fejében; pedig onnan jó szándékra nem jutnak el soha; élő reménységéért, melynek minden ereje abban a kérdésben volt, amelylyel azért fordult Istenhez, hogy akaratát megindítsa. A dicső lélek, akiről beszélek, visszatérve testébe, amelyben rövid ideig élt, hitt Őbenne, aki segíthetett rajta. S hívén, az igaz szeretetnek akkora tüze gyúladt föl benne, hogy második halálakor méltó vala arra, hogy ehhez a boldogsághoz jusson. A másik, kegyelemből, mely mélységes forrásból fakad, hogy teremtetett lény soha nem látta az első hullámot, ott lenni minden szeretetét az igazra irányozta; Isten ezért nyitotta fel szemét, kegyelemről-kegyelemre, jövődő megváltásunkra. Ezért hitt abban s azóta nem szenvedett tovább a pogányság bűzétől s ezért vetette meg az elvetemült népet. Keresztelésénél az a három nő volt jelen, (a Hit, Remény és Szeretet), kiket a jobb-oldali keréknél láttál, még mielőtt kereszteltek volna, több mint ezer éve. Oh, előreelrendelés, milyen messzire van a te gyökered azoktól a pillantásoktól, melyek az első okot nem egészen látják! Ti pedig, halandók, szigorúan tartózkodjatok az ítélettől, mert mi, akik Istent látjuk, nem ismerjük még az összes kiválasztottakat, s ez a fogyatkozásunk kedves nekünk, mert javunk abban a jobban tökéletesedik, hogy azt akarjuk mi is, amit Isten akar.

Igy adott nekem édes orvosságot az isteni kép (a sas), hogy rövid látásomat felvilágosítsa. És miként a jó citerajátékos a húr pengetésével kíséri a jó énekest, s a dal azzal még kedvesebb lesz: emlékszem én is, hogy mialatt beszélt, láttam a két áldott fényt szókkal mozgatni a kis lángokat, szemök pillantásával is egyetértően.

HUSZONEGYEDIK ÉNEK.

(Saturnus hetedik ege: Szemlélődő szellemek. Fölmenés a hetedik égbe.
A mennyei lépcső. Damiano Péter. A főpapok fényűzése ellen.)

Szemeimet újra hölgyem arcára függesztém s egyuttal a lelkemet is, mely minden egyéb gondolat elől elzárkózott. És ő nem mosolygott, hanem így kezdett hozzám beszélni:

- Ha mosolyognék, te is úgy járnál mint Semele, mikor hamuvá lett. (*Semele* Bacchus anyja, Jupitert isteni fenségében akarta látni, de a halandó nő nem tudta elviselni a nagy fényt s hamuvá lett). Mert szépségem, amely amint láttad, az örök palota lépcsőin annál jobban világít, minél magasabbra szállunk; ha nem mérsékelném, olyan nagyon ragyogna, hogy tündöklésénél a te halandó erőd ahhoz a lombhoz hasonlítana, melybe lecsap a villám. A hetedik fénybe emelkedtünk fel, amely most az égő Oroszlán melle alatt löveli le sugarait, annak erejével egyesülve. (A hetedik fény: Saturnus, mely éppen az Oroszlán jegyében áll.) Oda figyelj, ahova nézel; szemed hadd legyen tükre az alaknak, mely ebben a tükörben meg fog jelenni előtted.

Aki tudná, hogy a szememnek milyen legelője vala az a boldog látvány, amikor egy újabb gond felé fordultam, az megértené, hogy milyen szívesen fogadtam szót az én mennyei kíséromnek, ha összevetné egyiket a másikkal. (Egyik gyönyörűségét Beatrice nézésében, a másikat az iránta való engedelmisségben találta.) Abban a kristályban, mely a világ körül forogva, drága vezetőjének a nevét viseli, aki alatt minden gonoszság kihalva feküdt: sugártól tündöklő aranszínben láttam egy létrát olyan magasra nyúlni, hogy szememmel nem tudtam végig követni. (Saturnus uralkodása idejében volt a mesés aranykor, amikor még nem volt gonoszság a földön.) A lépcső fokain annyi fényt láttam alászállni, hogy azt gondoltam: onnan árad szét mind az a világosság, ami az égben látszik. És valamint természetes szokásuk szerint a varjak kora reggelenként együtt megmozdulnak, hogy hideg tollukat fölmelegítsék, s aztán egynémelyik visszatérés nélkül elmegy, egyik-másik visszatér oda, ahol az éjszakát töltötte, a többi pedig csak ott kering: ilyenformán tűnt föl nekem az a szikrazápor, ami egyszerre jött, mikor valamelyik lépcsőfokba ütődött. S az, aki legközelebb volt hozzánk, olyan fényes lett, hogy ezt gondoltam magamban:

- Látom ugyan a szerelmet, amelyet hozzám mutatsz, de az hallgat, akitől a beszéd és hallgatás hogyan-ját és mikor-ját várom; ezért jobban teszem, ha nem kérdezősködöm, bármint óhajtanám. Ő azonban, aki látta hallgatásomat Annak látásában, aki mindent lát, ezt mondta nekem:

- Elégítsd ki hő kívánságodat!

Én pedig így kezdtem:

- Az én érdemem nem tesz engem válaszodra méltóvá, de annak a kedvéért, aki kérnem enged, óh üdvözült lélek, aki boldogságodban rejtőzködöl el, ismertesd meg velem azt az okot, mely olyan közel hozott hozzád, és mondd meg, miért hallgat ebben a körben a parádicsom édes karéneke, amely lenn a többiben oly áhitatosan hangzik?

- Hallásod, miként a látásod halandó, felelé nekem, - azért nem énekelnek itt, amiért Beatrice nem mosolygott. Azért jöttem le egyedül ennyire a szent lépcső fokain, hogy megörvendeztesselek beszédemmel és a fénnyel, mely engem palástként betakar. Nem is a nagyobb szeretet volt, ami engem jobban siettetett, mert még nagyobb, vagy éppen akkora szeretet ragyog itt fenn, mint azt a lángolás mutatja; hanem amint látod, a nagy szeretet, amely bennünket készséges szolgálóivá tesz annak a tanácsnak, mely a világot kormányozza.

- Jól látom, mondám én, - szent lámpás, hogy a szeretet ebben az udvarban elégséges ahhoz, hogy kövesse az örök előrelátást, de azt bajos nekem megértenem, hogy társnőid közül miért éppen téged egyedül jelöltek ki erre a szolgálatra.

Az utolsó szóig sem jutottam még el, mikor a fény elkezdett maga körül keringeni mint a sebes malom. Erre így válaszolt a szeretet, amely benne vala:

- Isteni fény árad reám, áthatolva azon, melybe én zárkózom el; ennek az ereje, látásommal egyesülve, annyira önnönmagam fölé emel, hogy látom a legfőbb lényt, ahonnan kiárad. Onnan ered az az öröm, amelytől lángolok, hogy látásom tisztaságával egyenlővé teszem a láng tisztaságát. De a te kérdésedre nem tud megfelelni még az a lélek sem az égben, akit legjobban megvilágít az isteni fény: még az a szeráf sem, aki legtovább függesztette a szemét Istenre. Mert amit te kérdezel, az úgy elmerül az örök határozat örvényébe, hogy teremtett szem nem hatolhat odáig. Vidd le a hírt a halandó világba, ha visszatérsz, hogy ne merészelje oly magas cél felé mozdítani a lábát. Az értelem, amely itt világít, a földön csak füstöl; ezért gondold meg: hogyan láthatná azt ott lenni, amire úgy sem képes, ha befogadja az ég.

Szavai annyira lelohasztottak, hogy abbahagytam a kérdést, és csupán arra szorítkoztam, hogy alázatosan megkérdezzem tőle: kicsoda.

- Olaszország két partja közt s nem nagyon messze a te hazádtól, olyan magas hegyek emelkednek, hogy sokkal lentebb szól a mennydörgés, s azok egy púpot képeznek, melynek a neve Catria, az alatt szenteltek meg egy vadont, amelyet csak Istennek tiszteletére szoktak szánni. (*Catria*, hegy a Középső-Apennineken. Ott állott az a klostrom, ahol Damiano Péter élt.)

Igy kezdte beszédjét hozzám harmadszor, aztán pedig folytatva ezt mondta:

- Ott annyira átadtam magamat az Úr szolgálatának, hogy könnyesen, csak olajos ételekkel éltem télen-nyáron, szemlélődő gondolataimmal meglegedetten. Ez a klostrom bőven szokott gyümölcsöt teremni ezeknek az egeknek, és most olyan üres lett, hogy annak nemsokára ki kell derülnie. Azon a helyen voltam én, Damiano Péter és Bűnös Péter (egy személyben); voltam a Mi Asszonyunk házában az Adria partján. A halandó életből kevés maradt nekem, amikor ahhoz a kalaphoz hívtak és hurcoltak el, mely a rosszról még rosszabbra megy át. (*Damiano Péter* Ravennában született 1007-ben, szegénysorsú családból. 30 éves korában belépett Umbriában az Avellana forrásról elnevezett zárdába, ahol szent életével tűnt ki. Később biboros és Ostia püspöke lett. De két év múlva újra zárdába vonult s fölvette a Petrus Peccator (Bűnös Péter) nevet. A biboros kalapot ráerőszakolták. 1072-ben halt meg.) Cephaz és a Szent-Lélek nagy edénye soványan s mezitláb jártak, ételöket korcsmákból kéregették össze. (*Cephaz kősziklát* jelent. *Péternek* Krisztus adta ezt a nevet. „A Szent-Lélek nagy edénye”: *Pál* apostol.) Most pedig itt is ott is azt akarják az új pásztorok, hogy támogassák, vezessék, és olyan kövérek, hogy hátulról tolják őket. Palásttal takarják be a lovaikat, úgy hogy két barom megy egy bőrben. Óh, türelem, mennyit el tudsz te viselni!

Erre a szóra több apró lángot láttam leszállani egyik lépcsőfokról a másikra s keringeni; minden egyes keringés szebbé tette őket. E körül jöttek össze s megállottak s olyan hangos kiáltást vittek végbe, hogy itt ahhoz nem hasonlítható semmi. Én sem értettem meg, annyira elkábított az erős zaj.

HUSZONKETTEDIK ÉNEK.

(Saturnus hetedik ege: Szemlélődő lelkek Szent Benedek. A zárdák romlottsága.
A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Az Ikrek jegye.
Pillantás a plánétákra és a földre.)

Rémülettől elkábultan fordultam vezetőmhöz, mint a gyermek, aki mindig oda menekül, amiben leginkább bíz; ez pedig, mint az anya, aki sáppadt, lihegő gyermekének gyorsan siet segítségére szavával, amelylyel meg szokta nyugtatni, - ezt mondta nekem:

- Nem tudod, hogy a mennyországban vagy, és nem tudod, hogy az ég egészen szent s ami itt történik, az jó szándékból jön? Hogy mennyire átváltoztatott volna téged az ének és a mosolygásom, most elképzeld, miután a kiáltás is annyira meghatott; ha abból megértetted volna az imádságunkat, akkor már most ismernéd a bosszút, amelyet meglátsz, mielőtt meghalsz. (Valószínűleg VIII. *Bonifácius* elfogatására, vagy a pápák avignonei fogságával járó sülyedésre céloz a „bosszú” említésekor.) Az égi kard nem vág sem hamar, sem későn; csak annak rémlik úgy, aki óhajtva vagy remegve várja. De fordulj most mások felé, mert nagyon kiváló lelkeket fogsz látni, ha - miként mondom - hátrafordítod tekintetedet.

Arra fordultam, amerre neki tetszett s láttam száz kis golyót, melyeket a kölcsönös sugárzás még szebbé tett. Úgy álltam ott, mint az, aki magába fojtja kívánsága tövisét és azért nem kérdezősködik, mert fél a tolakodástól. A gyöngyök (üdvözült lelkek) közül a legnagyobb és legragyogóbb lépett elő, hogy kívánságomat kielégítse. Ezután ezt hallottam tőle:

- Ha úgy látnád, mint én, azt a szeretetet, amely alattunk ég, akkor ki tudta volna fejezni gondolataidat. De hogy várakozással ne késleltess a magas célhoz való jutást, előbb arra a gondolatra felelek, amit vonakodol nyilvánítani. Azt a hegyet, melynek oldalán Cassino áll, egykor rászédett s rosszindulatú nép szokta látogatni a hegytetőn (*Cassino*, hegy a régi nápolyi királyságban; tetején pogány templommal. *Benedek* lerombolta s a helyére apátságot alapított. 543-ban halt meg.) Én vagyok az, aki először adta rá Annak a nevét, aki lehozta a földre az igazságot, mely annyira fölemel bennünket. Fölöttem is olyan nagy kegy ragyogott, hogy a szomszédos falvakat eltérítettem attól az istentelen szolgálattól, mely félrevezette a világot. Ezek a többi tüzek mindnyájan szemlélődő emberek voltak, attól a melegségtől felgyújtva, mely a szent virágokat (az óhajtasokat, szavakat) és a gyümölcsöket (a tetteket) termeli. Itt van *Macarius*, itt van *Romoaldo*, itt vannak az én testvéreim, kik a zárdákban pihentették meg lábaikat s erősítették meg sziveiket. (*Macarius* néven két remetét ismerünk. Némelyek az „alexandriai” *Macariust* értik, akinek vezetése alatt 5000 remete élt. 404-ben halt meg. Mások az „egyiptomi” *Macariust* értik, aki 60 évnél tovább remetéskedett Líbia pusztáin. Ez 391-ben halt meg. *Romoaldo*, az *Onestiek* családjából. Ravennában született 956 körül; a *camaldoli*-rend alapítója.)

Én pedig így szóltam hozzá:

- A Szeretet, amelyet velem beszélve mutattál, s az a jóságos arc, melyet lángjaitokban mindnyájatoknál látok és észreveszek úgy megszilárdította bizalmamat, mint Nap a rózsát, mikor annyira kinyílik, amennyire csak lehet. Ezért kérek; te pedig, atyám, tégy engem bizonyossá, vajjon részesülök-e akkora kegyelemben, hogy leleplezetlenül láthassam arcodat?

Erre ő így felelt:

- Testvér, magas vágyad teljesülni fog az utolsó körben, ahol a többivel együtt az enyim is beteljesül. Ott minden kívánság tökéletes, érett és egész; csak abban van minden rész ott, ahol mindig vala Mert nincs a térben, nincsenek pólusai s a létránk egészen odaig fölré, azért tűnik

el tekinteted elől. Jákób pátriárka odáig látta felnyúlni a felső végét, mikor angyalokkal telve jelent meg előtte. De most senki sem emeli föl a lábát a földről, hogy azon (a létrán) fölmenjen; s az én rendszabályom lenn maradt, hogy ok nélkül fogyassza a papirost. (Kár a papirosért, amire a Rend szabályait írják, mert úgysem tartják be.) A falak, melyek hajdanában apátságok voltak, latroknak barlangjaivá lettek, a barátsuklyák pedig zsákok, dohos liszttel. Még a súlyos uzsora sem sérti annyira Istennek tetszését, mint az a gyümölcs (a kapzsiság,) mely a szerzetesek lelkét megbolondítja. Mert amit az egyház őriz, az egészen azoké, akik Isten nevében kérnek, nem pedig a rokonoké, vagy más még alávalóbb csöcseléké. A halandók húsa olyan puha, hogy a jó kezdet itt lenn nem tart addig, míg a cserfán megnő a makk. Péter arany s ezüst nélkül kezdte, én imádkozással s böjttel, Ferenc pedig alázatossággal szerzette Rendjét. És ha ezeknek multját tekinted, azután nézd meg azt is, hogy hova fajult s azt fogod látni, hogy a fehér feketévé lett. Valóban visszafelé folyt a Jordán vize, de a tenger szétnyílását, mikor Isten úgy akarta, csodálatosabb volt látni, mint itt a segítséget.

Igy szólt hozzám s azután újra visszament a társaságához, a társaság pedig csatlakozott egymáshoz, aztán egészen visszavonult, mint a forgószelel. A kedves hölgy egy pusztá intéssel utánok küldött fel a lépcsőre, úgy erőt vett természetemen az ő ereje. Itt lenn, ahol természetesen szállunk fel s alá, soha nem támadt még olyan gyors mozgás, hogy azt az én repüléssel össze lehetne hasonlítani. S amennyire szeretnék visszatérni, olvasó, ahhoz a kegyes diadalhoz, amelyért gyakran siratom vétkeimet s verem a mellemet, nem tennéd olyan gyorsan tűzbe az újjadat s húznád ki onnan, mint ahogy én azt a jegyet, mely a Bika után következik, megláttam s legott benne voltam. Óh, dicső csillagok, óh nagy erővel teljes fény, amelytől van - beismerem - egész elmém, olyan amilyen; veletek kelt föl, veletek szállott le az összes halandó élet atyja, mikor először szívtam toscanai levegőt. (1265-ben, a költő születési évében a Nap május 18-án lépett az Ikrek jegyébe s június 17-én hagyta el. Minthogy Dante azt mondja, hogy akkor született, mikor a Nap az Ikrek jegyében állt, ebből az következik, hogy május 18. és június 17. közt született.) Aztán pedig mikor megadatott nékem a kegyelem, hogy beléphettem ebbe a magas kerékbe, amely titeket forgat, a ti országotok jelöltetett ki nékem. Hozzátok sóhajt most ájtatosan az én lelkem, hogy erőt merítsek a nagy lépéshez, mely hozzátok vonzza.

- Te oly közel vagy a legnagyobb üdvösséghez, kezdé Beatrice, - hogy tiszta és éles szemekre van szükséged. Ezért, mielőtt beljebb hatolsz, tekints alá s nézd, mennyi világ terül el a lábaid alatt; hogy a szived, amennyire lehet, bemutatkozhassék a diadalmas seregnek, amely vidáman jön ez éther-körön át.

Arccal visszafordultam mind a hét kör felé s olyannak láttam ezt a gömböt, (a Földet,) hogy mosolyogtam nyomorúságos kinézésén. Azt a felfogást tartom legjobbnak, mely azt a legkevesebbre becsüli, és aki mást gondol, azt igazán derék embernek lehet nevezni. Láttam Latona leányát (a Holdat) fényesen a nélkül az árnyék nélkül, ami azt okozta nálam, hogy hol ritkának, hol sűrűnek hittem. Hyperion, fiadnak tekintetét ott kibírtam s láttam: milyen közel mozog hozzá s körülötte Maja és Dione. (*Hyperion*: Uranusnak és a Földnek fia, a Napnak atyja. A Nap *körül*: Merkur, Maja fia; a Naphoz *közel*: Vénus, *Dione* leánya. *Maja*: a Fiastyúk egyik csillaga, Atlas leánya.) Ott jelent meg nekem Jupiter mérséklése apa és fiú közt, s abból lett előttem világossá, hogyan változtatják a helyöket. (Jupiter a fia, Márs és az apja, Saturnus közt; mérsékli az elsőnek tulságos melegét s emennek tulságos hidegét.) Mind a hét megmutatta, hogy milyen nagyok, milyen gyorsak s milyen távolságban vannak egymástól. A kis szérű (a Föld), amely gőgösökké tesz bennünket, egészen látszott hegyeivel s vizeivel együtt, mikor az örök Ikrekkel forogtam. Aztán szemeimet a szép szemekhez emelém föl.

HUSZONHARMADIK ÉNEK.

(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Krisztus diadala.
Beatrice mosolya. A mennyei hadsereg. Mária megkoronáztatása.)

Mint a madár a kedves lombok közt, édes fiókái fészkében pihenve, éjjel, mely a dolgokat elrejtí elölünk, hogy sóvárgott látásukat élvezhesse s keresse az eledelt, amivel őket táplálja, - s ez a fáradtságos munka olyan kedves neki, - időelőtt kiül egy kihajló galyra s forró vágygyal várja a napot, lesve, mikor virrad: úgy állt az én hölgyem is egyenesen s figyelve fordult a táj felé, ahol a Nap nem igen szokott sietni, (t. i. délben, mikor a Nap lassabban látszik haladni.) Mikor ily várakozásban epedni láttam, úgy éreztem magamat, mint az olyan ember, aki várakozásában egyebet akarna s remélve megnyugszik. De kevés idő mult el az egyik s másik közt, t. i. várakozásom és látásom közt, amint az ég mindjobban kiderült. És ezt mondá Beatrice:

- Ime Krisztus diadalmenetének seregei s minden összegyűlt gyümölcse e körök forgásának.

Úgy látszott nekem, hogy egészen lángban ég az arca s a szeme úgy megtelt az örömtől, hogy mellőznöm kell, mert nem tudom szóval kifejezni. Mint derült holdvilágos éjszakákon Trivia mosolyog az örök nimfák közt, kik az eget minden oldalon kifestik: úgy láttam én a lámpások ezrei fölött egy Napot, amely valamennyit felgyújtotta, mint a mienk a csillagokat fölöttünk. (*Trivia*, vagy *Diána*: a Hold. Örök nimfák: a csillagok.) S eleven fényével az annyira tiszta, ragyogó állomány oly erősen sütött a szemembe, hogy nem bírtam ki. Óh, Beatrice, édes drága kalauzom...! Ezt mondta nekem:

- Az, ami téged legyőz, olyan erő, amelynek semmi sem állhat ellen. Itt a Bölcsesség és a Hatalom, amely megnyitá ég és föld közt az utat, ahová oly régen kíváncsoztak.

Mint tűz tör ki a fellegből, ha úgy kiterjeszkedik, hogy nem maradhat már benne, s természete ellenére a földre csap le: úgy tört ki magából az én lelkem is, ettől a táptól megnagyobbodva s nem tud visszaemlékezni rá, hogy mi lett vele.

- Nyisd ki a szemedet és nézd, milyen vagyok. Olyan dolgokat láttál, hogy képessé lettél megnézni mosolyomat.

Olyan valék mint az az ember, aki emlékszik egy feledésbe ment álmra, de hiába igyekszik visszaidézni a lelkébe; mikor hallottam ezt az ajánlatot, méltót olyan hálára, mely soha nem törődik ki abból a könyvből, ahova a múltat beírják. Ha most megzendülnének mindazok a nyelvek, amelyek Polyhimniát s lánytestvéreit a legédesebb tejjel táplálták, hogy rajtam segítsenek, az ének nem fejezhetné ki ezredrészben sem a szent mosolyt, és hogyan dicsőíté meg a szent arcot. És így a Paradicsom leírásában a szent költeménynek hézagot kell hagynia, mint annak az embernek, aki előtt elvágják az utat. De aki rágondol a tárgy fontosságára és a halandó vállra, mely ezt a terhet viszi, nem rója meg érte, ha reszket alatta. Nem kis sajkának való az a tenger, melyet merész hajó szeldel s nem is olyan hajósnak való, aki kiméli magát.

- Miért bűvöl el arcom annyira, hogy nem is fordulsz a szép kert felé, amely Krisztus sugaraitól virágzik? Ott a rózsa, melyben testet öltött az isteni Ige, s ott vannak a liliomok, melyeknek illata mutatja meg az igaz ösvényt. (A rózsa: Mária, a liliomok: az üdvözültek.)

Igy szólt Beatrice, én pedig tanácsához egészen híven, gyenge szemeimmel újra fölvettem a harcot. Mint napsugárban, mely megtört felhőn tisztán vonul át, láttam néha virágos mezőt, bár árnyék borult rá: úgy láttam több fényes sereget, felülről égető sugaraktól vakítón be-ragyogva, anélkül hogy a villámok eredetét látnám.

- Óh, jótékony Erő, aki úgy áthatottad őket, oly magasra szállottál, hogy helyet adj szemeimnek, melyek nem elég erősek voltak.

A szép virág neve, akihez reggel és este imádkozom, egész lelkemet összefogta, hogy a legnagyobb lángra nézzek. S amint mindakét szemembe megrajzolódott ereje s nagysága az élő csillagnak, mely ott fenn győz, amint itt lenn győzött: az égből leszállott egy fáklya, kört képezve koszorúként, körülfogta s forgott körülötte. Ott lenn a leglágyabb dallam, mely a lelket legjobban magához ragadja, egy széttépett felhő dörgéséhez hasonlítana, összehasonlítva e lant hangjával, (Gábor arkangyal énekével,) mely megkoszorúzta a szép zafírt, melynek kék színével a legtisztább ég díszíti fel magát.

- Én vagyok az angyali szeretet, aki a magas Üdvösség körül járok, mely Annak a kebeléből fakad, aki a mi vágyaink tanyája volt. Mennyeknek úrnője, addig fogok keringeni, amíg fiadat kíséred és megdicsőíted a legfelsőbb kört, mert te lépsz be oda.

Igy fejeződött be a forgó dal s a többi fény mind Mária nevét hangoztatta. A világ összes testeinek királyi palástja (az empyreum,) mely leginkább Isten lehelletében és kormányzásában lángol és éledez, belső üregével oly távol állt fölöttünk, hogy ott, hol én valék, még nem tűnt fel nekem. Ezért nem tudtam szemmel követni a megkoronázott láng erejét, mely az ő fia mellé emelkedett föl. S mint a csecsemő, aki a mamája felé nyújtja karjait, mikor már szopott: úgy emelkedtek föl a kifelé is lángoló lélek által e fények az ő lángjokkal s nyilvánossá lőn előttem az a nagy szeretet, mellyel Máriához voltak. Ott maradtak előttem, oly édesen énekelve a *Regina coeli*-t, hogy az a gyönyörűség nem hagyott el soha. Oh, mennyi bőség van felhalmozva a dúsgazdag csűrökben; milyen jó munkások vetették el a magot! Itt élnek és örülnek a kincsnek, melyet sírva szerzett a babilóni száműzetésben, hol az aranyat hagyták. Itt ül diadalt Isten felséges Fiával és Máriával, az ó- és ujszövetség üdvözültjeivel győzelme fölött az, (Péter apostol,) aki ennyi dicsőségnek a kulcsait tartja.

HUSZONNEGYEDIK ÉNEK.

(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Szent Péter.
Dantét megvizsgálják a Hitből.)

- Óh, kiválasztott vendégserege az áldott Bárány nagy vacsorájának, amely úgy táplál benneteket, hogy kívánságtok mindig ki van elégítve; ha Isten kegyelméből ez előre megkóstolja azt, ami lehull asztalotokról, mielőtt a halál kiszabja neki az időt: szívleljétek meg végtelen vágyakozását és harmatozzatok rá; ti mindig isztok a forrásból, honnan az jön, amit gondol.

Igy szólt Beatrice, ama vidám lelkek pedig körbe álltak szilárd sarkakon s üstökösként erősen lángoltak. És mint a kerek az óra szerkezetében úgy forognak, hogy a néző az elsőt állni látja, az utolsó pedig repülni látszik: ezeket a különféleképpen járó keringőket is dicsőösségük gazdagsága szerint gyorsaknak vagy lassúaknak láttam. Arról, akit én legszebbnek véltem, olyan vakító tüzet láttam kisugárzani, hogy világosságra mindegyiken túltett. Háromszor fordult meg Beatrice körül olyan isteni énekkel, hogy emlékezőtehetségem nem tudja vissza-idézni. Átszökik a tollam rajta s nem írom le, mert a mi tehetségünk, - a beszédről nem is szólva, - ilyen színek festésére nagyon kirívó.

- Óh, szent nővérem, ki oly alázatosan kérsz, lángoló szerelmeddel kivonsz engem abból a szép körből.

Ezután az áldott láng megállva, hölgyem felé lehell s úgy szólt, amint mondtam. Ő pedig így:

- Óh, örök fénye a nagy férfiúnak, akinek a mi Urunk itt hagyta a kulcsokat, melyeket levitt e csodálatos örömből, vizsgálj meg őt azon könnyű és nehéz pontokból, amint neked tetszik, a hit dolgában, amelylyel a tengeren jártál. Hogy igazán szeret-e, igazán remél-e és hisz-e, az nem titok előtted, mert oda nézel, ahol minden dolog lefőstve látszik. De mivel ez az ország az igaz Hit által gyűjtötte polgárait, dicsőítése végett jó, ha (Dante) beszélhet róla. Mint a doktorjelölt fegyverkezik s nem szól, míg a mester fölteszi a kérdést, hogy magyarázza, nem pedig hogy eldöntse: úgy fegyverkeztem föl én is minden bizonyítékkal, míg ő beszélt, hogy készen álljak olyan vizsgáló előtt, olyan vallomásra.

- Mondd csak, jó keresztény, nyilatkozzál: Mi a hit?

Erre fölemeltem homlokomat ama fény felé, honnan a kérdés jött. Azután Beatricéhez fordultam, ő pedig készségesen intett, hogy lelkemnek forrásából kifakadjon a víz.

- A kegy, mely megengedi vallomást tennem, - kezdém, - a fővezér előtt, engedje meg, hogy gondolataimat jól kifejezhessem. S így folytattam: Atyám, amint megírta azt kedves testvérednek (Pál apostolnak) tolla, aki veled Rómát az igaz útra vezette: a hit reményeinknek valósága s a nem látott dolgoknak bizonyítéka; szerintem ez a lényege.

Azután ezt hallottam:

- Jól fogtad fel, ha jól megérted, miért tette azt a valóságok és azután a bizonyítékok közé.

Én pedig erre ezt mondtam:

- A mélységes dolgok, melyek itt megnyilatkoznak előttem, ott lenn úgy el vannak rejtve a szemek előtt, hogy létök csak a hitben van meg, amelyen alapszik a magasztos remény, s azért kapta a valóság nevet. És ebből a hitből kell következtetnünk, anélkül, hogy egyebet tudnánk, s ezért kapja a bizonyíték nevet.

Majd ezt hallottam:

- Ha mind azt, amit lenn tudományjal szereznek, így megértenék, akkor hamis okoskodásra nem jutna hely, - ezt lehellte a felgyúlt szeretet; aztán hozzátette: „Jól megvizsgáltuk e pénznek öntését és súlyát; de mondd, benne van-e a zsebedben?” (Meg is vagy róla győződve?) Én erre így feleltem: „Igen, olyan tisztán és határozottan, hogy valódisága felől nem vagyok kétségben.” Erre a mély lángból, mely ott ragyogott, ilyen szavak jöttek ki: „Honnan vetted ezt a drága kincset, melyen minden erény alapul?” Én ezt feleltem: „A Szent Lélek bőséges harmata, mely a régi és új írásokra hullott, olyan következtetés, mely élesen kifejtette előttem, hogy azzal szemben minden bizonyíték elégtelennek látszik.” Erre ezt hallottam: „Az ó- és új testamentomot, amelyekből következtetsz, miért tartod Isten szavának?” Én pedig: „A próbát, mely az igazat feltárja előttem, azok a bevégzett tények alkotják, melyekhez a természet soha nem tüzesített vasat, sem üllőt nem vert.” (A csodák ama tények, melyek nem természeti erőkből erednek.) Erre ezt a választ kaptam: „Mondd csak, ki biztosít téged arról, hogy azok tények voltak? Senki sem esküszik arra, amit még bizonyítani kell.”

- Ha a világ, mondtam, elfogadta a kereszténységet csodák nélkül, a többi csoda mind összevéve sem ér föl ennek századrészével, mert szegényen és éhesen mentél ki a szántóföldre, elültetni a jó plántát, mely egykor venyige volt, most pedig csipkebokorra lett.

Ennek végeztével rázendített a magas, szent gyülekezet az égből: „Dicsérjük az Istent!” azon a dallamon, melyen ott fenn éneklik. S az a Zászlósúr (Szent Péter,) aki ágról-ágra vizsgálva odáig fölvezetett, hogy már az utolsó lombokhoz közeledtünk, újra kezdé: „A kegy, mely a lelkednek úgy kedvében járt, eddig szólásra nyitotta ajkadat, amennyire megnyíthatta; helyeslem, amit kiejtettél rajta, de most ki kell fejezned, mit hiszel és hitedet mi sugallta.”

- Óh, szent atyám, lélek, aki látod, amit erősen hittél, hogy legyőzted a sír felé futva a fiatalabb lábakat, - így kezdtem én, - azt akarod, hogy szabad vallomást tegyek hitemről s annak oka után is tudakozódol. (A nagy hírre, hogy Krisztus feltámadt, Péter és János a sírhoz siettek. János előbb oda ért ugyan, mert fiatal lábai jobban birták a futást, de Péter mégis előbb lement az üres sírba, mert erősebb volt a hite.) Ezt felelem: Hiszek egy örök Istenben, aki az egész eget mozgatja, nem külső erővel, hanem szeretettel és vágygyal. Erre a hívésre nem csak fizikai és metafizikai okaim vannak, hanem az az igazság is, mely innen kisugárzik Mózes által, a próféták és zsoltárok által, az evangélium által és általatok, akik írtatok, miután méltókká tőn rá benneteket a lángoló Szellem. És hiszek a Szent Háromságban, és olyan Egy és Három lényegesnek hiszem, hogy *vannak* és *van* egyesülnek bennök. (*Vannak*, mert *Három* személy. *Van*, mert *Egy* az Isten.) Ez a mélységes isteni viszony, melyet most érintek, lelkemre többször rányomta az evangéliumi tanítás pecsétjét. Ez az alap; ez a szikra, mely azután olyan élénk lángra gyúlad, s úgy szikrázik bennem, mint csillag az égen.

Mint az úr, aki meghallgatja a kedves hírt, aztán jó kedvében megöleli a szolgát, mihelyt ez elhallgat: énekelve áldást mondva reám, úgy fogott körül engem is háromszor, mihelyt elhallgattam, az apostoli fény, akinek parancsára beszéltem; úgy megtetszett neki, amit mondtam.

HUSZONÖTÖDIK ÉNEK.

(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Dante hazájára gondol.
Szent Jakab apostol. A költőt megvizsgálják a Reménységből. Szent János.
Égi fény és földi szem.)

Ha valaha megtörténnék, hogy a szent költemény, melyre ég és föld rátette a kezét, úgy hogy több évekre lesoványodtam, legyőzné a kegyetlenséget, mely kizár engem a szép akolból, ahol báránként aludtam, ellenségeként a farkasoknak, melyek hadat üzennek neki: visszatérek majd mint költő más hanggal már, más ruhában, s átveszem majd a koszorút a kútnál, ahol megkereszteltek, mert ott léptem be a hitbe, mely a lelkeket Istennek tudtúl adja, s amelyért Péter aztán a homlokomat megkoszorúzta. Erre az egyik fény megindult felénk abból a körből, ahonnan kijött (Péter) a fő helytartó, akit Krisztus hátrahagyott. S hölgyem örömmel eltelve ezt mondá nekem:

- Nézd, nézd, íme a Zászlósúr, akiért ott lenn Galiziába zarándokolnak. (A Zászlósúr: Szent *Jakab*. A spanyolországi *Galiziában*, Compostellában van Jakab sírja, hova sokan zarándokolnak.)

Mint mikor a galamb párja mellé ül s repdesve, turbékolva enyelegnek: úgy láttam egyiket a másik dicső fejedelemtől fogadtatva dicsérni az ételt, mit ott fenn élveznek. De miután megtörtént az üdvözlés, elhallgatva mindegyik megállott *coram me* (előttem), oly hő ragyogással, hogy nem birtam merően oda nézni. Majd ezt mondá Beatrice mosolyogva:

- Magasztos lélek, aki templomunk gazdagságát (az eget) leírtad, zengj a reményről e magaságban. Te tudod, hogy te annyiszor képviseled azt, valahányszor Jézus hármótok előtt kijelenté magát. (Valahányszor Krisztus csodát tett a három apostol előtt, ezek képviselték a három theologiai erényt, mégpedig Péter a hitet, Jakab a reményt, János a szeretetet.) Emeld föl fejedet és légy bátorságban, mert ami a halandó világból ide feljön, annak a mi sugárainknál kell megérnie.

Ez a vigasztalás a második tűzből (Jakabtól) jött hozzám; mely után fölemelém szememet a hegyekre (Péter és Jakab apostolokra,) melyek előbb roppant sulyukkal lenyomták.

- Miután a mi Császáruk kegyelemből úgy akarja, hogy halálad előtt találkozzál legtitkosabb udvarában az ő Grófjaival, úgy hogy miután megláttad ezen udvar mibenlétét, azáltal is erősödjék a remény, mely ott lenn úgy vonz benneteket: mondd meg, hogy mi az, és hogyan virul a lelkedben, és honnan került hozzád?

Igy folytatta tovább a második láng a beszédjét. Ama kegyes lélek pedig (Beatrice,) aki szárnyaim tollait ily magas repülésre vezette, így előzte meg válaszomat:

- A harcoló Egyház egyik fiában sincs több remény, mint meg van írva a Napban (Isten ábrázatán,) aki besugározza egész seregünket; ezért megengedett nekik, hogy Egyiptomból Jeruzsálembe jöjjen, ezt megnézni, mielőtt katonai szolgálata lejár. A másik két pontot, amiket nem azért kérdeztél, hogy megtudd, hanem azért, hogy elmondja, mennyire tetszik neked ez az erény, - azt ráhagyom; nem esnek majd nehezére, nem is dicsekedhetik el vele; feleljen meg rá s Isten kegyelme segítse meg.

Mint a tanítvány, aki készségesen és szívesen jár tanítója kezére abban, amihez ért, hogy arravalósága kitűnjék, ezt mondám:

- A remény biztos várása a jövő dicsőségnek, mely isteni kegyelemből s megelőző érdemekből támad. Sok csillagból jön rám ez a fény, de aki először csepegteté a szívembe, a leg-

nagyobb Vezérnek (Istennek) legnagyobb énekese (Dávid) volt. „Tebenned bíznak” - mondja egyik zsoltárában, - „akik ismerik nevedet.” S ki nem ismeri azt, ha úgy hisz, mint én? Leveledben oly bőségesen hintéd rám cseppjeit, hogy attól betelve én meg másokra öntöm esőtöket.

Amíg így beszéltem, a láng legbelsejében hirtelen és gyakran megreszketett egy fény, mint a villám. Azután így lehellt:

- A szeretet, amelytől most is égek az erényért, mely elkísért a pálmáig és a harc kimeneteléig (a vértanú-halálig), arra indít, hogy reád lehelljek, aki örvendessz annak, és szívesen veszem, ha elmondod, hogy mit ígér neked a remény.

Én pedig ezt mondtam:

- Az ó- és újszövetség megállapítja a célt s megmutatja nekem. A lelkekről, akiket Isten kiválasztott, azt mondja Ézsaiás, (LXI, 7) hogy az ő földjükön két részt bírnak s az ő földjük ez az édes élet. S a testvéred még körülményesebben kijelenti ezt ott, ahol a fehér ruhákról beszél (János, Jelenések Könyve VII, 9.) Szavai végeztével elhangzott fölöttünk: *Sperent in te* („Tebenned bíznak”... IX. Zsoltár 11. vers;) erre az összes karok feleltek; majd köztük az egyik fény (Szent János) oly gyönyörűen tündöklött, hogy ha a Ráknak olyan kristálya lenne, egy téli hónap csak egy nappól állana. S mint a leány vígan feláll, megy s táncra perdül, de csak a menyasszony tiszteletére, nem pedig rossz szándékkal (hiúságból): én is úgy láttam ezt az átszellemült fényt oda menni ahhoz a kettőhöz, kik a körben forogtak, ahogy égő szerelműkhöz illett. Ott csatlakozott hozzájuk az éneklésben, hölgyem pedig rajtok tartotta tekintetét, mint egy menyasszony, szótlanul s mozdulatlanul.

- Ez az, aki a mi pelikánunk keblén feküdt s a keresztről ezt választották ki a nagy hivatalra. (Krisztus, aki vérét adta érettünk. A pelikánról mondták, hogy csőrével sebet ütött a mellén s kifolyt vérével táplálta fiókáit. János pihent a Megváltó keblén az utolsó vacsorakor.)

Hölgyem így szólt; de sem szavai előtt, sem azután nem vette le figyelmes tekintetét. Mint az, aki csak néz s azon töri fejét, hogy egy kicsit lássa a napfogyatkozást s hogy azt nézze, elvakul: én is úgy jártam ez utolsó tűznél, míg ezt mondták:

- Miért vakítod önmagadat? Talán azért, hogy azt lásd, ami nincs itt? (Dante azt akarta látni, hogy Jánosnak van-e valóságos teste, amint a legenda mondta.) Az én testem a földben van s ott is marad a többivel együtt addig, amíg be nem telik a szám, az örök végzés értelmében. Kettős öltözetben (testben és lélekben) csak két fény (Krisztus és Mária) van a boldog klostromban, ők pedig felszállottak. Ezt hírül viszed majd a ti világotoknak (a földnek.)

Erre a szóra elcsendesedett a lángoló kör, vele együtt az édes dallam, amely a hármass lehelletből támadt, mint ahogy a síp hangjára megállanak az evezők, melyek előbb dolgoztak a vízben, vagy a fáradságtól, vagy azért, hogy kikerüljék a veszedelmet. Hejh, mennyire megrendült a lelkem, mikor megfordultam, hogy Beatricét lássam és nem láttam, habár közel voltam hozzá s a boldog világban!

HUSZONHATODIK ÉNEK.

(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Dantét megvizsgálják a Szeretetből. Ádám. Eredendő bűn. Első idő. Első nyelv. Első lakás.)

Míg kialudt látásom miatt kételkedve álltam, a ragyogó lángból, mely azt kioltá, lehellet tört ki, mely figyelmessé tett, ezt mondva:

- Addig is, amíg újra visszanyered látásodat, mely bennem aludt ki, jól teszed, ha gondolkodással pótolod. Kezdj hát hozzá és mondd: hova irányzod lelkedet és számíts rá, hogy látásod csak megakadt, de nem vészett el; mert a hölgynek, aki ezen a mennyei országon át vezet téged, a tekintetében olyan erő van, amilyen Ananias kezében volt. (*Ananias*, egy damaskusi keresztény úgy gyógyította meg a megvakult Pál apostol szemeit, hogy a kezét rátette.)

- Az ő tetszése szerint, korábban vagy későbben gyógyuljanak meg a szemeim, - mondtam én, - amelyek kapuk valának, mikor bejött a tűzzel, melytől még mindig égek. Az a Jó, mely elégedetté teszi ezt az udvart, Alfája és Omegája minden írásnak, melyből hangosan vagy halkán kiolvasható az én szeretetem. Ugyanaz a hang, mely hirtelen megvakulásom miatt beállt félelmemet megszüntette, megparancsolta, hogy tovább beszéljek s ezt mondá:

- Valóban sűrűbb szitán át kell megtisztulnod; meg kell mondanod, hogy nyilatát mi irányította erre a célpontra?

- Bölcsészeti okok és a tekintély, melyek felülről jönnek, mondtam, - vésik lelkembe azt a szeretetet; mert a jó, mely csak annyiban jó, amennyiben megértjük, gyúlaszt szeretetre, még pedig annál nagyobbra, minél több jót foglal magában. Ezért a lényeknek, melyben annyi a tökéletesség, hogy a rajta kívül álló jó nem egyéb fényének egyik sugaránál, mindenek fölött szeretettel kell vonzania annak a lelkét, aki fölismeri az igazságot, melyen ez a bizonyíték alapszik. Ezt az igazságot tárja értelmem elé az, ki az örökkévaló lények első szerelmét megmutatja; (*Platon* szerint a szeretet [*Eros*] a legelső isten;) ezt bizonyítja az igazi Alkotó szava, ki ezt mondja Mózesnek, mikor magáról beszél: „Megmutatom neked minden jóságomat”; te is ezt bizonyítod a Jelenések Könyvének elején, (I. 8) ahol az égi titkot itt lenn kijelented.

Erre ezt hallottam:

- Az emberi értelemnél s a vele egybehangzó tekintélynél fogva, Istennek számára tartsd meg első szerelmedet. De mondd meg azt is, érzed-e, hogy más kötelek is húznak föl hozzá; csak mondd ki: hány foggal harap meg téged ez a szeretet (hány oldalról s hány okból érzed azt a szükségét, hogy Istent szeresd.)

Nem volt elrejtve előlem Krisztus sasmadarának szent szándéka, sőt azt is észrevettem, merre akarta vezetni vallomásomat. (Krisztus sasmadara: János evangélista; a Látomás három másik állatja közül az oroszlán: Márk, a bika: Lukács, az ember: Máté jelképe.) Ezért így kezdém újból:

- Mindazok a harapások, (okok,) melyek a szívet Istenhez fordíthatják, hozzájárultak az én szeretetemhez. A világ léte s az én létem, a halál, melyet Ő szenvedett, hogy én éljek s amit velem együtt minden hívő hisz, az említett élő ismerettel együtt, kihúztak engem a bűnös szeretet tengeréből s az igaznak partjára tettek. A lombokat, melyek az örök kertész kertjét belombozzák, annyira szeretem, amennyi jót osztott nekik. (A lombok; a teremtmények.)

Mihelyt elhallgattam, egy nagyon édes ének, hangzott el az égben s hölgyem így szólt a többiekkel: Szent, Szent, Szent! S miként erős fényénél fölébreszt bennünket a látás szelleme,

mikor a fényhez siet, mely sorra átjárja az idegeket s a fölébredt ember visszariad attól, amit lát, hirtelen fölébredése annyira öntudatlan, míg az ítélő tehetsége nem segít rajta: úgy riasztott el szememből Beatrice minden szennyet szemének sugarával, amely ezer mérföldnél messzebbre ragyogott; ezért aztán jobban láttam mint azelőtt, és szinte ijedten tudakozódtam a negyedik fény után, amit alattunk láttam. És hölgyem így szólt:

- E sugarakban szemléli teremtményét az első lélek (Ádám,) melyet az őserő alkotott egykor.

Mint a lomb, mely a szél fúvására meghajtja koronáját s azután a saját erejéből, mely azt fölemeli, újra kiegyenesedik: én is úgy voltam bámulattal, amíg ő beszélt, de aztán felbátorított a beszéd vágya, amelytől égtem és elkezdtem:

- Oh, te alma, mely egyedül teremttétél! óh ősatya, kinek minden asszony lánya, vagy menyje! olyan alázatosan esedezem hozzád, ahogy csak kitelik tőlem: szólj hozzám, te látod kívánságomat, és hogy előbb halljalak, meg se mondom.

Mint mikor valami élő állat lepel alatt mozgolódik, hogy vegyék észre a kívánságát a mozdulatokból, melyek a takarón átlátszanak; azon módon éreztette velem az őslélek a leplén keresztül, hogy mily örömet járt kedvembe. Majd ezt lehellte:

- Anélkül, hogy elmondtad volna kívánságodat, jobban ismerem, mint te azt, amit legbizonyosabbnak tartasz; mert látom az igazi tükörben, mely más dolgokat magához hasonlókká tesz, őt azonban semmi sem teszi magához hasonlóvá. Azt akarod hallani, hogy mióta tett Isten engem a felséges kertbe, hol ő téged ilyen hosszú lépcsőre előkészített; s hogy mennyi ideig volt ő szememnek gyönyörűsége s a nagy haragnak tulajdonképpen oka s a nyelv, melyet használtam és szereztem. (A *felső kert*: a földi paradicsom; *ő*: Beatrice; a *hosszú lépcső*: út fel a mennyországba; *nagy harag*: Isten haragja az egész emberiségre.) Fiam, nem a tiltott fa gyümölcsének megkóstolása volt tulajdonképpen oka a hosszú száműzetésnek, hanem csak a korlát áthágása. Ott, ahonnan kihívta hölgyed Vergiliust, négyezerháromszázkét fordulását vártam a Napnak ezért a gyülekezettért; kilencszázharmincszor láttam visszatérni az útjába eső csillagokhoz, míg a földön voltam. A nyelv, melyen én beszéltem, egészen kihalt, mielőtt még Nimród népe gondolt volna a befejezhetetlen munkára (a Bábel tornya építésére;) mert az emberi ízlésnek, mely az ég forgását követve mindig változik, az emberi észnek egyik ténye sem volt soha tartós. A természet műve, hogy az ember beszél, de így vagy úgy, annak berendezését a természet a ti tetszésekre hagyja. Mielőtt leszálltam a pokol tornácaiba, a földön a legfőbb Jót, kitől az üdvösség jön, mely engem körülvesz: **J**-nek hívták; azután **E**I-nek hívták, és úgy is kell; mert a halandók beszéde olyan mint levél az ágon, mely lehull s más jön helyébe. (**J**: *Jehova* [Isten] nevének kezdőbetűje. **E**I: Isten neve héberül. *Erőst, Hatalmast* jelent.) A hegyen, mely legmagasabban kiemelkedik a hullámból, (a földi paradicsomban,) ott éltem előbb tiszta, később bűnös életet, az első órától kezdve a rákövetkező hatodikig, amikor a Nap negyedet változtat. (Hat óránként változtat új negyedet, mely alatt a föld körüli útjának negyed részét befutja. A régi magyarázók szerint Ádám csak 7 óráig volt a földi paradicsomban büntelen, boldog.)

HUSZONHETEDIK ÉNEK.

(A nyolcadik csillagos ég: Diadalmaskodó szellemek. Szent Péter beszéde a pápák ellen.

Mennyei fájdalom. Fölmenés a kilencedik égbe. A kilencedik kristályos ég:

Az angyalok Rendjei. Az első mozgó ég. Mennyei szépség és földi romlottság.)

„Az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek dicsőség!” kezdé az egész Paradicsom, úgy hogy ittassá tett engem az édes ének. Amit láttam, a világegyetem mosolyának látszott; mert a mámor fülelem és szememen át hatolt be. Óh, gyönyörűség! óh, kimondhatatlan öröm! Óh, szerelemmel s békességgel teljes élet! Óh, kívánság nélkül való biztos gazdagság! Szemeim előtt állott meggyújtva a négy fáklya, az, amelyik előbb jött, (Szent Péter,) élénkebben kezdett lobogni; s olyan lett a kinézése, amilyen Jupiter lenne, ha ő meg Márs madarak lennének s tollat (fényt) cserélnének. A gondviselés, mely ott sorrendet és szolgálatot oszt ki, a boldogok karában hallgatást rendelt mindenfelé, midőn ezt hallottam:

- Ne csodálkozzál, ha színt változtatok, mert amíg beszélek, meg fogod látni, hogy mindegyiknek átváltozik a színe. Az, aki az én helyemet bitorolja a földön, az én helyemet, mely üresen áll Isten Fiának jelenlétében, - a temetőből kloákát csinált, vérrel s büzzel teli, aminek örvend ott lenn az az elvetemült, aki innen felülről bukott le. (1300-ban a költő túlvilági útjának idejében *VIII. Bonifác*, Dante halálos ellensége volt a pápa. A *temető*: Róma, ahol a hagyomány szerint Pétert eltemették. Az *elvetemült*: Lucifer.)

Az egész eget azzal a színnel láttam behintve, amilyennel a szemközt álló Nap reggel s este festi be a felhőket. S mint az olyan tisztességes asszony, ki mindig tisztában van magával, s mások hibájáért, már ha csak hallja is, elpirul: Beatrice is úgy változtatta meg alakját, s úgy gondolom, olyan napfogyatkozás lett az égben, mint akkor, midőn a Legfelsőbb Hatalom (Krisztus) kiszenvedett. Azután elannyira megváltozott hangon beszélt, hogy az alakja sem változhatott meg jobban:

- Krisztus menyasszonyát nem azért nevelték föl az én véremen, a Linusén, meg Cletus vérén, hogy aranszerzésre használják fel; hanem e boldog élet megszerzéséért ontották véreket Sixtus és Pius és Calixtus és Urbanus. (A megnevezettek vértanúk s Róma első püspökei voltak.) Nem volt az nekünk szándékunkban, hogy a keresztény nép egyik része utódjaink jobbján, a másik része balfelől üljön; (jobbról az üdvözültek, balról az elkárhozottak;) az sem, hogy a kulcsok, melyek reám bízattak, jelvény legyenek olyan zászlón, mely keresztények ellen harcol; az sem, hogy az én képemet eladott és hazug szabadságlevelekre nyomják pecsétül, ami miatt sokszor elpirulok s hányom a szikrát. Pásztorruhában rabló farkasokat látunk lenn minden legelőn. Oh, isteni bosszú, miért alszol? A mi vérünkben cahorsiak és bászkok készülődnek inni. (*V. Kelemen* gascognei, vagy bászk, XXII. *János* cahorsi francia volt.) Óh, jó kezdet, milyen hitvány sorsra kell lesülyedned! De a magas gondviselés, mely Scipióval megvédte Rómában a világ dicsőségét, nemsoká segítségre jön, ahogy én tudom. Te pedig fiam, aki halandó terhed miatt még újra visszamégy le, nyisd ki a szádat és ne titkold el, amit én nem titkolok el.

Mint ahogy megfagyott gőzökből hópelyhek hullanak le a mi légkörünkben, ha az égi Bak szarva összeütődik a Nappal (tehát télen, mikor a Nap a Bak jegyében áll,) fenn úgy láttam az éthert ékesen s diadalmas hópelyheket hullatni, melyek ott időztek velünk. Szemem a fényöket kísérte s addig kísérte, míg a közbeeső tér a nagy távolság miatt elzárta előle a továbbhaladást. Ezért a hölgy, amint meglátta, hogy már nem nézek fölfelé, ezt mondá nekem:

- Nézz te és lásd, mekkorát fordultál!

Akkor vettem észre, hogy első letekintésem óta áthaladtam az egész íven, melyet az első zóna megtesz közepétől a végeig, úgy hogy Cadixon túl láttam Ulysses eszeveszett utazását, azon innen pedig a partot, ahol Európa édes teherré lett, (*Fenícia* partjáról van szó, ahol *Jupiter* bika-alakot öltve magára, elragadta Agenor feníciai király leányát, *Európát* s Kréta szigetére vitte.) S még többet is feltárt volna előttem e kis darab föld fekvése, de a Nap lábaim alatt nem egészen két jegy távolságra haladt. A szerelmes lélek, mely mindig hölgyem után eped, még jobban vágyott mint valaha, hogy őt láthassa. S ha természet vagy művészet alkotott látványokat, melyek a szemet vonzzák, a lelket lebilincselik, emberi testben vagy képekben: mind együtt semminek tűnnék föl az isteni gyönyörűséghez képest, mely reám ragyogott, mikor mosolygó arcára tekintettem. És az erő, melyet tekintete adott nekem, eltávolított Leda szép fészketől s a leggyorsabban forgó égbe ragadott. (*Leda* fészke: az Ikrek, *Castor* és *Pollux*.) Legközelebbi és legtávolabbi részei olyan egyformák, hogy nem is tudom megmondani, minő helyet választott ki nekem Beatrice. De ő, aki látta óhajításomat, beszélni kezdett, oly vidáman mosolyogva, hogy az Isten gyönyörködni látszott nézésében:

- A világrend, mely a közepét megállítja, a többit pedig akörül mozgatja, itt kezdődik mint kiindulópontból. Ebben az égben nincs más *Hol*, csak az isteni szellem, amelyben felgyúlad a szeretet, mely forgatja és az erő, mely kisugározza. Fény és szeretet fogják körül a körben, mint ez a többit s a keringését csak az érti meg, aki körülfogja. Mozgását más nem határozza meg, hanem ez méri meg a többit mind, mint ahogy tiz lesz félből s ötödrészből. S az, hogy az idő mint ereszti le gyökerét ebbe az edénybe, a többibe meg a leveleit, most nyilvánvaló lehet előtted. Óh, kapzsiság, mely a halandókat úgy magad alá meríted, hogy egyiknek sincs ahhoz ereje, hogy hullámaiból fölvehesse szemeit! Virul ugyan az emberekben az akarat, de a folyvást tartó eső átváltoztatja birtyókévé az igazi szilvát. Hűséget és ártatlanságot csak a kis gyermekekben lehet találni, azután eltűnik mindegyik, még mielőtt kipelyhedzik az álla. Az, aki bőjtől, míg gagyog, később ha feloldódik a nyelve, falánkká lesz s megeszik akármit, akár van bőjt, akár nincs. Némelyik szereti és tiszteli anyját, amíg csak gagyog, de mikor megeredt a nyelve, azt szeretné, ha eltemetve látná. Így lesz feketévé annak a szép lánynak, (az Egyháznak) első tekintetre fehér bőre, akinek atyja ránc hozza a hajnalt s itt hagyja az estvét. Te azonban, hogy ne csodálkozzál, gondold meg, hogy nincs aki a földön kormányozzon; ezért tévelyeg az emberi nem. De mielőtt januárus egészen kiesnék a télből a századrész miatt, amit ott lenn elhanyagolnak: akkorát csikorognak majd ezek a mennyei kerekék, hogy az oly régóta várt vihar oda fordítja a hajó hátulját, ahol az eleje van, úgy hogy egyenesen halad majd előre és igaz gyümölcs jön a virágzás után. (A nap-év nem egészen 365 napból és azonfelül 6 órából áll, ami négy év alatt egy napot tesz ki, hanem néhány perccel, vagyis a napnak körülbelül századrészával kevesebből. A szökőév eszerint többel van megtoldva, mint kellene. Ez a különbség száz év alatt egy napot tesz ki, tehát csak sok ezer esztendő múlva következik az be, hogy január kikopjék a télből. A „vihart” említő jóslat Danténak arra a reményére vonatkozik, melyet VII. Henrik császár olaszországi hadjáratához fűzött, ami azonban nem vált valóra.)

HUSZONNYOLCADIK ÉNEK.

(A kilencedik kristályos ég: Az angyalok kara. Isteni lényeg. Csillagrendek.)

Miután a gyarló halandók mostani életével ellentétben feltárta előttem az igazságot az, aki megadja lelkemnek a paradicsomi boldogságot; mint az, akinek hátát fáklya világítja meg, a tükörben előbb látja annak lángját, mint azt magát, vagy ahogy rá gondolt, s megfordul, hogy lássa, vajjon igazat mond-e neki az üveg, és látja, hogy megegyeznek egymással mint a vers a zenével: emlékszem én is, hogy úgy tettem, a szép szemekbe nézve, melyekből a szerelem hálót font, hogy megfogjon. S amint újra megfordultam és szemeim találkoztak azzal, ami ebben a térben megjelen, valahányszor megfigyeljük a keringését, láttam egy pontot, mely olyan éles fényt sugárzott ki, hogy az erős szűrés miatt be kell hunyni a szemet, amelyre rásütött; s a nekünk legkisebbnek látszó csillag, hozzá képest holdnak látszanék, ha csillagot csillag mellé lehetne tenni. Olyan távol, mint ahogy látszik udvarához a csillag, mely azt megrajzolja, ha legsűrűbb a gőz, mely azt viszi, a pont körül olyan távol forgott egy tűzkör oly gyorsan, hogy túltett volna azon a mozgáson, mely a világ körül leggyorsabban kering; ezt egy másik vette körül, ezt egy harmadik, a harmadikat egy negyedik, a negyediket az ötödik s aztán a hatodik az ötödiket; erre következett a hetedik, de ez már akkora volt, hogy Juno követe (*Iris*, a szivárvány) szűk lenne a befogadására; így a nyolcadik s a kilencedik; mindegyik lassabban mozgott aszerint, hogy a száma milyen távolságban volt az Egytől. (A központ körül keringő 9 fénykör, az angyalok 9 Rendje 3 hierarchiába van beosztva. Az I. hierarchiába tartoznak: 1. Szerafok, 2. Cherubok, 3. Trónusok. A II. hierarchiába: 4. Uradal-mak, 5. Erők, 6. Hatalmasságok. A III-ikba: 7. Fejedelemségek, 8. Arkangyalok, 9. Angya-lok.) S annak volt a legáttetszőbb lángja, melytől legkevésbé volt távol a tiszta láng; azt hiszem azért, mert többet vesz át tőle az igazságból. Hölgyem, aki nagy gondba merülni látott, ezt mondá:

- Attól a ponttól függ az ég és az egész természet. Nézd meg azt a kört, mely legközelebb van hozzá s tudd meg, hogy mozgása attól az égő szeretettől olyan gyors, amelytől hajtatik.

Én pedig így szóltam hozzá:

- Ha a világ abban a rendben forogna, melyet azokban a kerekben látok, akkor megnyugod-nám abban, ami előttem áll; de a látható világban azt látjuk, hogy a dolgok annál istenibbek (gyorsabbak), minél távolabb állanak a középponttól (a Földtől.) Ezért, ha kielégítést talál kívánságom e csodálatos, angyali templomban, melyet csak szeretet és fény határol, azt is meg kell hallanom még, hogy a példa (a látható világ) és a példány (az érzékfölötti világ) miért nem egyformán mozog; mert én hiába gondolkozom rajta.

- Nem csoda, hogy a te újjaid gyengék e csomó feloldására; olyan kemény lett az, mert senki még csak meg sem próbálta!

Igy szólt hölgyem, azután ezt mondta:

- Figyelj arra, amit majd mondok, ha meg akarod tudni, s hatolj a mélyébe. A testi körök (a 9 ég) aszerint bővebbek vagy szűkebbek, amint több vagy kevesebb van benne az erőből, mely minden részében elárad. Nagyobb jóság nagyobb üdvöt szerez, a nagyobb test nagyobb boldogságot foglal magában, ha részei egyformán tökéletesek. Tehát az (a kör), mely egészen magával ragadja a többi mindenséget, annak a körnek felel meg, mely legjobban szeret és legtöbbit tud. Ha tehát a mértéket az erőhöz alkalmazod, nem pedig azon anyagok látszatá-hoz, melyek gömbölyűeknek tűnnek föl előtted, akkor csodálatos összhangban látod a nagyobbat a többel, a kisebbet a kevesebbel, mindegyik égben, Értelméhez képest.

Mint a légkör fényes és derült marad, ha Boreas (az északi szél) abból a szájából fű, ahonnan szelídebben szokott fújni, mert tisztul s eloszlatja a ködöt, mely előbb zavarta, úgy hogy az ég minden bőségének szépségével mosolyog: én is úgy jártam, mikor hölgyem világos válaszával kielégített s olyannak látszott az igazság, mint csillag az égen. S miután szavait bevégezte, úgy szikráztak a körök, mint ahogy olvasztott érc hányja a szikrát. Mindegyik szikra (mindegyik angyal) a lángját (az Egyet) követte, s annyian voltak, hogy számuk a sakktábla kockáinak kétszeresen vett ezereinél is többre rugott. Karról-karra hallék hozsánnát zengeni az álló pont felé, mely őket azon a helyen tartja s fogja mindig tartani, ahol mindig voltak. S ő, (Beatrice,) aki kételkedő gondolataimat látta lelkemben, ezt mondá:

- Az első körök a szeráfokat s kerubokat mutatták meg neked. Oly gyorsan követik köteleiket, hogy amennyire lehetséges, hasonlítsanak a ponthoz s azt megismerésük nagysága szerint tehetik. Azt a többi szerető lángot, melyek azt körülveszik, az istenség Trónusainak hívják, mert azok zárják be az első hármaskört. És tudnod kell, hogy mindegyik annyi üdvöt érez, amennyire látása behatol az Igaz mélyébe, amelyben minden értelem megnyugszik. Ebből lehet látni, hogy a boldogság a megismerés tényén alapszik, nem a szeretetén, mely az után következik. S a megismerés mértéke a jutalom, amit kegyelem és jóakarat szül; így halad fokról-fokra. A második hármaskör, mely ilyen szépen virul ebben az örökös tavaszban, melyet az éjjeli Kos nem foszt meg lombjától, folytonosan hozsánnát zeng három dallamban, melyek az üdv három Rendjében hangzanak, ahonnan erednek. Ebben a hierarchiában három égi kar van: először az Uradalmak, azután az Erők, a harmadik Rend a Hatalmasságoké. A két utolsóelőtti körben keringenek aztán a Fejedelemségek és Arkangyalok; az utolsó egészen az ünneplő Angyaloké. Ezek a Rendek mind fölfelé néznek, lefelé győznek úgy, hogy mindnyájan Isten felé vonzatnak s mindnyájan oda vonzanak. És Dionysius olyan sóvárgással kezdett e Rendek szemléletéhez, hogy úgy nevezte el s különböztette meg őket, mint én. (*Dionysius Areopagitáról* 1. *Par.* X.) Gergely azonban eltért tőle; ezért mihelyt felnyitotta szemét ebben az égben, önmagán mosolygott (mert beismerte, hogy tévesen magyarázta az angyalok Rendjét.) És ha ilyen nagy titkos igazságot hirdetett halandó a földön, nem akarom, hogy csodálkozzál, mert aki azokat itt fenn látta (t. i. Szent Pál,) még több más igazságot is feltárt előtte ezekről a körökről.

HUSZONKILENCEDIK ÉNEK.

(A kilencedik kristályos ég: Angyali hierarchiák. Az angyalok elmélete.
A hiúságok prédikátorai ellen.)

Mikor Latona két gyermeke (a Nap és Hold,) eltakarva a Kostól és Mérlegtől, egyszerre érintik a látóhatárt; amennyi idő kell addig a pillanatig, mely egyensúlyba hozza s amíg egyik is, másik is félkört cserélve kilép az egyensúlyból: csak annyi ideig hallgatott Beatrice, mosolytól kipirult arccal, merően a pontra (Istenre) nézegetve, mely engem legyőzött; azután így kezdte:

- Megmondom én, nem kérdezem, hogy mit akarsz hallani, mert láttam ott, ahol minden *ubi* és minden *quando* találkozik. (*Ubi*: Hol? *Quando*: Mikor?) Nem azért, hogy olyan jóhoz juss, ami nem lehetséges, hanem hogy a fénye visszaragyogva elmondhassa: *Subsisto* (Vagyok;) örökkévalóságában az időn kívül, minden más fogalmon kívül, amint neki tetszett, az örök szeretet kilencszeres szeretetben nyilatkozott meg. Előbb (a teremtés előtt) sem feküdt megdermedve, mert Istennek e vizek fölött járását sem az Előbb, sem az Utóbb nem előzte meg. (Az örökkévalóság kizárja a kezdet és vég fogalmát. Tehát nem mondhatjuk Istenről, aki nem az időben, hanem az örökkévalóságban él, hogy a teremtés előtt tétlenül hevert, mert előtte nincs Múlt és Jövő, hanem csak az örökkévaló Jelen.) Alak és anyag egyesülve és tisztán hibátlanul jött létre, mint három vessző háromhúros nyílról. És mint az üvegen, borostyánkővön vagy kristályon úgy ragyog a sugár, hogy jötte és teljes otléte közt nincs közbeeső tér: úgy sugárzott ki a hármasság hatása (t. i. a tiszta alak, a tiszta anyag és az alakkal egyesült anyag) egész mivoltában az ő Urától, tekintet nélkül a kezdetre. Rend teremtetett és állapított meg a lények között; s azok (az angyalok) kerültek a világ csúcsára, (azokat helyezték a többi ég fölé,) ahol a tiszta öntevékenység megalkottatott. Legalul került a pusztaság lét-erő; közből a lét-erő egyesült a tetterővel olyan kötelékben, mely soha nem bomlik fel. Hieronymus írt ugyan nektek egy hosszú értekezést az Angyalok teremtésének századairól, mielőtt a többi világ megteremtetett; de ezt az igazságot már megírták sok oldalon a Szent Lélek írói; ott meglátod, ha jól ügyelsz. S úgy ahogy belátja az ész is, mely nem engedné meg, hogy mozgató erők legyenek (az angyalok) annak tökéletessége nélkül. Most már tudod, hogy ezek a szerelmek hol s mikor s hogyan lettek kiválasztva, úgy hogy kívánságodban már három lángot kioltottam, (három kétségedet eloszlattam.) Nem tudnál húszig számlálni olyan gyorsan, mint ahogy az Angyalok egy része felzavarná elemeitek alapját (a Földet, melyen úgy állt elő a pokol, hogy Lucifer lebukott rá az égből. A többi elem: a víz, levegő és tűz.) A másik ott maradt s megkezdte ezt a művészetet (az Egy körüli forgást,) melyet itt látsz, oly nagy gyönyörűséggel, hogy a forgástól soha nem válik meg. A bukás oka annak az átkozott kevélysége volt, akit a világ minden terhétől beszorítva láttál (t. i. Lucifer.) Azok, akiket itt látsz, alázatosságukban ama jóság teremtményeinek vallották magukat, amely képesekké tette őket annak elismerésére. Ezért magasztaltatott fel belátásuk a megvilágosító kegyelem által s érdemüknél fogva annyira, hogy akaratuk teljes és szilárd. S nem akarom, hogy kételkedjél, hanem légy bizonyos arról, hogy a kegyelem elfogadása érdem aszerint, hogy megnyílik-e előtte a hajlandóság. Most már további segítség nélkül elmélkedhetel e gyülekezetről, ha szavaimat megszívlelted. De mivel azt olvassák a földön a ti iskoláitokban, hogy az angyalok természete olyan, hogy ért, emlékezik és akar: ezért még beszélni fogok, hogy tisztán lásd az igazságot, melyet ott lenn összefoglalnak, kétértelmű olvasással. Ezek a lények, mióta Isten ábrázatában gyönyörködnek, nem fordították el tekintetüket attól, mely elől semmi sem rejtőzködhetik el; látásukat ezért nem szakítja meg új tárgy s megosztott gondolat miatt nincs szükség visszaemlékezésre. Ott lenn alvás nélkül álmodnak, amikor hiszik is, nem is hiszik, hogy igazat

mondanak; de az egyikben több a hiba és több a szégyen, (amikor az *álmot igazságnak* adják ki, pedig jól tudják, hogy csak álom, amit hirdetnek, nem pedig igazság.) Ti ott lenn nem egy úton jártok, mikor filozofáltok; úgy elragad benneteket a látszat szeretete s annak gondolata. S még ezt itt fenn kevesebb bosszúsággal tűrtek, mint mikor sutba dobják a szent írást, vagy elcsavarják. Arra ti nem gondoltok, hogy mennyi vérbe kerül elhinteni a magot a világon, és milyen nagy becsben áll, aki alázatosan ahhoz tartja magát. Mindenki csak látszani akar, találmányokon töri a fejét, eféléket tárgyalnak a papok is, de az evangélium hallgat. Egyik azt mondja, hogy Krisztus kínszenvedésekor a hold visszafordult s közbetolta magát (a Nap és a Föld közé,) ezért nem ért le a Nap fénye. Egy másik meg azt mondja, hogy a fény magától bújt el; ezért állott be olyan napfogyatkozás a spanyoloknál és indusoknál, meg a zsidóknál. Firenzében nincs annyi Lapi meg Bindi, mint ahány eféle mesét lekiabálnak a szószékről itt is, ott is, egy esztendőn át; úgy hogy a birkák, akik azt nem értik, széllel jóllakottan mennek haza a legelőről, és az nem menti őket, hogy nem látják a kárukat. (A *Lapi* és *Bindi* név annyira elterjedt keresztnév volt akkor Firenzében, mint most nálunk pl. a Jancsi vagy Pista név.) Krisztus nem ezt mondta első gyülekezetének: „Menjetek és prédikáljatok össze a világnak mindenféle badarságot,” - hanem igazi alapot adott nekik; s ez úgy hangzott az ő ajkaikról, hogy a hit ápolásáért vívott harcban pajzsot és lándzsát csináltak az evangéliumból. Most élcekkal és tréfákkal mennek prédikálni, s ha nagyokat kacagnak, dagad a kámzsa s többet nem is kívánnak. De a kámzsa csücskében olyan madár rakott fészket, hogy ha látná a nép, látná azt a bűnbocsánatot is, amibe úgy bízik. („A kámzsa csücskébe fészkelő madár”: az ördög, nem pedig a Szent Lélek galambja.) Azért termelt annyi ostobaság a földön, mert rohannak oda, ahol bűnbocsánatot ígérnek, bár felhatalmazás nélkül. Ebből hízlalja a disznót Szent Antal és még mások, akik disznóbbak a disznónál, mert pecsét nélkül való, hamis pénzzel fizetnek. (*Antal* egyiptomi remetét [† 356] lábánál egy disznóval szokták festeni, célzással az ördögre, aki a legenda szerint disznó képében akarta elcsábítani. „Hamis pénz”: a bűnbocsánat osztogatásáért beharácsolt pénz.) De ha már ennyire eltértünk, ezentúl az egyenes ösvényre fordítsd szemeidet, hogy idővel rövidebb legyen az út. Ez a természet (az angyalok serege) számra nézve úgy felszaporodott, hogy halandó nyelv vagy értelem nem ér föl annyira. S ha meggondolod, amit Dániel kinyilatkoztat, meg fogod látni, hogy ezreiben határozott szám rejlik. (*Dániel* az angyalok számáról VII. 10.) Az ösfényt, mely azokat mind kisugározza, annyiféleképpen fogadják be, ahány a láng, melyekben megjelenik. Ezért, minthogy a hatás követi a tényt, a szeretet édessége is bennök különbözőképpen forró vagy csak langyos. Nézd meg hát az örök erő fenségét és gazdagságát, minthogy annyi tükröt csinált magának, melyekben megtörik; egynek maradván meg mint azelőtt.

HARMINCADIK ÉNEK.

(Az Empyreum: Isten, Angyalok, Üdvözültek. Fölszállás a legfelsőbb égbe.
Tűzfolyam. A mennyei rózsza. VII. Henrik helye.)

Talán hatezer mérföldnyire távol tőlünk gyúlad fel a hatodik óra (délben), s ez a világ már szinte vízszintes irányban veti az árnyékát, ha a fölöttünk magasan elterülő ég közepe kezd úgy megváltozni, hogy egyik-másik csillag elvész, addig a mélységig; és amint előbbre jön a Nap legfényesebb szolgálóleánya, az ég elrejtí csillagait egyiket a másik után, még a legszebbiket is: úgy tűnt el lassanként előlem a diadalmi fény is, (az Angyalok 9 Rendje, mely mindig a Pont körül játszik, mely engem elvakított, miközben úgy látszott, hogy attól van körülvéve, amit ő vesz körül. (Úgy látszik, hogy az angyali karok fogják körül a Pontot, pedig a valóságban a Pont veszi körül őket is mint minden dolgot.) Ezért Beatricére néztem; a szerelem kényszerített rá, meg az, hogy nem láttam semmit. Ha mindazt, ami eddig elmondattott róla, egy dicséretbe összegyűjteném, kevés lenne mostanra. A szépség, amit én láttam, annyira fölének emelkedik, hogy - amint biztosan hiszem - egyedül csak az ő Teremtője fogja föl egészen. Ennél a helynél legyőzöttnék ismerem be magamat, jobban mint valaha víg vagy szomorú költő, tárgyának bármelyik helyétől; mert ahogy a Nap a gyenge, reszkető látást, úgy választja el magától lelkemet az édes mosolyra való visszaemlékezés. Az első naptól kezdve, mikor ebben az életben megláttam arcát, mostani megpillantásáig, tudtam kísérni énekemmel, de most abba kell hagynom a kísérést, mert versemmel sokkal hátrább maradnék szépsége mögött, mint bármelyik művész a céljától. Olyan szépség megénekelését méltóbbra bízom, mint amilyen az én sípom, amely siet befejezni merész tárgyát. Ez ügyes vezető mozdulatával és hangjával így kezdé újra:

- Kijöttünk a legnagyobb testből (az első mozgó égből) a mennybe, amely tiszta fény; értelmi fény, telve szeretettel; az igazi jó szeretete, telve örömmel; öröm, amely felülmúl minden édességet. Itt meg fogod látni a paradicsomnak mindakét seregét, s az egyiket abban a ruhában, melyet az utolsó ítéletkor látsz meg. (A két sereg: az Angyalok és az Üdvözültek.) Mint hirtelen villám, amely úgy elvakítja a látást, hogy a szemet a legerősebb tárgyak benyomásától is megfosztja: úgy körülragyogott engem az élő fény s tündökléséből olyan fátyolt borított rám, hogy semmit sem láttam.

- A Szeretet, amely ezt az eget kibékíti, mindig ilyen üdvözléssel fogad, hogy a gyertyát előkészítse lángjára.

E rövid szavak nem jutottak el hozzám olyan hamar, mint ahogy megértettem, hogy erőm megsokszorozódott; s olyan új látóerő gyúladt föl bennem, hogy nincs oly tiszta fény, melyet szemem ki ne bírna. S láttam egy fényt, sárgás színűt, folyó alakjában, csodás tavasztól festett két part közt. A folyóból élő szikrák szálltak ki s mindenfelé leültek a virágokra, mint aranyba foglalt rubinkövek. Azután mintha megittasodtak volna az illattól, újra bemerültek a folyóba, s ha az egyik belépett, a másik kijött onnan.

- A magas vágy, mely most lángra gyújt téged és sürget, hogy megértsd, amit látsz, annál inkább tetszik nekem, minél jobban dagad. De előbb innod kell ebből a vízből, mielőtt nagy szomjad lecsillapodnék, - így szólt hozzám szememnek napvilága. Majd hozzátette még: A folyó a fej- s alászálló topázok s a füvek mosolygása valóságuknak csupán árnyékszerű magyarázata; nem azért, mintha ezeket a dolgokat nehéz volna megérteni, hanem a hiba a te részedben van, aki nem látsz még olyan élesen.

A csecsemő nem fordítja oly hirtelen arcát az anyatej felé, ha sokkal később kel föl a rendesnél, mint én tettem akkor, midőn azért, hogy szemeim tükörként még jobban megláthassák

az égi képeket, lehajlottam a víz fölé, mely azért folyik ott, hogy jobban lássunk tőle. S mihelyt ivott belőle szempillám széle, hosszúságából kerekre változni látszott (a folyó.) Azután mint az álarcos emberek, akik másoknak látszanak mint előbb, ha levetik az álarcot, mely alatt eltűntek: úgy változtak át virágok és szikrák nagyobb tüzekké úgy, hogy az égnek mindakét udvarát világosan láttam. Óh, isteni ragyogás, mely által megláttam az igaz ország felséges diadalát, adj erőt nekem, hogy elmondhassam: milyennek láttam. Azt a fényt ott fenn a Teremtő annak a teremtménynek engedi látni, aki az Ő nézésében találja meg a békét; s köralakban terül ki annyira, hogy kerülete a Napnak nagyon széles öv lenne. Egész megjelenése egy sugárból ered, mely az Első Mozgó felső széléről verődik vissza, arról, mely onnan nyer életet s erőt. És mint a domb, melynek alja visszatükröződik a vízben, mintha díszben nézegetné magát benne, hogy mennyi fű és virág van rajta: úgy láttam én is a sok fényt egymáson köröskörül ezernél több fokon visszatükröződni, ahányan tőlünk oda visszatértek, (ahány emberi lélek a földről visszatért az égbe.) S ha már a legalsó fok is akkora fényt foglal magába, mily nagynak kell lenni ennek a rózsának a legszélső leveleiben! Tekintetem nem tévedt el a területén s magasságán, hanem egészen felfogta az üdvösség nagyságát és milyenségét. Közelség s távolság itt sem nem vesz, sem nem ad, mert ahol Isten közvetlenül kormányoz, ott nincs természeti törvény. Az örök rózsza sárga közepébe, mely kiterjed, fokozódik s az örökké tartó tavasz Napjának illattal tömjénez, oda vont engem Beatrice, mint olyan embert, aki hallgat, de beszélni akar, - s ezt mondta:

- Nézd, mennyien vannak itt fehér ruhában! Nézd a mi városunkat, milyen nagy körben jár! Nézd, hogy teli vannak a székeink, úgy hogy kevés emberre várnak ott már. Abban a nagy székben, melyre szemedet függesztetted a korona miatt, melyet már feltettek rá, még mielőtt ezen a mennyegzőn vacsorálnál (halálad előtt), abban fog ülni a felséges Henrik lelke, aki lenn császár lesz, aki azért jön majd Itáliába, hogy talpra állítsa, mielőtt ez elkészült volna rá. (VII *Henrik* a Luxenburg-házból; 1308-ban választották császárrá. A költő egyideig tőle várta a pápák világi hatalmának megtörését s Itália sok szerencsétlenségének megszüntetését. Tudjuk, hogy a sok szép remény a költőnek sok szép álmával együtt, meghíúsult. Lement ugyan Henrik Itáliába, de a pápa cserbenhagyta s amint ma is hiszik, megmérgeztette 1313-ban.) A vak kapzsiság, mely elveszi az eszeteket, hasonlókká tett benneteket a kis gyermekhez, aki éhen hal s eltaszítja magától a dajkát. Olyan ember lesz akkor előljáró (pápa) az isteni törvényszéknél (az Egyházban,) aki nyíltan s alattomban nem egy úton fog járni vele. (A pápa V. Kelemen 1305-14-ig uralkodott. Ő tette át székhelyét Avignonba. Nagy ellenségét, VII. Henriket csak egypár hónappal élte túl.) De aztán kevés ideig tűri meg az Isten a szent hivatalban, mert lebuktatják oda, ahol Simon, a bűbájos lakol érdeme szerint, s az Anagnait még lejjebb taszítja. (*Anagni*, vagy *Alagna* város a Campagnában. Odavaló volt a Gaetaniak családja is, melyből VIII. Bonifácus pápa származott. Ezért nevezi a költő Anagninak.)

HARMINCEGYEDIK ÉNEK.

(Az Empyreum: Isten, Angyalok, Üdvözültek. A fehér rózsza és az angyali méhek.
Szent Bernát. Imádság Beatricéhez. Szűz Mária dicsősége.)

Tehát fehér rózsza alakjában mutatkozott előttem a szent hadsereg, melyet Krisztus a vérével jegyzett el menyasszonyául. De a többi, akik röpködve nézik és zengedezik Annak dicsőségét, aki szeretettel tölti be őket, s azt a jóságot, mely olyan nagyoknak tette meg őket, - mint a méhraj, mely hol bemerül a virágba, hol pedig újra visszamegy oda, hol a munkája mézzé válik: úgy szállt le a nagy virágra, mely annyi levéllel ékes s onnan megint felszállt oda, ahol szerelme időzik örökké. Égő lángnak néztek ki mindnyájan, szárnyuk aranyból volt, a többi pedig olyan fehér, hogy a hó nem ér föl vele. Mikor fokról-fokra leszálltak a virágra, oldalukat verdesve, békét s áhitatot hoztak le, amit fenn szereztek. A röpkedő nagy sereg, mely Isten trónja s a virág közé lépett, nem akadályozta meg a látást és a ragyogást; mert az isteni fény áthatja a világegyetemet, aszerint, hogy mennyire érdemes rá, úgy hogy annak nem állhat útjába semmi. Ez a biztos örvendező ország, melyben régi és új nép lakik, szemét és szerelmét egészen egy célra irányozta. Óh, háromszoros fény, mely a szemeikbe egyetlen egy csillagban szikrázva úgy kielégítéd őket, nézz le ide a mi zivatarunkra! Ha a barbárok, a világnak ama tájékáról jöve, melyet minden nap Helice takar, aki kedvelt fiával kering, - Rómát és bámulatos műveit nézve csodálkoztak, mikor a Laterán minden halandó dolgot felülmúlt: minő csodálatnak kellett elfognia engem, aki mulandó hazából az örökkévalóba s Firenzéből igaz és feddhetlen nép közé jöttem! („A világnak az a tájéka”: észak, hol mindig a Nagy Medve forog. Jupiter *Helice* nimfát átváltoztatta a Nagy Medve csillagzáttá, fiát: Bootét pedig Kis Medvévé. A *Laterán*: Róma egyik régi palotája és bazilikája. Utóbbit Constantin építtette s a római püspököknek ajándékozta.) Aközt és az öröm közt bizonyára az tetszett nekem, hogy oda hallgassak és szótlannul maradjak. És mint a vándor, ki fogadalma templomában körül-nézve felüdül s reméli, hogy majd elmondja, mit látott; úgy nézegettem én is, az élő fény közt járkálva, a lépcsőkre hol fel, hol le s megint vissza a körre. Láttam szeretetre rábeszélő arcokat, mások fényétől s a maguk mosolyától ékesen s csupa tisztos mozdulatokkal díszesen. Tekintetem már átfogta a paradicsom egész alakját s még sehol sem állt meg a szemem; megfordultam újra felgyúladt vágygal, hogy hölgyemtől olyan dolgokat kérdezzek, melyekkel elmém foglalkozott. Én egyre gondoltam, de más felelt; azt hittem, Beatricét látom s egy aggastyánt láttam, a dicső néppel egyenlően öltözve. Szemén s arcán jóakaró vidámság áradt el, kegyes mozdulattal, mint gyöngéd apához illik. „Hol van ő?” kérdezém hirtelen; amire ő:

- Beatrice azért szólított el a helyemről, hogy kívánságodat kielégítsem. És ha fölnézel a harmadik kör legfelső fokára, ismét meglátod majd trónusán, melyet érdemei juttattak neki.

Válasz nélkül emeltem föl szemeimet s láttam koszorúvá átváltozni, az örök sugarakat visszatükrözve. Attól a tájtól, hol legmagasabban dörög, nincs olyan messzire halandó szem, bármily mélységbe hatoljon le a tengerbe, mint amennyire távol esett Beatricétől az én tekintetem; de az nálam nem volt akadály, mert képe semmitől el nem homályosítva szállott le hozzám.

- Oh, Asszonyom, akiben reménységem él, aki javamért még azt is eltűrte, hogy a pokolban ott hagyta nyomaiddat! Mindazokért, amiket láttam, hatalmadnál s jóságodnál fogva, elismerem kegyelmességedet és erődet. Te vontál ki engem szolgaságból szabadságra mindazokon az úton, mindazokon a módokon, melyek hatalmadban állottak, hogy megtehesd. Őrizd meg bennem nagylelkű adományaidat, hogy a lelkem, melyet meggyógyítottál, a te kegyelmedben váljék meg testétől.

Igy imádkoztam; ő pedig - tőlem oly távol - úgy látszott, mosolygott s rám nézett; azután ismét az örök forráshoz fordult. A szent öreg pedig így szólt:

- Hogy tökéletesen bevégezd útatod, melyre kérés meg szent szeretet küldött, repüld be szemeiddel ezt a kertet; mert látása még jobban megerősíti tekintetedet, hogy fölmehezz az égi sugáron. Az ég Királynője, kiért egész szerelemmel lángolok, megadja nekünk ezt a kegyet, mert én vagyok az ő hűséges Bernátja. (Clairvauxi *Bernát*, a második keresztes hadjáratot ő indította még hatalmas szónoklataival. † 1153.)

Mint az, aki talán Horvátországból jön, hogy lássa a mi Veronikánkat s régi hírével nem tud betelni, hanem amíg megmutatják neki, gondolatokba merülve mondja: „Uram, Jézus Krisztus, igaz Isten! Ilyen volt hát a te képed?” (*Veronika*, a görög *vera ikon* szóból, mely *igazi képet* jelent. Így nevezik azt a leplet, melyet Rómában a Sz. Péter-bazilikában őriznek. A monda szerint egy Veronika nevű leány szíve megesett az Üdvözítőn, mikor a kereszt sulya alatt kiverte a verejték; odaadta kendőjét Krisztusnak, hogy törölje le vele arcáról az izzadságot. A kendőn azóta látszik Krisztus képe.) Olyan voltam én, mikor láttam élő szeretetét annak, aki ezen a világon szemlélődéseiben megízlelte azt a békét.

- Kegyelemnek fia, kezdé, - ez a boldog lét ismeretlen lesz előtted, ha szemedet csak lefelé tartod; de nézd a legtávolabbi köröket is, míg meglátod trónján a Királynőt, akit odaadással szolgál ez a birodalom.

Fölemeltem szemeimet; és mint reggelenként a látóhatár keleti része túlragyogja azt, hol a Nap leszáll: szememmel mintegy a völgyből hágva föl a hegyre, úgy láttam én a szélén egy részt a többi fénynél jobban ragyogni. S miként ott, ahol a rúdat várják, melyet Faeton rosszul kormányzott, nagyobb lánggal ég, kétfelől (keleten s nyugaton) pedig halványodik a világosság: úgy élénkült meg a közepén az a béke-lobogó és úgy fogyott a láng mindenfelől. S a közepén, kifeszített szárnyakkal láttam ezernél több ünneplő angyalt; mindegyik különbözőt ragyogásban s mozdulataiban. Láttam ott egy szépséget (Máriát) mosolyogni játéukra s énekükre, ami gyönyörűség vala a többi szentnek szemében. És ha még olyan gazdag lennék is szóban s képzeletben, akkor sem merném megpróbálni boldogságuk legkisebb részének a leírását sem. Mikor látta Bernát, hogy szememet az ő izzó fényére szegeztem s figyelmesen nézem, oly nagy szeretettel fordította az övét feléje, hogy látására az én szemem attól még nagyobb lángra gyúladt.

HARMINCKETTEDIK ÉNEK.

(Az Empyreum: Isten, Angyalok, Üdvözültek. A mennyei rózsza. Gyermekek.
Mária és Gábor angyal. A mennyei Jeruzsálem Főrendjei.)

Örömétől elragadtatva, a szemlélődő önszántából magára vette a tanító teendőjét és szavait így kezdte meg:

- Az, aki oly szépen ül (Mária) lábainál, ő az, aki felnyitotta és ütötte a sebet, melyet Mária bekötött és meggyógyított. (*Éva* ösanyánk, akinek bűne Szűz Mária közbenjárására megbo csáttatott. A seb: az eredendő bűn.) Abban a sorban, mely a harmadik ülésekből áll, ott ül Rákhel és Beatrice, amint látod. Sára, Rebeka, Judit és az, aki ösanyja volt az énekesnek, aki bűne miatt érzett fájdalomból ezt mondá: *Miserere mei*; ott láthatod a lépcsőkön alább ülni, ahogy őket névszerint megnevezve a rózsán levélről-levéltre leszálok. (*Rákhel*, Jákób felesége. *Sára* Ábrahám pátriárka felesége, az eljövendő Krisztusban hívőknek ösanyja. *Rebeka* Izsák pátriárka felesége, *Judit* ölte meg Holofernest, a zsidók ellenségét. „Ösanyja az énekesnek”: a névszerint meg nem nevezett *Ruth*. Az „énekes”: *Dávid* király. Így kezdi a LI. zsoltárt: „Könyörülj rajtam, én Istenem!”) A hetedik foktól lefelé, mint az elsőtől a hetedikig, zsidó nők következnek, a virág szirmait egymástól elválasztva. (A zsidónők választják el az ó-testamentomi szenteket az új-testamentumiaktól.) Mert ők a választófal, mely a szent lépcsőket a Krisztusban való hit szerint elválasztják. Ezen az oldalon, hol érett a virág, mindegyik levelével együtt, azok ülnek, akik hittek Krisztus eljövételében. (*Ezen az oldalon*: a zsidónőktől balra. *Érett a virág*: minden hely el van foglalva.) A másik oldalon, hol a félkörök üres helyektől meg vannak szakgatva, azok ülnek, akik az eljött Krisztus felé fordították tekintetüket. És mint ott az ég Asszonyának dicső trónja s az alatta levő többi székek el-különülnek, éppenúgy átellenben ott van a nagy Jánosé, aki mindig szent volt, pusztán élt, vértanúságot szenvedett s azután két évig poklot. (*Keresztelő János* Krisztus haláláig, két évig volt a pokol tornácában.) S alatta így különválasztva (az ó- és újszövetség üdvözlőjei közt jelöltetett ki a hely Ferencnek, Benedeknek és Ágostonnak s a többieknek le odáig fokról-fokra. (*Assisi Ferenc*; Norciai *Benedek*, a Monte Cassinoi zárda alapítója † 543; *Ágoston*, a tudományos theologia megalapítója, pogány apának s keresztény anyának gyermeke. Híres „Vallomásai”-ban beszélt el élete történetét. † 430.) Csodáld most a felséges isteni végzést, hogy a hitnek úgy az egyik, mint a másik szempontja egyformán fogja betölteni ezt a kertet. És tudd meg, hogy attól a lépcsőtől le, mely a tér közepén elválasztja a két falat, nem a saját érdemükből ülnek, hanem mások érdeméért bizonyos föltételekkel; mert ezek a lelkek előbb megváltattak, még mielőtt igazán választást tehettek volna. (Ezek: az ártatlan gyermekek.) Megláthatod az arcukról s gyermekes hangjukról, ha jól megnézed s hallgatod őket. Te most kételkedel s kételkedve hallgatsz, de én feloldom az erős kötelet, melylyel tépelődő gondolataid összeszorítottak. (Azon tépelődik a költő, hogy miért van különbség a boldogság fokozatai közt, s vajjon csak véletlen-e ez a különbség.) E birodalom nagy területén véletlenségnek nincs helye, éppen úgy, mint gyásznak, szomjuságnak vagy éhségnek; mert bármit látsz, azt örök törvény állapítja meg, úgy hogy itt a gyűrű egészen ráillik az újra. S ezért ez a korán igaz életre jutott sereg nem *sine causa* (ok nélkül) lett többé-kevésbé megkülönböztetve egymás közt. A Király, aki alatt ez az ország oly nagy szeretetben s oly nagy gyönyörűségben nyugszik meg, hogy senki sem merészkedik magasabbra, a lelkeket mind boldog szemléletében teremtvé, tetszése szerint különbözőképpen ajándékozza meg kegyelmével; itt elégedjünk meg a hatással, (elégedjünk meg azzal, hogy Isten akarta így, de ne keressük az okát.) Ez határozottan s világosan ki van fejezve a szentírásban azoknál az ikreknél, akik már az anyaméhben haragra lobbantak. (Rebeka ikergyermekei, Ézsau és Jákób még születésük

előtt összevesztek. A szőrös, rőt Ézsaut Isten megbélyegezte, Jákóbot pedig „a másíknál erősebb nép” törzsökének választá ki.) Ezért kell a legmagasabb fénynek (a koszorúnak) a kegyelem fokozata szerint (a haj színéhez) méltóan alkalmazkodnia. Tehát érdemökre való tekintet nélkül helyezték el őket a különböző fokokra; csak a kegyelem első sugara szerint különböznek. Az első századokban az üdv elnyeréséhez elegendő volt az ártatlanságon kívül csupán a szülők hite. Miután az első korszakok beteltek, a fiúgyermeket körül kellett metélni, hogy ártatlan szárnyuk erőt szerezzen. De miután eljött a kegyelem kora, Krisztus tökéletes keresztsége nélkül még az olyan ártatlanságot is visszatartották ott lenni. (A körülmetélés még nem volt tökéletes keresztség. Krisztus után a meg nem keresztelt gyermekek *ott lenni*, a pokol tornácában maradtak.) Most pedig nézz abba az arcba, mely legjobban hasonlít Krisztushoz, mert csak annak tisztasága készíthet elő Krisztus látására. (A költő most látja meg Sz. Máriát, kinek arca legjobban hasonlított a Fiáéhoz. Az egész paradicsomban Mária volt eddig a legszebb, Istenhez leghasonlatosabb.)

Annyi üdvöt láttam reá hullani; azok a szent lelkek hozták, akik azért teremttettek, hogy abban a magasságban repüljenek. Amit eddig láttam, az mind nem töltött be ekkora bámulattal, s Istenhez ennyire hasonlatos képet egyik sem mutatott. És az a szeretet (Gábor arkangyal) mely először szállt le oda, ezt énekelve: *Ave Maria, gratia plena*, (Üdvözlégy Mária, malasztal teljes,) kiterjeszté szárnyait előtte. Az isteni dalra mindenfelől rázendített az üdvözültek kara, úgy hogy attól minden arc még jobban földerült.

- Óh, szent Atya, aki érettem elviseled, hogy itt lenni légy, elhagyván az édes helyet, ahol örök végzés szerint ülsz, - ki az az angyal, aki oly nagy gyönyörűséggel néz a mi Királynőnk szemeibe, oly nagy szerelemmel, hogy tűzből látszik lenni?

Ezért a felvilágosításért fordultam ahhoz, (Bernáthoz,) aki Mária nézésétől megszépült, mint hajnali csillag a naptól. Ő pedig ezt mondta nekem:

- Biztosság és báj, ami csak lehet angyalban és lélekben, mindaz megvan őbenne, s azt akarjuk, hogy úgy legyen, mert ő az, aki levitte a pálmaágot Máriához, mikor Istennek fia magára akarta venni a mi terhünket. De most kövess szemeiddel, míg beszélve tovább megyek s jegyezd meg e legigazabb s legkegyesebb birodalom nagy pátriciusait. Az a kettő, akik ott fenn a legnagyobb boldogságban ülnek, mert legközelebb vannak a Felséges Asszonyhoz, olyan mint két gyökere ennek a rózsának. Az, aki balfelől ül mellette, az atya, kinek vakmerő kóstolása miatt az emberi nem annyi keserűt kóstol, (t. i. Ádám.) Jobbról látod a szent Egyháznak azt az ősapját, (Sz. Pétert,) akire Krisztus rábízta e bájos virág kulcsait. Az pedig, aki mielőtt meghalt, látta minden viszontagságait annak a szép menyasszonynak, akit lándzsával és szegekkel szerzett, ott ül mellette. (János evangélista. A menyasszony: az Egyház, melyet Krisztus szerzett vére hullásával.) A másik mellett pihen az a vezér, aki alatt a háládatlan, ingatag és makacs nép mannával élt. Péterrel szemközt látod ülni Annát, oly boldogan, hogy nézheti leányát (Szűz Máriát,) hogy Hozsánna éneklésekor nem veszi le szemeit róla. S a legnagyobb családapával szemben ül Lucia, aki hölgyedet leküldte, mikor lerohanva sütötted le szempilládat, (mikor lemondta a reményről, hogy fölérsz a kedves hegyre. L. *Pokol* I-II.) De minthogy eljár az idő, mely téged elaltat, itt megállunk majd, mint a jó szabó, aki olyan bőre szabja a ruhát, ahogy telik a posztóból. (Dante előre megállapította, hogy költeményét száz énekben írja meg. Sietnie kellett tehát s ezért szakítja félbe a mennyei rózsa további részletes leírását.) Fordítsuk szemeinket az örök Szeretetre, hogy reá tekintve, amennyire lehet, hatolj keresztül a ragyogásán. Valóban, nehogy tán visszaessél, mikor azt hiszed, hogy röptödben előre haladsz, imáddal kegyelemért kell esedezned; kegyelemért attól (Máriától,) aki segíthet rajtad; és te szeretettel követsz engem, hogy a szived ne váljon el soha szavaimtól.

És elkezdte ezt a szent imádságot.

HARMINCHARMADIK ÉNEK.

(Az Empyreum: Isten, Angyalok, Üdvözültek. A szent imádság. Mária közbenjárása.
Az Istenség látásának teljessége. A Szentháromság titka. Krisztus kettős
természetének titka. A legnagyobb boldogság.)

„Szűz Anya, leánya önnönfiadnak, minden teremtsnél alázatosabb és felségesebb, biztos célja az örök végzésnek! Te vagy az, aki az emberi természetet úgy megneemesítéd, hogy a Teremtője nem áttá teremtényévé lenni. A te méhedben gerjedt föl a szeretet, melynek melegétől az örök békességben így felsarjadt ez a virág. Te vagy itt nekünk a szeretet déli fáklyája, lenn pedig a halandók között te vagy a reménység élő forrása. Asszonyunk, te oly nagy vagy s megteheted, hogy aki üdvösséget óhajt és nem hozzád folyamodik, annak óhajta szárnny nélkül akar repülni. A te jóságod nemcsak segít azon, aki azt kéri, hanem sokszor önként megelőzi a kérést. Benned egyesül az irgalom, benned a szánalom, benned a nagylelkűség, benned minden jóság, melyre teremtett lény képes. Ez itt, aki a mindenség legmélyétől idáig látta a lelkek életét egyiket a másik után, hozzád esedezik erődnél kegyelméért, hogy még feljebb emelkedhessék szemeivel a legnagyobb üdvösségig. És én, aki soha nem égtem annyira azért, hogy azt meglássam, mint ahogy azért égek, hogy ez megláthassa, - minden könyörgéssel járulok Hozzád és kérlek, hogy ne vesd meg; halandó voltának minden fellegét oszlasd el imáiddal, hogy feltáruljon előtte a legfőbb üdvösség. Arra is kérlek, Királynő, aki megteheted, amit akarsz, hogy indulatait tartsd meg épségben azután is, hogy annyit látott. Győzze le oltalmad az ő földi gerjedelmeit. Lásd, Beatrice a többi üdvözültekkel együtt kulcsoljuk imára kezeinket előtted, hogy hallgassd meg könyörgésemet!”

Az Istentől kedvelt és tisztelt szemek mutatták, a szónokra irányozva, milyen szívesen fogadja az alázatos kéréseket. Azután az örök Világosság felé fordultak, melybe - ne higgyük, hogy teremtett lény oly tisztán behatoljon. Bennem pedig, aki minden kívánságnak vége felé közeledtem, - úgy amint kellett, - apadni kezdett a sóvárgás lángja. Bernát intett felém és mosolygott, hogy nézzek fölfelé, de én magamtól is olyan voltam már, amilyennek ő akart; mert tisztuló látásom mindegyre mélyebben behatolt a magas fény sugarába, mely önmagában igaz. (Csak az isteni fény igaz önmagában, minden más fény csak egy sugara az isteni világosságnak.) Attólfogva látásom nagyobb lett mint beszédünk, mely olyan látás elől kitér s annyi fenséget nem ér utól az emlékezet. Mint az, aki álmában lát valamit, s az álom után csak az érzés benyomása marad meg, a többire pedig nem emlékszik vissza, úgy vagyok én is; mert szinte az egész látomásom eltűnt, de még most is csurog a szívemre az édesség, mely abból fakadt. Így olvad el a hó a naptól; így veszett el a szélben a könnyű leveleken Sibylla jóslata. (A cumaei *Sibylla* a jóslatait levelekre írta, miket elsodort a szél, ha kinyitották a barlangot. L. *Aeneis* III. 441.) Óh, legmagasabb Fény, aki annyira fölötté állsz az emberi fogalmaknak, adj kölcsön újra lelkemnek egy keveset akkori megjelenésedből, és adj erőt nyelvemnek, hogy dicsőségednek egyetlen szikráját a jövő nemzedékre hagyhassam; mert bár ha csak kevés jut is az eszembe, s csak egykevés szól is arról verseimben, akkor is jobban megértik a te diadalmaidat. Azt hiszem, hogy az élő sugár élessége miatt, amit éreztem, elkábultam volna, ha szememet levettem volna róla. S emlékszem, hogy attól bátrabb lettem kibírni azt addig, amíg tekintetemet egyesítettem a végtelen Erővel. Óh, bőséges kegyelem, melytől bátorságot merítettem ahhoz, hogy pillantásomat addig szegeztem az örök fényre, míg látásom el nem veszett benne! Mélységében láttam, hogy a szeretettől egy csomóba kötve, hogyan egyesül az, ami a világon széthull. Lényeg és esetlegesség megnyilatkozásuk módjaival együtt, szinte egybeolvadtak, úgy hogy amit én mondok, az csak gyenge látszat. Azt hiszem, hogy láttam e csomónak általános alakját, mert örömet érzek, míg bővebben beszélek róla. (Ez a csomó az, mely a világegyetemet összeköti és együtt tartja.) Egy pillanat hosszabb időnek tűnt fel nekem

mint az a huszonöt század, mikor Neptun megbámulta, hogy Argo vállalata árnyékot vet a tengerre. Úgy bámult a lelkem egészen elfogódottan, mereven, mozdulatlanul és figyelmesen s a nézéstől mindegyre jobban kigyúladt. Ettől a fénytől olyan lesz az ember, hogy más látvány kedvéért nem tud megválni tőle, mert az a jó, ami az akaratnak tárgya, egészen összegyűl benne s rajta kívül hiányos az, ami ottan tökéletes. Ezentúl már rövidebb lesz a szavam, még arra is, amire emlékszem, mint a gyermeké, aki még az emlőn áztatja nyelvét. Nem azért, mintha egyszerű tüneménynél több nem lenne az élő fényben, amelyet néztem; olyan az mindig, amilyen azelőtt volt; hanem azért, mert a látástól, mely azt az egyetlen tüneményt szemlélve megerősödött, úgy változott előttem, amint én változtam. A magas Fény mély s tiszta állományában megjelent előttem három kör, három színben s egy nagyságban; egyik a másikban úgy látszott visszatükröződve mint szivárvány a szivárványban, a harmadik pedig tűznek látszott, melyet innen is, onnan is egyenlően fűznek. (Az egyik kör az Atyát, a benne levő másik kör a Fiút, a harmadik pedig Atya és Fiú fuvallatában a Szent Lelket ábrázolja.) Óh, mily rövid a szó és milyen gyenge az én fogalmamhoz képest! Ez pedig ahhoz képest, amit én láttam, akkora, hogy nem elég azt mondani „kevés”. Óh, örök Fény, mely egyedül önmagadban nyugszol, önmagadat egyedül ismered, te egyedül érted s megértve, magadat szereted s magadra mosolyogsz! Az a forgás, mely így képződve tűnt föl benned, mint visszaverődött fény, miután egy ideig néztem, belsejében saját színével festett képünket mutatta, úgy hogy egészen belémerült a szemem. Mint a mérnök, aki egészen a kör megmérése fárad, de gondolatában nem találja meg az alapot, amire szüksége van: én is úgy voltam annál az új látványnál: látni akartam, hogyan egyesült a kép a körrel, (az emberi természet az istenivel,) s hogyan leli meg a helyét; de ahhoz nem volt elég az én saját szárnyam. Míg egyszerre csak villám érte a lelkemet, (az isteni kegyelem sugára,) s azon megjött a kívánsága. A magas látomás itt megszakadt; de mint egyenlően mozgatott kerék, forgatta már tovább vágyamat s akaratomat a Szeretet, mely mozgatja a napot és a többi csillagokat.

* * *